

SG

EYB. MARGARITA
P O E T I C A
I 4 7 7

SG

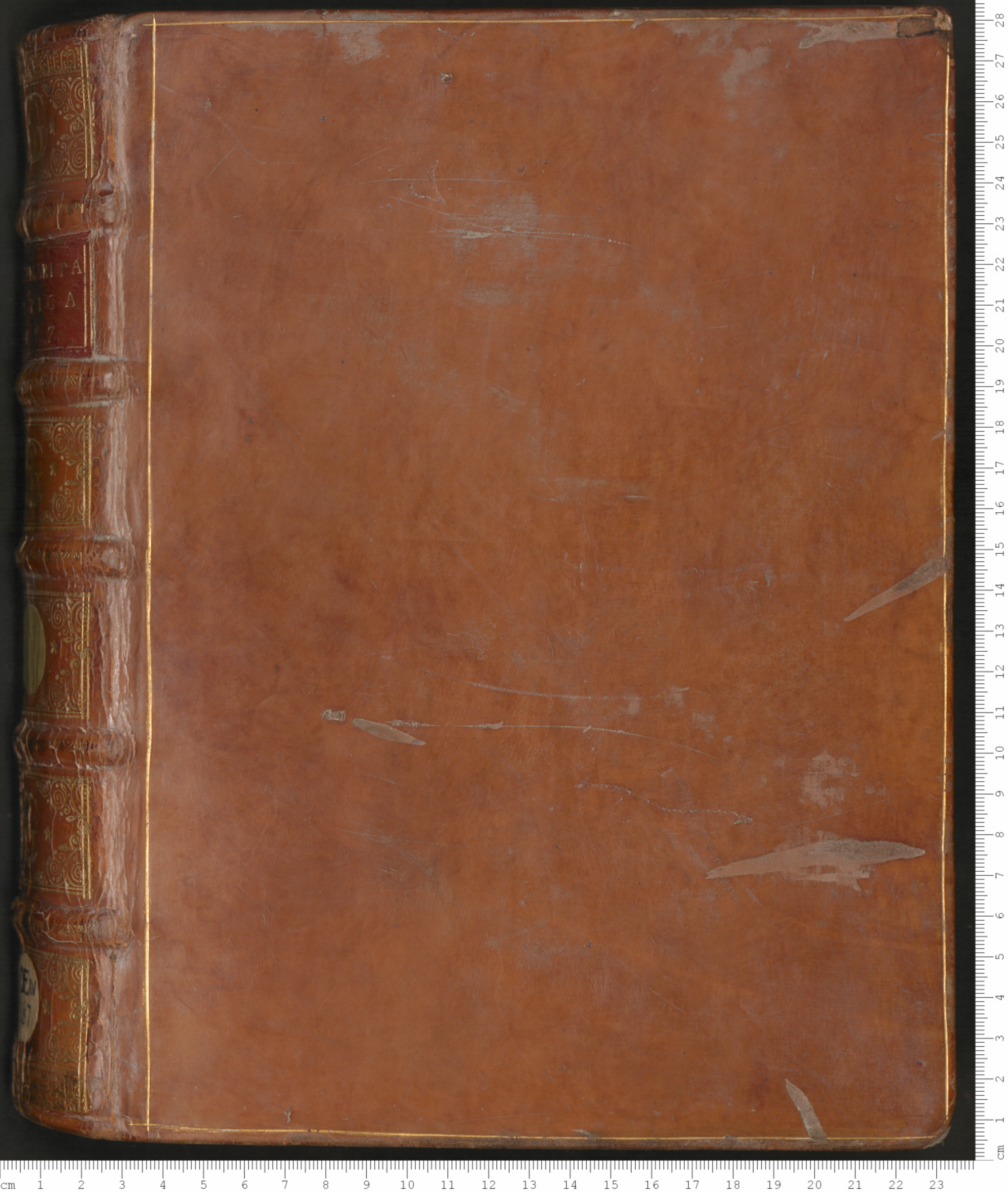
SG

OE^{xv}
187

MONTA
GIGA
7

EN
57

¹⁵
S. E. 187.

(Danner 224-237)

Hujus Editionis
que prima non est
meminit Maittaire
384. v. imprimis
J. Clement. VIII.

197

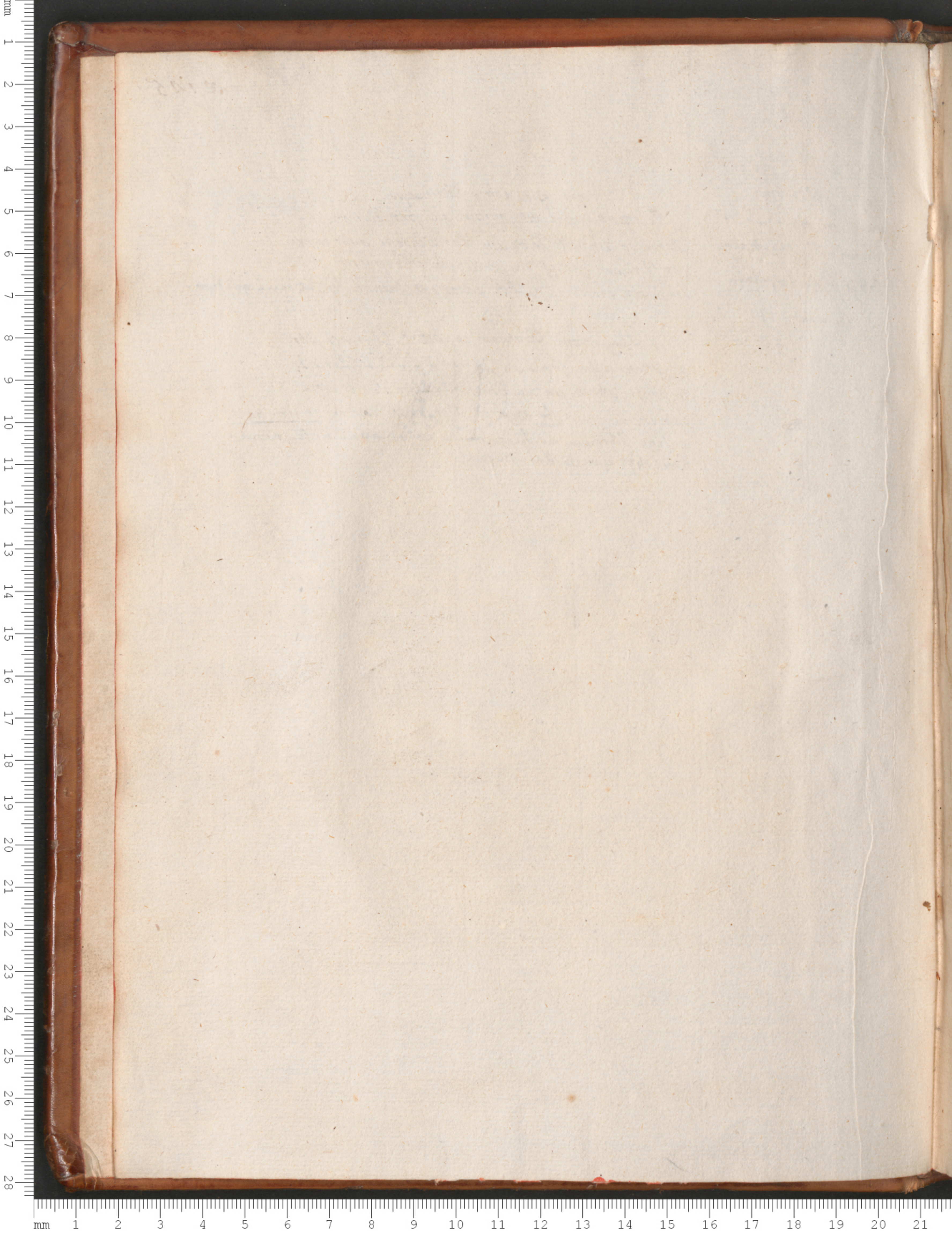
Videtur esse Editio Princeps.

Mattasio ignota est, quippe qui pro Editione
Princeps vendit Editionem Parisiensem anni 1478
per Ulricum Gering die penultima Decembris.
Istam esse crediderim Petri Caxari et Joannis fol. et rectè quidem.

Margaritam Poeticam excipit Cicero's libri
ad Herennium, Tullian. Qu. et de finibus Latiniis
impressi ab eodem seu iidem Typographis et circa
eundem annum; sed abest et Typographi nomen et anni nota.
in fine librorum ad herennium extat anni nota, nimi-
sum: 1477 quarto Kal. Novembr.

Continet. 1° margar. Poet. in vico S. Jacobi 1477. 5. mali.
2° Rhetorica Cic. ad Hor. ib. 1477. 4° Kal. novemb.
3° Tuscubana, in vico S. Jac. absq. anni nota
4° De fin. bon. et mal. absque ulla nota. sed deest, opinor
fol. ultimum.
le tout avec les mêmes caract. la même compo.
sans chiff. ni réel ni sign.

Marci/Tullii/Ciceronis/Arpinatis.ad.C.Merenniu Pri-
mus rhetoricorum liber feliciter incipit.

e Tſi negotiis familiaribus impediti vix ſatis
otiũ ſtudio ſuppeditare poſſumus / et idipſum
quod datur otii libentius in philoſophia con-
ſumere conſueuimus! tamen tua nos.C.Me-
renni voluntas cõmouit / vt de ratiõẽ dicendi
cõſcriberemus! ne aut tua cã noluiſſe / aut fu-
giſſe nos laborem putares. Et eo ſtudioſius hoc negotiũ ſuſcepi-
mus / quod te nō ſine cã velle cognoscere rhetoricam itelligebã-
mus. non enĩ in ſe parum fructus habet copia dicendi et cõmo-
ditas orationis! ſi recta intelligentia / et definita moderatione aĩ
gubernetur. Quas obres que greci ſcriptores inanis ẽrrogãtie
cauſa ſibi aſſumpſerunt! relinquimus. Nam illi (ne parũ multa
ſciſſe viderentur) ea cõquiſiuerunt! que nihil attinebãt! vt ars dif-
ficilior cognitu putaretur. nos vero ea que videbantur ad rati-
onem dicendi pertinere! ſumpſimus. Non enĩ ſpe queſtus / aut
gloria cõmoti! venimus ad ſcribendũ / quemadmodũ ceteri! ſz vt
indulſtria noſtra tue morem geramus volũtati. Nunc ne nimiũ
lõga ſumatur orõ / de re dicere incipiemus / ſed ſi te illud vnum
monuerimus! artem ſine aſſiduitate dicendi non multũ iuuare!
vt intelligas hanc rõnem preceptionis ad exercitationem accõ-
modari oportere.

De oratoris officio et tribus cauſarum generibus.

o Ratoris officium eſt de his rebus poſſe dicere! que res ad
vſum ciuilem moribus ac legibus / cõſtitute ſunt cum aſ-
ſenſione auditorum quoad eius fieri poterit. Tria ſunt gene-
ra cauſarum / que recipere debet orator. demonſtratiuum / delibe-
ratiuum / iudiciale. Demonſtratiuũ eſt quod tribuitur in ali-
cuius certe perſone laudẽ / ac vituperationẽ. Deliberatiuũ eſt
quod poſitum in conſultatione habet in ſe ſuaſionem et diſſua-
ſionem. Iudiciale quod ponitur i cõtrouerſia / et quod habet

accusationem / aut petitionem cum dissensione. Nunc autem
quas res oratorem habere oporteat docebimus. deinde quō has
causas tractari oporteat / ostendemus. Oportet igitur esse in
oratore / inuentionē / dispositionem / elocutionem / memoriā / pro
nuntiationem. Inuentio est excogitatio rerū verarū / aut ve
rissimiū / que causā probabilē reddant. Dispositio est ordo et
distributio rerum / que demonstrat quid quibusq; locis sit collo
candum. Elocutio est idoneorum verborum et sententiarum
ad inuentionem accommodatio. Memoria est firma aī rerum
verborumq; dispositionis perceptio. Pronuntiatio est vocis /
vultus / gestus moderatio cum venustate. Nec oīa tribus re
bus assequi poterimus. arte / imitatiōe / exercitatiōe. Ars est pre
ceptio que dat certam viam / rōnemq; dicendi. Imitatio est qua ī
pellimur cum diligenti rōne / vt aliquorum similes in dicendo
valeamus esse. Exercitatio est assiduitas / vsus cōsuetudoq; dicēdi

Voniam igitur demonstratū est quas causas oratorem re
cipere / qualq; res habere cōueniret / nunc quemadmodum
possint ad orationē oratoris officia accommodari / dicendū videtur

Inuentio in sex partes orōnis consumitur. in exordiū / narra
tionem / diuisionem / cōfirmationē / confutationē / conclusionem

Exordium est principium orōnis per quod aīmus auditoris
vel iudicis cōstituitur vel apparatur ad audiendum. Narra
tio est rerum gestarū / aut proinde vt gestarum expositio. Di
uisio est per quā aperimus quid cōueniat / et quid in cōtrouerſia
sit / et per q̄ exponimus quibus de rebus sumus dicturi. Cō
firmatio est nostrorum argumentorum expositio cum asseuera
tione. Confutatio est contrariorū locorum dissolutio. Cō
clusio est artificiosus terminus orationis.

De exordio.

Vnc quoniam vna cum oratoris officiis / quo res cogni
tu facilius esset producti sumus / vt de orōnis partibus lo
queremur / et eas ad inuentionis rōnem accommodaremus / de ex
ordio primo videtur dicendum. Causa posita / quo cōmodius

exordiri possimus / genus cause est considerandū. Genera cā-
rum sunt quattuor. honestum / turpe / dubium / humile. Ho-
nestum cause genus tum putatur / cum aut id defendimus quod
ab omnibus defendendum videtur / aut oppugnabimus / quod
ab oībus videtur oppugnari debere. vt pro viro forti cōtra par-
ricidam. Turpe genus intelligitur cum honesta res oppug-
natur / aut defenditur turpis. Dubium genus est cum habet
ī se cā / et honestatis / et turpitudinis partem. Humile genus
est cum contempta res antefertur. Cum hec ita sint / conueniet
exordiorum rōnem ad cause genus accommodari. Exordiorum
duo sunt genera. principiū quod grece prohemium appellatur / et
insinuatio que epodos nominatur. Principium est / cum sta-
tim auditoris animum nobis idoneū reddimus ad audiendum.
Id ita sumitur / vt attētos / vt dociles / vt beniuolos auditores ha-
bere possimus. Si genus cause dubiū habebimus / a beniuo-
lencia principium constituemus / ne quid illa turpitudinis pars
nobis obesse possit / sin humile genus erit cause / faciemus atten-
tos. sin turpe cause genus erit / insinuatiōe vtendum est / de qua
posterius dicemus / nisi quid nacti erim / quare aduersarios cri-
minando beniuolentiā carpere possimus. Sin honestum genus
cause erit / licebit recte vti / vel nō vti principio. Si vti volumus
aut id oportebit ostendere / quare causa sit honesta / aut breuiter
quibus de rebus sumus dicturi / exponere. si principio vti nole-
mus ab lege / aut a scriptura / aut ab aliquo firmissimo nrē cause
adiumento / principiū carpere oportebit. Quoniā igitur do-
cilem / beniuolum / attentum auditorem habere volumus / quō /
quidq; confici pōt aperiemus. Dociles auditores habere po-
terimus / si summā cause breuiter exponemus. et si attentos eos
faciemus. nam docilis est / qui attente vult audire. Attentos
habebimus / si pollicebimur nos de rebus magnis / nouis / inu-
sitatis verba facturos / aut de his que ad rempu. pertineant / aut
ad eos ipsos qui audient / aut ad deorum immortalium religio-
nē. et si rogabimus / vt attente audiant / et si numero exponemus

res: de quibus dicturi sumus. Beniuolos auditores quattuor modis facere possumus. a nostra. ab aduersariorum nostrorum. ab auditoris persona. et a rebus ipsis. A nostra persona beniuolentiam contrahemus: si nostrum officiū sine arrogantia laudabimus: atq; in rempub. quales fuerimus / aut in parētes / aut in amicos / aut in eos qui audiunt / aliquid referemus. dum hec oīa ad eamiplam rem qua de agitur / sint accōmodata. Itē si nostra incōmoda proferemus. inopiam / solitudinē / calamitatē. Et si orabimus / ut nobis sint auxilio. Et simul ostēdemus nos ī aliis noluisse spem habere. Ab aduersariorum persona beniuolentia captabitur / si eos in odiū / in inuidiā in cōtemptiōnē adducemus. In odiū rapiemus: si q; eorū spurce / superbe / perfidiose / crudeliter / cōfidēter / maliciose / flagitiose factū proferemus. In inuidiā trahemus / si vim / si potentiam / factionem / diuitias / incōtinentiam / nobilitatem / clientelas / hospitium / sodalitatem / affinitates aduersariorum proferemus. Et his adiumentis magis q; veritati eos confidere aperiemus. In cōtemptiōnē adducemus: si inertiam / ignauiam / delīdīam / luxuriam / aduersariorum proferemus. Ab auditorū personis beniuolentia colligitur / si res eorum fortiter / sapienter / mansuete / magnifice iudicatas proferemus. Et si que de his existimatio: et que iudicii expectatio sit: aperiemus. A rebus ipsis beniuolū efficiemus auditorem: si nostrā causā laudando attollemus: et aduersariorum per cōtemptiōnem deprimemus. Deinceps de insinuatione aperiendū est.

De insinuatione.

t Rīa sunt tempora: quibus uti principio non possumus / que diligenter sūt consideranda. aut cū turpem causā habemus / hoc est cū ipsa res animū auditoris a nobis alienat / aut cū animus auditoris persuasus esse videtur ab his qui ante contradixerūt / aut cū defessus est eos audiendo qui ante dixerunt.

Si cā turpitudinem habebit: exordiri poterimus his rōibus hominem / non rem / rem non hominem spectari oportere. non placere nobis ipsis que facta dicantur ab aduersariis / et esse in-

digna et necessaria. Deinde cum diu rem auxerimus / nihil simile
a nobis factum ostendemus / aut aliquorum iudiciū de simili cā /
aut de eadē / aut de minore / aut de maiore proferemus. Deinde
ad nostram causā pedetentim accedemus / et similitudinem cōfe-
remus. Item si negabimus nos de aduersariis aut de aliqua re
dicturos / et tamē occulte dicemus interiectione verborū. Si
persuasus auditor fuerit / id est si orō aduersariorum fecerit fidē
auditoribus (neq; enī non facile scire poterimus. quoniam non su-
mus nescii quibus rebus fides fieri soleat) ergo si fidem factam
putabimus / his rebo nos insinuabimus ad causā aut de eo q̄ aduer-
sarii firmissimū sibi adiumentum putarint / primum nos dictu-
ros pollicebimur / aut ab aduersarii dicto exordiemur / et ab eo
maxime quod ille nuperi ime dixerit / aut dubitatione vtemur /
quid potissimum dicamus / aut cui loco primum respondeamus
cum admiratione. Si defessi erunt audiendū / ab aliqua re que
risum mouere possit / ab apologo / fabula / verisimili / imitatione /
deprauatione / iuerfione / abiectioe / abigo / suspitione / irrisioe / colle-
ctione / lrarū mutatioe. Preterea expectatioe / similitudine / nouitate /
hystoria / versu / aut alicuius interpellatioe / vel arrisione. Et si pol-
licebimur nos aliter / ac parati fuerimus nos esse dicturos / nos
non eodem mō / vt ceteri soleant verba facturos / quid alii soleāt /
quid nos facturi sumus / breuiter exponemus. Inter insinua-
tionem et principium hoc interest. Principium hmoi debet esse
vt statim apertis rōnibus quibus prescriplimus / aut beniuolū /
aut attentum / aut docilem / faciamus auditorem. At insinuatio
eiusmodi debet esse / vt occulte per dissimulationem eadē illa oīa
conficiamus / vt ad eandem cōmoditatē in dicendi opere venire
possimus. Verum he tres utilitates tametli in tota orōne sūt cō-
parande / hoc ē vt auditores sese perpetuo nobis attētos / dociles
beniuolos prebeant / tamen id per exordium cause maxime com-
parandum est. Nunc ne quando viciolo exordio vtamur / que vi-
cia vitanda sint / docebo. De vitiosis exordiis.

- i Nexordienda cā seruandum est / vt leuis sit sermo / et vfi-
tata verborū consuetudo / vt nō apparata oratio videatur

esse. Vitiosum exordiū est! quod in plures causas pōt accōmoda-
ri! quod vulgare dicitur. Itē vitiosum est quo nihilominus ad-
uersarius potest vti! quod cōmune appellatur. Item illud quo
aduersarius ex contrario poterit vti. Item vitiosum est quod ni-
miū apparate compositum est! aut nimium lōgum est. et quod
nō ex ipsa cā natum videatur! vt proprie cohereat cum narrati-
one. et quod neq; beniuolum! neq; docilem! neq; attentum faciat
auditorem. De exordio satis est dictum. Deinceps ad narrationē
transeamus.

De narratione.

Narrationum tria sūt genera! Vnum est cum exponimus
rem gestam! et vnumquodq; trahimus ad vtilitatem no-
stram vincendi causa! quod pertinet ad eas causas de quibus iu-
diciū futurum est. Alterum genus est narrationis! quod iter-
currit nonnunq; aut fidei aut criminatiōis! aut transitionis! aut
alicuius apparationis causa. Tertiū genus est id quod a cā ciui-
li remotum est! in quo tamen exerceri conuenit! quo cōmodius
illas superiores narrationes i causis tractare possimus. Eius
narrationis duo sunt genera. Vnum quod in negotiis! alterum
quod in personis positum est. Id quod in negotiorum expoliti-
one positum est! tres habet partes. fabulā! hystoriam! argumen-
tum. Fabula est que neq; veras neq; verisimiles continet res. vt
he sunt que tragediis tradite sunt. Hystoria est gesta res! sed ab
etatis nostre memoria remota. Argumētum est ficta res que ta-
men fieri potuit. velud argumēta comediarū. Illud genus nar-
rationis quod i personis positum est! debet habere sermonis fe-
stiuitatem! animorum dissimilitudinem! grauitatem! leuitatē!
spem! metum! suspicionem! desiderium! dissimulationem! mise-
ricordiam! rerum varietates! fortune cōmutationem! insperatū
incōmodum! subitam letitiam! iocundum exitum rerum. Ve-
rum hec in exercendo transigentur. Illud quod ad veritatē per-
tinet! quomodo tractari oporteat aperiemus. Tres res coue-
nit habere narrationem! vt brevis! vt dilucida! vt verisimilis sit

que quoniam fieri oportere scimus! quemadmodum faciamus
cognoscendum est. Rem breuiter narrare poterimus / si inde
incipiemus narrare / unde necesse erit. Et si non ab ultimo initio
repetere volemus. Et si summam / non particulatim narrabimus
Et si non ad extremum sed eousque quo opus erit / persequemur.
Et si transitionibus nullis utemur. Et si non deerrabimus ab eo quod
ceperimus exponere. Et si exitus rerum ita ponemus / ut ante quorumque
facta sint sciri possint / tamen nos reticuerimus. Quod genus / si dicam me ex prouincia redisse. profectum quoque in prouin-
ciam intelligatur. et ordo non modo id quod obest / sed etiam id quod
neque obest / neque adiuuat / satius est preterire. et ne bis / aut sepius
idem dicamus. Cauendum est etiam ne id quod supra semel dixi-
mus deinceps dicamus hoc modo. Athenis megarum vesperi ad-
uenit limo. ubi aduenit megarum / insidias fecit uirgini. insidias
postquam fecit / vim in loco attulit. Rem dilucide narrabimus /
si ut quidque primum gestum erit / ita primum exponemus / et rerum
ac temporum ordinem conseruabimus / ut gestae res erunt / aut ut
potuisse geri videbuntur. Sic erit considerandum / ne quid per-
turbate / ne quid contorte / ne quid noue / ne quid ambigue dica-
mus / ne quam in aliam rem transeamus / ne ab ultimo repetamus
ne longe persequamur / ne quid quod ad rem pertineat / pretere-
amus / et si sequimur ea / que de breuitate precepta sunt. nam quo
breuior / eo dilucidior et cognitu facilius narratio fiet. Verili-
milis narratio erit / si ut mos / ut opinio / ut natura postulat dicemus
Si spacia temporum / personarum dignitates / consiliorum rationes /
locorum oportunitates constabunt / ne refelli possit / aut tempo-
ris parum fuisse / aut causam nullam / aut locum idoneum non fu-
isse / aut homines ipsos facere / aut pati non potuisse. Si vera res
erit nihilominus hec omnia narrando conseruanda sunt. nam se-
pe veritas (nisi hec conseruata sint) fidem non potest facere. si erunt
ficta / eomagis erunt conseruanda. De his rebus caute conflagen-
dum est. quibus in rebus tabule aut alicuius firma auctoritas vi-
debitur interfuisse. Adhuc que dicta sunt arbitror mihi con-

stare cū ceteris artis scriptoribus nisi qz de insinuatōibus noua
quidem excogitauimus / quod eas soli nos preter ceteros in tria
tempora diuisimus / et plene certam viā et perspicuā rōnem ex-
ordiorum haberemus. Nunc quod reliquum est / quoniā de re-
rum inuentione disputandū est in qua cōsumitur singulare ora-
toris artificium / dabimus operam / vt nihilominus industrie (q̃
rei vtilitas postulabit) quesisse videamur / si prius pauca de diui-
sione caularum dixerimus.

De diuisione.

Mularum diuisio in duas partes distributa est. Primum
perorata narratione debemus aperire / quid nobis conue-
niat cū aduersario / si ea que vtilia nobis erunt cōuenient / quid
in cōtrouerfia relinquatur. hoc modo. Interfectam esse ab hore
ste matrem / conuenit mihi cum aduersariis. iure feceret an li-
cuerit facere / idest in controuerfia. Item econtrario / agameno-
nem esse a clitemnestra occisum confitentur / cum id ita sit / me
vlcisci parentem negant oportuisse. Deinde cum hoc fecerimus
distributione vti debemus. Ea diuiditur in duas partes. Enume-
rationem et expositionem. Enumeratione vtemur / cum dice-
mus numero quot de rebus dicturi sumus. Eam plus q̃ trium
partium numero contineri non oportet. nam et periculosum ē
ne quando plus minusue dicamus. et suspicionem affert audito-
ri meditationis et artificii. que res fidē abrogat orationi. Ex-
positio est / cum res de quibus dicturi sumus / exponimus breui-
ter / et absolute. Nunc ad confirmationem et confutationem trā-
seamus.

De confirmatione et confutatione.

tota spes vincendi rōq̃ persuadendi posita est in cōfirma-
tione et confutatione. Nam cum adiumenta nrā expo-
nimus contrariaq̃ dissoluerimus absolute nimirum munus ora-
torium confecerimus. Vtrunq̃ igitur facere poterimus / si con-
stitutionem cause cognouerimus.

De causarum constitutionibus.

c Mularum constitutiones / alii quattuor fecerunt. noster doctor hermes tres putauit esse ! non ut de illorum quicquam detraheret inuentione ! sed ut ostenderet id quod oportuisset simpliciter ac singulari modo docere ! illos distribuisse dupliciter et bipartito. Constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insinuatione coniuncta. Constitutiones itaque (ut ante diximus) tres sunt. coniecturalis / legitima iudicialis. Coniecturalis est cum de facto controuersia est. hoc modo. Ajax in filia / postquam relinquit que fecisset per insaniam ! gladio incubuit. Ulixes interuenit. occisum conspiciatur. corpore telum cruentum educit. teucer interuenit. cum fratrum occisum et inimicum fratris cum gladio cruento videt / capitis arcessit. Hic quoniam coniectura verum queritur de facto erit controuersia ! et ex eo constitutio cause / coniecturalis nominatur. Legittima est constitutio ! cum ex scripto / aut ex scriptis aliquid controuersie nascitur. Ea diuiditur in partes sex. scriptum et iniam / contrarias leges / ambiguum / definitionem / translationem / ratiocinationem. Ex scripto et inia controuersia nascitur ! cum videtur scriptoris voluntas cum scripto ipso dissentire. hoc modo. Si lex sit que iubeat eos qui propter tempestatem nauim reliquerint / omnia perdere. eorum nauim ceteraque esse si nauis conseruata sit ! qui remanserunt in naui. Magnitudine tempestatis omnes perterriti nauem reliquerunt. in scapham conscenderunt ! preter unum egrotum. is propter morbum exire et fugere non potuit. Casu et fortuitu / nauis in portum incolumis delata est. illam egrotus possedit. nauim petit ille cuius fuerat. Nec constitutio legitima est ex scripto et sententia. Ex contrariis legibus controuersia constat cum alia lex iubet aut permittit / alia vetat quippiam fieri ! hoc modo. Lex vetat eum qui de pecuniis repetundis damnatus sit in contione oronem habere. Altera lex iubet augurem idemortui locum qui petat in contione nominare. Augur quidem damnatus de pecuniis repetundis ! idemortui locum quem petat /

noīauit. petitur ab eo multa. Cōstitutio legitima ex contrariis legibus. Ex ambiguo controuersia nascitur / cū scriptū duas aut plures Inīas significat / hoc modo. Paterfamilias cum filiū heredē faceret / testamento / vasa argentea vxori legauit / hoc mō Tullius heres meus terentie vxori mee. xxx. pōdo vasorum argenteorum dato que volet. post mortem eius vasa preciosa et celata magnifice petit mulier. Tullius se que ipse velit. xxx. pōdo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ābiguo. Ex definitione cā cōstat / cum in cōtrouersia est / quo noīe factum appellatur. ea est hmoi. Cum Iulius saturninus legem frumētariam de semilibus et triētibus laturus esset. Q. Cepio qui per id tēporis questor urbanus erat / docuit senatum erariū pati nō posse largitionem tantā. senatus decreuit / si eam legem ad populū ferat / aduersus. r. p. videri eū facere. saturninus ferre cepit. college intercedere. ille nihilominus cistellā detulit. Cepio illū ubi cōtra senatus consultū intercedentibus collegis aduersus. r. p. vidit ferre cum viris bonis impetum facit. pontes disturbat. cistas deiicit. impedimento est / quo secius feratur lex. arcessitur cepio maiestatis. Constitutio legitima ex diffinitione. vocabulū eī diffinitur ipsū cum queritur quid sit minuere maiestātē. Ex translatiōe cōtrouersia nascitur / cum aut tempus differendū / aut accusatorem mutandū / aut iudices mutandos reus dicit. Hac parte constitutionis greci in iudiciis / nos vero in iure ciuili plerunq; utimur. In hac parte nos iuris ciuilis scīa iuuabit. ī iudiciis tamē nōnihil utimur hoc mō. Si quis peculatur accusatur / q; vasa argentea publica de loco priuato dicātur sustulisse possit dicere (cū diffinitione sit vsus) quid sit furtum / quid peculatus (secum furti agi nō peculatus oportere. Nec partitio legitime constitutionis his de causis raro venit in iudiciū / q; in priuata actione pretorie exceptiones sunt. et a cā cadit is qui non quemadmodum oportet egerit. et in publicis questionibus cauetur legibus / vt āte si reo cōmodū sit iudiciū de accusatore fiat / vtrum illi liceat accusare / nec ne. Ex rōcinatione cōtrouersia constat / cum res sine propria lege venit in iudiciū / que tamen ab aliis legibus simili-

tudine quadā aucupatur. ea est huiusmodi. lex est si furiosus exi-
stat: agnatorum gentiumq; in eo pecuniaq; eius ptās esto. Et lex
qui parentem necasse iudicatus erit: vt is obuolutus et obliga-
tus corio deuehatur in profluentem. Et lex. paterfamilias / vt
super familia pecunia ve sua legauerit: ita ius esto. Et lex. si pa-
terfamilias itestatus moritur: familia pecuniāq; eius agnatorū et gē-
tium esto. Malleolus iudicatus est matrem necasse. ei damnato
statim folliculo os inuolutum est lupino / et solee lignee in pedi-
bus indute sunt. in carcerem ductus est. qui defendebant eū / ta-
bularum in carcerem afferunt. testamentū ipso presente conscribūt
heredes quos ille iubet scribunt. testes rite affuerūt. de illo sup-
pliciū paulopost sumitur. hi qui heredes erāt: testamēto heredi-
tatē adeunt. Frater minor malleoli / qui eum oppugnauerat in
eius periculo suam vocat hereditatem lege agnationis. Hic cer-
ta lex nulla affertur. et tamen multe afferunt / ex quibus rōci-
natio nascitur. quare potuerit / aut non potuerit iure testamen-
tū facere. Cōstitutio legitima est ex rōcinatiōe. Cuiusmodi aut
partes essent legitime cōstitutionis ostendimus. Nunc de iuri-
diciali cōstitutione dicemus. Iuridicialis cōstitutio est / cū
factum cōuenit: sed si iure an iniuria factū sit / queritur. Eius
cōstitutiois partes sunt due / quarū vna absoluta / altera assūp-
tiua nōiatur. Absoluta est cū idipsum quod factū est vt aliud
nihil foris assumatur / recte factū esse dicemus. ea est hmoi. mi-
mus quidā nōiatim actiū poetā cōpellauit in cenaculo. in eo ac-
tius iniuriā agit / hic nihil aliud defendit nisi licere nōiari eū cu-
ius nōie scripta dentur agēda. Assumptiua pars est / cū per se de-
fensio infirma est / sed assūpta extranea re cōprobat. Assūp-
tiue partes sūt quattuor. cōcessio / remotio criminis / translatio
criminis / cōparatio. Cōcessio est cū reus sibi postulat ignosci.
Ea in purgationem et deprecationem diuiditur. Purgatio ē
cum consulto negat se reus fecisse. Ea diuiditur in imprudenti-
am / fortunam / necessitatem. Fortunam vt cepio ad tribu-
num plebis de exercitus amissione. Imprudentiam / vt ille

qui de eo seruo qui dominum occiderat, supplicium sumpsit cui
frafer esset! anteq̃ tabulas testamenti aperuit cum is seruus te-
stamento manumissus esset. Necessitatem! vt ille qui ad diem
commeatus non venit! q̃ eum aque interclusissent. Depreca-
tio est cum et se peccasse! et consulto confitetur fecisse! et tamen
postulat! vt sui misereatur. hec in iudicio non fere potest vlu ve-
nire! nisi quando pro eo dicimus! cuius multa recte facta cōstāt
hoc modo. In loco cōmuni per amplificationē iniciemus. quod
si hoc fecisset! et tamen ei pro pristinis beneficiis ignosci cōueni-
ret! verum nihil postulat ignosci. ergo in iudicium non venit/
aut in senatum! aut ante imperatorem! et in consilium talis cau-
sa pōt venire. Ex translatione criminis causa constat! cum fe-
cisse nos non negabimus! sed aliorum peccatis coactos nos fecis-
se dicemus. vt horestes cum se defendit! in matrem transfert cri-
men. Ex remotione criminis causa constat! cum a nobis non
crimen sed culpam ipsam amouemus! et vel in hominem trās-
ferimus vel in rem quempiam conferimus. In hominem trās-
fertur! vt si accusatur is qui publicum sulpitium se fatetur occi-
disse! et id iussu consulum fecisse defendat! et eos dicat nō modo
imperasse! sed rōnem quoq̃ ostendisse! quare id facere liceret. In
rem confertur! vt si quis ex testamento quod facere iussus sit ex
plebiscito vtetur. Ex cōparatione causa constat! cum dicimus
necesse fuisse alterutrum facere! et id quod fecerimus satius fu-
isse facere. Et cā huiusmodi est. C. pompilius cum a gallis obsi-
deretur! neq̃ fugere vllomodo posset! venit cum hostium duci-
bus in colloctionem. ita discessit! vt impedimenta relinqueret/
et exercitum educeret! satius esse duxit amittere impedimenta q̃
exercitum. exercitum eduxit ipedimenta reliquit. arcescitur ma-
iestatis. De iudicatione.

q̃ Ve constitutiones! et quot constitutionum partes sint! vi-
deor ostendisse. Nunc quomodo eas et qua via tractari cō-
ueniat! demonstrandū est. si prius aperiemus quid oporteat ab
ambobus in cā destinari! quo ratio omnis totius orōnis con-
feratur. Cōstitutōe igitur reperta statī querēda est rō. Rō ē que

causam facit et cōtinet defensionem. hoc modo. vt docēdi gratia
in hac potissimum caula consistamus. Fioresles confitetur se oc-
cidisse matrem: nisi attulerit facti rōnem peruertit defensionem
Ergo affert eā: que nisi intercederet / nec cā quidem esset. illa enī
inquit patrem meum occiderat. Ergo (vt ostēdi) ratio ea est: que
continet defensionem sine qua non quidem parua dubitatio pōt
remorari damnationem. Inuenta rōne firmamentū querēdum
est: quod continet accusationem / quod affertur cōtra rōnem de-
fensionis / de qua antea dictum est. Id cōstituatur. hoc mō. cum
vlus fuerit horesles rōne / hoc pacto iure occidi. Illa enim patrē
meum occiderat. vtetur acculator firmamento. hoc modo. Sed
non abs te occidi: neq; indemnata penas pendere oportuit. Ex
rōne defensionis / et firmamento accusationis iudicii questio na-
scatur / oportet: quam nos iudicationē / greci crynomenon appel-
lant. ea constituetur ex cōiunctione firmamenti et rōnis defen-
sione. hoc modo. Cum dicat horesles se patris vlciscendi cā ma-
trem occidisse: rectum ne fuerit sine iudicio / a filio clitemnestrā
occidi. ergo hac rōne iudicationem reperire cōuenit. Reperta iu-
dicatione omnē rōnem totius orōnis eo conferri oportebit. In
oībus constitutionibus et partibus cōstitutionum / hac via iudi-
cationes reperientur / preterq; in cōiecturali constitutione. nā in
ea nec rō quare fecerit queritur (fecisse enim negatur) nec firma-
mentū exquiritur / quoniā non subest ratio. Quare ex intentiōe
et inficiatione iudicatio constituitur. hoc mō. Intentio. occidisti
aiacem. Inficiatio. non occidi. Iudicatio. occiderit ne? ratio om-
nis vtriusq; orōnis (vt ante dictum est) ad hanc iudicationem cō-
ferenda est. Si plures erunt cōstitutiones aut partes constitui-
onū / iudicatiōes quoq; plures erunt in vna causa: sed et omnes
simili rōne reperientur. Sedulo dedimus operam / vt breui-
ter et dilucide quibus de rebus adhuc dicendū fuit / diceremus.
Nunc quoniā satis huius voluminis magnitudo creuit / cōmo-
dius est ī altero libro de ceteris rebus deinceps exponere. ne qua
per multitudinem litterarum pōssit animū tuum defatigatio re-
tardare. sed si quo tardius hec quā studes absoluentur: tum rerū

magnitudini / tum nostris quoque occupationibus assignare debe-
bis. verumtamen maturabimus! et quod de negotio diminutū
fuerit! exequabimur industria. ut pro tuo in nos officio / et no-
stro inte studio munus hoc accumulatissime tue largiamur vo-
luntati.

Explicit primus liber

Incipit secundus liber.

In primo libro Herēni breuiter exposuimus
quas causas oratorem recipere oporteret! et
in quibus officiis artis elaborare cōueniret!
et ea officia qua rōne facillime cōsequi posset
Verum qz neq de omnibus rebus poterat si-
mul dici! et de maximis rebus primum scribendum fuit! quo ce-
tera tibi faciliora cognitu viderentur! ita nobis placitum est! ut
ea que difficillima essent potissimum scriberemus. Causarum
tria sunt genera / demonstratiuū / deliberatiuū / iudiciale. Mul-
to difficillimum iudiciale est! ergo id primū absoluemus. Hoc
et priore libro egimus / cum de quinq oratoris officiis tractare
mus quorum inuentio et prima / et difficillima est. Ea quoque no-
bis erit hoc libro propemodum absoluta. sed paruam partē eius
in tertium volumen transferemus. De sex partibus orōnis pri-
mum scribere incipiemus. Id primo libro locuti sumus de
exordio / narratione / diuisione / nec pluribus verbis q̄ necesse fu-
it! nec minus dilucide / q̄ te velle existimabamus. Deinq cōiun-
cte de confirmatione / et confutatione dicendum fuit. quare ge-
nera cōstitutionum / et earum partes aperuimus. Ex quo simul
ostendebatur quomō constitutionem / et partes constitutionis cā-
polita reperiri oporteret. Deinde docuimus iudicationem quem
admodum queri conueniret. qua inuenta curandum est / ut om-
nis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea amonui-
mus esse causas plures in quibus plures constitutiones aut par-
tes constitutionum accommodarentur. Reliquum videbatur

esse / vt ostenderemus / que rō posset inuentiones ad vnāquāq;
cōstitutionē aut partē cōstitutionis accōmodare. Et itē quales ar-
gumētationes quas greci epycheremata appellant sequi / et qua-
les vitare oporteret. quorū vtrūq; pertinet ad confirmationē et
cōfutationē. Deinde ad extremum docebimus cuiusmodi cōclu-
sionibus orationū vti oporteat. qui locus erat extremus de sex
partibus orōnis. Primum igitur queremus / quēadmodū cām-
quāq; tractari cōueniat et nimirū coniecturalem eā que prima
et difficillima est / potissimum cōsideremus.

De locis coniecturalis constitutionis.

i N causa cōiecturali narratio accusatoris suspitiones iter-
iectas / et disperlas habere debet / vt nihil actum / nihil di-
ctum / nusq; ventum / aut habitū / nihil deniq; factum sine cā pu-
tetur. Defensoris narratio simplicē / et dilucidā expositionem de-
bet habere cum attenuatione suspitionis. Huius constitutionis
rō in sex partes est distributa. probabile / collationē / signum / ar-
gumentum / cōsecutionē / approbationē. Horum vnumquodq;
quid valeat aperiemus.

Robabile est per quod probatur expedisse reo peccare / et
a simili turpitudine hoīem nunq; abfuisse. Id diuiditur in
causam et in vitā. Causa est que induxit eū ad maleficiū cōmodo-
rum spe / aut incōmodorū vitatiōe. ita cū queritur nūquid cōmo-
dū maleficio appetiuerit / nū honorē / nū pecunias / nū donationē
aliquā cupiditatē aut amoris aut eiusmodi libidinis voluerit ex-
plere / aut nunquid incōmodū vitauerit / inimicitias / infamias /
dolorē / suppliciū. Sic accusator in spe cōmodi cupiditatē osten-
det aduersarii. in vitatiōe incōmodi formidīnē augebit. Defēlor
aut negabit fuisse cām si poterit / aut eam vehēter extenuabit.
Deinde iniquū esse oēs ad quos aliquid emolumētī ex aliqua re
peruenerit / in suspitionē maleficii deuocari. Deīde vita hoīs ex
ante factis spectabitur. Inquo primū considerabit accusator / nū
quādo simile quid fecerit. Si id nō reperiet nō quādo i simile ve-
nerit suspitionē / et i eo debebit eē occupatus / vt ad eā cām pcti!

quā pauloante exposuerit. vita hoīs possit accommodari. hoc mō.
Si dicet pecunie cā fecisse! ostendat eum semper auarū fuisse. si
honoris! ambitiosum. ita poterit animi viciū cum cā peccati cō-
glutinare. et si non poterit par animi vitium cum cā reperire: re-
periat dispar. Si non potuerit auarum demonstrare! monstret
corruptorem / vel perfidiosum / si quo mō poterit. deniq; aliquo
aut q̄ plurimis vitiis contaminabit personam. Deinde qui illud
fecerit tam nequit! eundem hunc tam perperam fecisse non esse
mirandum. Si vehementer castus et integer existimabitur ad-
uersarius! dicet facta non famam spectari oportere illum occul-
tasse ante sua flagitia. se planum facturum ab eo maleficiū non
abesse. Defensor primum demonstrabit vitam integram si potu-
erit. si id non potuerit! cōfugiet ad imprudentiam / stultitiā / adole-
scētiā / vim / persuasionem / quibus de rebus vituperatio eorū
que extra id crimen erunt! nō debeat assignari. Si vehementer
hoīs vita turpitudine impediatur et infamia prius dabit operā
vt falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente. et vtetur lo-
co cōmuni / rumoribus credi non oportere. Si nihil horum fie-
ri pōt! vtatur extrema defēsiōne! dicat se nō de rumoribus eius
apud cēsores! s; de criminibus aduersariorū apud iudices dicere

Ollatio est! cū acculator id quod aduersariū fecisse crimi-
natur! alii nemini nisi reo bonum fuisse demonstrat! aut
alium neminem potuisse perficere / nisi aduersarium / aut eū ip-
sum aliis rōnibus aut nō potuisse! aut neq; cōmode potuisse / aut
eum fugisse illas rōnes cōmodiores propter cupiditatē. Hoc lo-
co defensor demonstrat oportet / aut aliis quoq; fuisse bono! aut
alios quoq; id quod ipse infimuletur facere potuisse.

I Ignū est per quod ostenditur idonea perficiendi facul-
tas esse quesita. Id diuiditur in partes sex / locum / tēpus /
spaciū occasionē / spē perficiēdi / spē celādi. Locus queritur cele-
bris / an desertus / sēper desertus / an tū cū id factū sit! i eo loco so-
litudine fuerit! sacer / an prophanus! publicus / an priuatus fuerit
cuiusmodi loci attingāt / nū qui passus est / perspectus et exaudi-
tus eē possit! horū quid reo / q̄ accusatori cōueiat perscribere nō

grauaremur! nisi facile quous tã posita posset iudicare. Initia eni inuentionis ab arte debent proficisci. Cetera facile cõparabit exercitatio. Tempus ita queritur / qua parte ani! qua hora! noctu! an iterdiu! et qua die! et quota hora factum esse dicatur! et cuiusmodi temporibus. Spacium ita considerabitur! satis ne longum fuerit ad eam rem transigendam! et potuerit ne scire! satis ad id perficiendum spacii fuisse futurum. nam parui refert satis spacii fuisse ad id perficiendũ / si id ante sciri et rone prouideri non potuit. Occasio queritur idonea ne fuerit ad rẽ adoriendam! an alia melior / que aut preterita sit / aut nõ expectata.

Spes perficiendi que fuerit spectabitur hoc mō. Si que supradicta sunt signa cõcurrent. Si preterea ex altera parte / vires pecunia / cõsiliu / scia / apparatus videbitur fuisse. ex altera parte imbecillitas / inopia / stultitia / imprudentia / inaparatio / demōstrabitur fuisse! quare scire potuerit / vtrum diffidendũ an confidendũ fuerit. Spes celandi que fuerit / queritur ex consciis arbitris! adiutoribus / liberis / aut seruís / aut vtriusq.

Argumentum est per quod res coarguitur certioribus argumentis / et magis firma suspitione. Id diuiditur in tria tã preteritum / instans / et cõsequens. In preterito tã oportet considerare vbi fuerit! vbi visus fuerit! cum quo visus sit. nunquid appararit! nunquid cõuenerit! nunquid dixerit! nunquid habuerit! de cõsciis / de adiutoribus / de adiuuamentis! nunquid in loco preter cõsuetudinẽ fecerit! aut alieno tã! In instanti tã queritur nũ visus sit / cum faciebat! nunquid strepitus / clamor / crepitus / exauditus! aut deniq; nunquid aliquo sēlu perceptum sit! aspectu / auditu / tactu / odoratu / gustu! Nam quouis horum sensus pōt conflare suspitionem. In cõsequenti tã spectabitur! nũquid re transacta relictũ sit! quod indicet aut factũ esse maleficiũ! aut a quo factũ sit! factum esse hoc mō. Si tumore / et liuore decoloratũ corpus est mortui! significat eũ veneno necatũ. a quo factũ sit hoc mō. Si telũ! si vestimentũ / si quid eiulmōi relictũ sit! aut vestigiũ reperitur! si cruor i vestimētis! si i eo loco deprehēsus! aut visus trāfacto negotio! quo i loco res gesta dicitur;

Consecutio est! cū queritur que signa nocentis et innocen-
tis cōsequi soleant. Acculator dicit si poterit aduersariū cū
ad eum ventum sit erubuisse / expaluisse / titubelle / inconstanter
locutum esse / cōcidisse / pollicitum esse aliquid. que signa cōscien-
tie sunt. Si reus nihil horum fecerit / acculator dicit eum vltimo a
deo premeditatū fuisse! quid sibi esset vltimo euenturū! et cōfidentis-
sime resistens responderet. que signa cōfidentie / nō innocentie /
sunt. Defensor / si reus pertimuerit magnitudine periculi nō cō-
scientia peccati cōmotum se esse dicit. si nō pertimuerit / fretum
innocentia negabit esse cōmotum.

Probatio est! qua vtimur ad extremum cōfirmata suspi-
tione. Ea habet locos / proprios atq; cōmunes. Proprii sūt
quibus nisi acculator nemo pōt vti. et hi quibus nisi defensor vti
nemo pōt. Cōmunes sunt! qui alia in cā ab reo alia ab accusato-
re tractantur. In causa coniecturali locus proprius accusatoris
est / cum dicit! malorum misereri non oportere! et cū auget pec-
cati atrocitatem. Defensoris proprius locus est! cum misericor-
diam captat! et cū accusatorē calumniari criminatur. Cōmunes
loci sunt / tū accusatoris / tum defensoris a testibus contra testes
a questionibus cōtra questiones. ab argumentis cōtra argumen-
ta. a rumoribus cōtra rumores. A testibus dicemus secundū
auctoritatem et vitam testium et constantiam testimoniorū. Cō-
tra testes vite turpitudinē / testimoniorū inconstantia! si autē fie-
ri nō potuisse dicemus! aut nō factū esse! quod dicāt / aut scire il-
los non potuisse! aut cupide dicere et argumentari. Nec ad impro-
bationē et ad probationē testiū pertinent. A questionibus
dicemus cum demonstrabimus maiores veri inueniēdi cā tormē-
tis et cruciatu voluisse queri / et summo dolore hōines cogi / vt
quicquid sciant dicāt. Et preterea confirmatio haberi pōt dispu-
tatio / si que dicta erunt argumentando eisdem viis / quibus con-
iectura omnis tractatur / trahemus ad verisimilem suspicionem
Idemq; hoc in testimoniis facere oportebit. Contra questio-
nes hoc modo dicemus primum maiores voluisse certis in re-
bus interponi questiones / tum que vere dicerentur sciri / que

falso in questione pronuntiarentur refelli possent hoc mō. quo ī
loco quid positū sit / aut si quod esset simile quod videri / aut ali-
quo simili signo perspicui posset. Deinde dolori credi nō oportere
q̄ alius alio retentior sit in dolore / q̄ ingeniosior ad cōminiscen-
dum. q̄ deniq̄ sepe scire / aut suspicari possit quid queritor velit
audire / quod cū dixerit / intelligat sibi finē doloris futurū. Nec
disputatio cōprobabitur / si refellemus que in questionibus erūt
dicta probabili argumentatiōe / idq̄ partibus cōiecture quas ate
expoluimus facere oportebit. Ab argumētis / et signis / et ce-
teris locis quibus augetur suspitio dicere hoc mō conuenit. Cū
multa cōcurrant argumēta et signa / que inter se cōsentiant rem
perspicuā / nō suspiciolā videri oportere. Itē plus oportere sig-
nis et argumentis credi / q̄ testibus. hec enī hoc mō exponi / quō
re vera sint gesta / testes cor rūpi posse / vel precio / vel gratia / vel
metu / vel simultate. Cōtra argumenta et signa et ceteras suspiti-
ones dicemus hoc mō. si demonstrabimus nullā rem esse quā nō
suspitionibus quiuīs possit criminari. Deinde vnāquāq̄ suspi-
tionē extenuabimus / et dabimus operam / vt ostendamus nihil-
omāgis in nos q̄ in aliū quenpiā cōuenire / indignum facimus
esse sine testibus coniecturā et suspitiosā firmamenti satis habere
Ab rumoribus dicemus / si negabimus temere famā nasci so-
lere quin sublit aliquid / et si dicemus causā nō fuisse quare quis-
piam confingeret et cōminisceretur. et preterea si ceteri falli so-
leant esse argumentabimur hunc esse verū. Cōtra rumores dice-
mus. primum si multos esse falsos rumores docebimus. et exē-
plis vtemur / de quibus falsa fama fuerit. et aut inimicos nrōs
aut hoīnes natura maliuolos / et maledicos cōfinxisse dicemus /
aut aliquā cōfictā fabulā ī aduersarios afferemus / quā dicamus
oībus ī ore esse. aut verū rumorē proferemus / qui illis aliquid
turpitudinis afferat. neq̄ tamē ei rumorī nos fidē hēre dicemus
ideo q̄ quiuīs hō possit quēuis turpē de quolibz proferre rumo-
rē / et cōfictā fabulā dissipare. verū tamē si rumor vehēter proba-
bilis esse videbitur / argumētādo firmā fidē poterimus abrogare

Q^{uod} et difficillima tractatu est cōstitutio cōiecturalis / et quod
in veris caulis sepissime tractāda est / eo diligentius omnes eius
partes perscrutati sumus / vt ne paruula quidem titubatiōe / aut
offensione impediremur / si ad hanc rōnem preceptionis assidui
tatem exercitationis accōmodaremus. Nunc ad legittime consti
tutionis partem transeamus.

De lex partibus legittime constitutionis.

C Vm voluntas scriptoris cum scripto dissidere videbitur /
si a scripto dicemus / his locis vtemur secundum narrati
onem. Primum scriptoris collaudatione. deinde scripti recitatōe.
deinde percontatione vtemur / scirēt ne aduersarii id scriptum in
lege fuisse / aut testamento / aut stipulatione / aut quolibet scrip
to quod ad eandem rem pertinebit. Deinde collatiōe quid scrip
tum sit / quid aduersarii se fecisse dicant. quid iudicem sequi con
ueniat / vtrum id quod diligenter perscriptū sit / an id quod acur
te sit excogitatum. Deinde ea snia que ab aduersariis sit excogi
tata et scripto attributa / contemnetur et infirmabitur. Deinde
queretur quid ei obfuerit / si id voluisset ascribere / aut non potu
erit perscribere. deinde a nobis snia reperietur et causa proferre
tur / quare id scriptor senserit / et demonstrabitur scriptū esse di
lucide breuiter / cōmode / perfecte / cum rōne certa. Deinde exem
pla proferentur. que res cum ab aduersariis snia redderetur / et
voluntas afferetur / a scripto potius iudicate sint. Deinde osten
detur q̄ periculosum sit / a scripto recedere. Locus cōmunis
est cōtra eum / qui cum fatetur se cōtra id quod legibus sancitū /
aut testamento perscriptum sit fecisse / tamen facti querat defen
sionem. Ad snia sic dicemus primum laudabimus scriptoris cō
moditatem / atq; breuitatem / q̄ illud scripserit tantum / quod ne
cesse fuerit. Illud quod sine scripto intelligi potuerit / non neces
sarium scribendum putarit. Deinde dicemus salumniatoris
esse officium / verba / et lrās sequi / negligere voluntatem. Dein
de id quod scriptum sit / aut non posse fieri / aut non lege / nō mo
re / non natura / nō equo et bono posse fieri. que omnia voluisse

scriptorem quod rectissime fieri nemo dicet. At ea que a nobis sint
facta: iustissime esse facta. Deinde contrariam sententiam / aut nullam
esse: aut stultam / aut iniustam / aut non posse fieri / aut non constare
cum superioribus et inferioribus sententiis / aut cum iure com-
muni / aut cum aliis legibus cōibus / aut cū rebus iudicatis dis-
sentire. Deinde exemplorum a voluntate et contra scriptum iudi-
catorum enumeratione utemur. Deinde legum et stipulationum
breuiter exceptarum. In quibus intelligatur scriptoris volun-
tas et expositio. Locus est communis contra eum qui scriptum
recitet: et scriptoris voluntatem non interpretetur.

c Vnde due leges inter se discrepent / videndum est primo:
an abrogatio: aut derogatio sit. Deinde utrum leges ita
dissentiant: ut altera iubeat: altera vetet. an ita: ut altera cogat:
altera permittat. Infirma enim erit eius defensio: qui negabit se
fecisse quod cogeretur: cum altera lex permetteret. plus enim va-
let sententia permissione. Item illa defensio tenuis est: cum osten-
ditur id factum esse quod ea lex sentiat. cui legi abrogatum / aut
derogatum sit / et id quod posteriore lege sancitum sit: esse negle-
ctum. Cum hec erunt considerata: statim nostre legis expositione /
recitatione / collaudatione utemur. Deinde contrarie legis eno-
dabimus voluntatem: et eam trahemus ad nostre cause commodum
Deinde de iurisdictionali absoluta sumemus rationem iuris. et quere-
mus partes iuris: utrum cum ea faciant. De qua parte iuris po-
sterius disseremus.

f Ambiguum esse scriptum putabitur: quod in duas aut
plures sententias trahi possit: hoc modo tractandum est. Pri-
mum sit ambiguum / querendum est: Deinde quomodo scriptum est
etsi id quod aduersarii interpretantur / scriptor fieri voluisset / o-
stendendum est. Deinde quod nos interpretamur: et fieri posse: et
honeste et recte / lege / more / natura / bono et equo fieri posse. Quod
aduersarii interpretantur ex contrario nec esse ambigue scriptum
cum intelligatur utra sententia vera sit. Sunt qui arbitrantur ad
hanc causam tractandam vehementer pertinere cognitionem am-
phibologiarum: eam que a dyalecticis profertur. nos vero arbi-

tramur nō modo vllō adiumento esse! sed maximo īpedimento.
Omnes eī dialectici amphibologias aucupantur / eas etiam que
parte ex altera snīam nullam possunt īterpretari. itaq; alieni ser
monis molesti interpellatores et scripti tum odioli tum obscuri
interpretes sunt. et dum caute et expedite loqui volunt / infantil
simi reperiuntur. ita dum metuunt in dicēdo! ne quid ambiguū
dicant! nomen suum pronuntiare non possunt. Verum horum
pueriles opiniones rectissimis rōnibus / et cū voles / refellemus
Impresentiarum hoc interdicere non alienū fuit / vt huius infā
tie garrulam disciplinā contemneremus.

c Vm diffinitione vtemur primum afferemus breuē voca
buli diffinitionem hoc mō . Maiestātē is minuit / qui ea
tollit / ex quibus rebus ciuitatis amplitudo constat. que sunt ea
que capiunt suffragia populi / et consiliū magistratus . Nempe
īgitur tu et populum suffragio / et magistratum consilio priuā
sti / cum pontes disturbasti. Item ex cōtrario / maiestātē is minu
it! qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit. ego non affe
ci / sed prohibui detrimento. Erarium enī cōseruauī. libidini ma
lorum restiti. maiestatem omnem īterire nō passus sum. Pri
mū igitur vocabuli snīa breuiter / et ad vtilitatē cause accōmoda
ta describetur. Deinde factum nostrum cū verbi descriptionis rōe
aptabitur. Deinde cōtrarie descriptionis rō refelletur. Si autem
falsa erit / aut inutilis / aut turpis / aut iniuriola / id quoq; ex iu
ris partibus sumetur de iuridicali absoluta / de qua iā loquemur
q Veritur in trāssationibus / primum non aliquis rei eius
actionē / petitionem / aut executionē habeat quem nō oport
eat! nū alio modo / tpē / loco? nū alia lege? num alio querēte aut
agente. Nec legibus et moribus / equo / et bono reperiuntur! de
quibus dicetur in iuridicali absoluta.

i In causa rōcinali primū queretur! quid in rebus maioris
bus / aut minoribus / aut similibus similiter conscriptum
aut iudicatum sit? Deinde vtrum ea res similis sit ei rei de qua a
gitur an dissimilis? Deinde vtrū cōsulto ea de re scriptū non sit
quod voluerit cauere! quod satis cautū putarit propter ceterorū

scriptorum similitudinē. De partibus legitime cōstitutionis satis dictum est. Nunc ad iuridicalem reuertemur.

De partibus iuridicalis cōstitutionis.

a Absoluta iuridicali cōstitutione utemur! cū ipsam rem q̄ nos fecisse cōfitemur / iure factā dicemus! sine vlla assumptione extranee defensionis. in ea cōuenit queri iure ne factū sit! de ea cā posita dicere poterimus! si ex quibus partibus ius cōstet cognouerimus. Cōstat igitur ex his partibus / natura / lege / cōsuetudine / iudicato / equo et bono pacto. Nature ius est! q̄ cognationis / aut pietatis cā obseruatur. Quo iure parentes a liberis! et a parētibus liberi coluntur. Lege ius est id quod populi iussu lancitum est. Quod genus! vt in ius eas! cū voceris. Consuetudine ius est! id quod sine lege eque ac si legitimum sit! vlitatum est. Quod genus! id quod argentario obtuleris expensum! a socio eius recte repetere possis. Iudicatum est! id de quo snia lata est! aut decretum interpositum. Ea sepe diuersa sunt! vt aliud alii iudici! aut pretori! aut cōsuli! aut tribuno plebis placitū sit. et fit! vt de eadē re sepe alius aliud decreuerit aut iudicarit. Quod genus. M. drusus pretor urbanus! q̄ cū herede mādati ageretur! iudiciū reddidit Sextus iulius nō reddidit. I tē .C. Celius iudex absoluit iniuriatū eū qui. L. poetam in scena noīati leserat. P. mutius eū qui lutiū actiū poetā noīauerat! cōdenauit. Ergo quia pūt res simili de cā dissimiliter iudicate proferri! cū id vlti venerit! iudicem cū iudice! tempus cum tpē! numerū cum numero iudiciorum proferemus. Ex equo / et bono ius cōstat! quod ad veritatē / et cōmunē vtilitatē videtur pertinere. Quod genus! vt maior annis. lx. et cui morbus cā est / cognitorē det. Ex eo nouum ius cōstitui cōuenit ex tpē et ex hoīs dignitate. Ex pacto ius est si quid inter se pepigerint! si quid inter aliquos cōuenit. Pacta sunt que legibus obseruanda sunt. hoc mō. Rem vbi pāgunt / orōne pāgunt. in comitio aut ī foro ante meridiē cām conicito. Sunt itē pacta que sine legibus obseruantur ex cōuentu! que iure dicuntur prestare. his igitur parti-

bus iniuriam demonstrari / ius confirmari cōuenit / idq; in absoluta iuridiciali faciendum videtur.

c Vm de cōparatione queretur / vtrum satius fuerit agere id quod reus dicat fecisse se / aut id quod accusator dicat oportuisse fieri / primum queri cōueniet vtrum fuerit vtilius ex contentiōe / hoc est vtrum venustius / facilius / cōducibilius. Deinde oportebit queri / ipsum ne oportuerit iudicare / vtrū fuerit vtilius / an aliorum fuerit vtilius statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore suspitio ex cōstitutione cōiecturali / quare putetur nō ea rōne factū esse / quo melius deteriori āteponere tur / sed dolo malo negotium gestum de aliqua probabili cā. Deinde queretur / potuerit ne vitari / ne ī eum locū veniretur. Ab defensore refelletur cōtra argumentatio coiecturalis / de qua āte dictum est. His ita tractatis accusator vtetur loco cōmuni in eū qui inutile vtili preposuerit / cum statuendi nō habuerit ptātem. Defensor cōtra eos qui equum cēseant rem pernitiōsā vtili preponi / vtetur loco cōi per cōquestiōnē / et simul queret ab accusatoribus / et a iudicibus ipsis / quid facturi essent / si in eo loco fuissent / et tēpus locū / rē / deliberationē suam ponet ante oculos.

t Translatio criminis est / cum ab reo facti cā in aliorū peccatum trāsfertur. In qua primum querendū est / vere ne in alium crimen transferat. Deinde spectandū ē / si eque magnū sit illud peccatum / quod in aliū transfertur / atq; illud quod reus suscepisse dicatur. Deinde oportuerit ne in ea re peccare / in qua alius ante peccauerit / deinde oportuerit / ne iudiciū ante ferri. Deinde cum factum iudicium non sit de illo crimine / quod in aliū transferatur / oporteat ne de ea re iudiciū fieri / que res in iudiciū non venerit. Locus cōis accusatoris cōtra eū qui plus censeat vim q̄ iudicia valere oportere. Et ab aduersariis percōtabitur accusator / quid futurū sit / si idem ceteri faciant / vt de indēnatis supplicia sumant. quod eos idē fecisse dicat. Quid si ipse accusator idē facere voluisset. Defensor eorū pcti atrocitatē proferet / i quos crimē transferetur / rē / locū / tempus āte oculos ponet / vt hi qui audiūt ex istiment / aut non potuisse / aut inutile fuisse rē

in iudicium venire.

c Oncessio est! per quā nobis ignosci postulamus. Ea diuiditur ī purgationē! et deprecationem. Purgatio est! cum cōsulito negamus a nobis factum. Ea diuiditur in necessitudinē / fortunam / imprudentiā. De his partibus primū ostendendū ē. deinde ad deprecationē reuertendum videtur. Primum considerandū est! nū per culpam ventum sit ī necessitudinem! nū culpam veniendi nccitudo fecerit! deinde querendum est! quomodo vis illa deuitari potuerit / ac leuari? Deinde is qui in necessitudinem cām conferet! expertus ne sit! quid cōtra facere! aut excogitare posset? Deinde que suspitiones ex cōiecturali cōstitutioe trahi possint! que significant id cōsulito factū esse / quod necessario accidisse dicitur. Deinde si maxima necessitudo quepiam fuerit! cōueniat ne eā satis idoneā causam putari. Si autem imprudentia se reus peccasse dicet! primum queretur vtrū potuerit scire! an nō potuerit? Deinde vtrum data sit opera / vt sciretur! an non? Deinde vtrum casu nescierit an culpa? nā qui se propter vinum / aut amorem / aut iracundiā fugisse rōnem dicet! is aī vitio videbitur nescisse / nō ī prudentia. quare nō imprudentia defendit! sed culpa cōtaminabit personā. Deinde cōiecturali constitutione queretur vtrum scierit! an ignorauerit! et cōsiderabitur satis ne imprudentia (cum factū esse constet) presidii debeat esse.

Cum in fortunā cā cōferetur! et ea re defensor ignosci reo dicet oportere / eadem omnia videntur cōsideranda / que de necessitudine perscripta sunt. Etenī oēs he tres partes purgatiōis iter se finitiue sunt / vt in oēs fere eedem res possint accōmodari. Locū cōmunes in his causis accusatoris cōtra eū qui cum se peccasse cōfiteatur / tamen oratiōe iudices demoretur. Defensoris locus de humanitate / mīa / voluntatem in oībus rebus spectari conuenire. que cōsulito facta nō sunt! in eis fraudem esse nō oportere

d Eprecationē vtemur! cum fatebimur nos peccasse! neq; id imprudenter / aut fortuito / aut necessario fecisse dicemus / et tamen ignosci postulabimus nobis. Hic ignoscendi rō queretur ex his locis / si plura aut maiora officia! q̄ maleficia videbū-

tar eōstare. si qua virtus / aut nobilitas erit ī eo / qui supplicabit
si qua spes erit vltui futura / si sine supplicio discesserit. si ipse ille
simplex mansuetus / et misericors in ptātibus ostendetur fuisse.
si ea que peccauit non odio neq; crudelitate / sed officio et recto
studio cōmotus fecerit. si tali de cā aliis quoq; ignotū sit. si nihil
ab eo periculi nobis futurū videbitur / si eū missum fecerimus.
si nulla a nrīs ciuibus / aut ab aliqua ciuitate vituperatio ex ea
re suscipietur. Loci cōmunes / de hūanitate / fortuna / mīa / rerū
cōmutatione. His locis oībus ex contrario vtetur is / qui cōtra-
dicet cū āplificatione et enumeratione peccatorū. Nec cā iudici-
alis fieri non pōt / vt in libro primo ostendimus / sed qz pōt ad
senatum consilium venire / non visa est superledenda.

c Vm a nobis crimen remouere volumus / aut in rē / aut ī
hominem nrī peccati cām conferemus. Si causa in hoīs
conferetur / querendū erit primū / potueritne tantū q̄tum reus
demonstrabit is / in quem cā cōferetur / et quomō / aut honeste /
aut sine periculo potuerit obistere. si maxime ita sit / nū ea in re
ita concedi reo conueniat / quod alieno inductu fecerit / deinde in
coniecturalē trahetur controuerfiā / et queretur nū consulto fa-
ctū sit. Si cā in rem q̄dam confertur / et hec eadem fere et omīa
que de necessitudine precepimus / consideranda erunt.

De argumentationibus.

q Voniā satis ostendisse videmur / quibus argumentationi-
bus ī vnoquoq; genere cause iudicialis vti conueniret / cō-
sequi videtur / vt doceamus quemadmodū ipsas argumentatōes
ornate et absolute tractare possimus. Nā fere nō difficile est in-
uenire quid sit cause adiūmēto. Difficillimū vero est inuentum
expolire / et expedite pronuntiare. Nec. n. res facit / vt neq; diu-
tius q̄ satis sit in eisdē locis cōmoremur / nec eadē sepe indentidē
reuoluamus / neq; inchoatā argumentationē relinquamus / neq;
incōmode ad aliam inde transeamus. Itaq; hac rōne / et ipsi me-
minisse poterimus / quid ī vnoquoq; loco dixerimus / et auditor
tū totius cause / tū vniuscuiusq; argumētatōis distributionē per-
cipere / et meminisse poterit. Ergo absolutissima et perfectissima

est argumentatio / ea que in quinque partes est distributa. Propo-
sitionē / Rationē / Rationis cōfirmationē / Exornationē / Cōplexi-
onem. Propositio est per quā ostendimus summātū quid sit / quod
probari velimus. Ratio est cā / que demonstrat verū eē id / quod
intendimus breui subiunctione. Rationis cōfirmatio est ea / que
pluribus argumētis corroborat breuiter expolitā rōnem. Exor-
natio est / qua vtimur rei honestāde / et locupletande cā cōfirma-
ta argumentatione. Cōplexio est / que cōcludit breuiter colligēs
partes argumētationis. Istis igitur quinq; partibus vt absolutis-
sime vtamur / hoc mō tractabimus argumentationē. Causā ostē-
demus vlixi fuisse / quare interfecit aiacē. Inimicū enī acerrimū
de medio tollere volebat / a quo sibi nō iniuria summū periculū
metuebat. videbat enī illo in columi se incolumē nō futurū. Spe-
rabat illius morte salutē sibi cōparere. Cōsueuerat enī si iure nō
poterat / iniuria quauis inimico exitiū machinari. cui rei mors ī-
digna palemedis testimoniū dat. Ergo et metus periculi horta-
batur eū iterimere / a quo suppliciū verebatur. et cōsuetudo pec-
candi / maleficii suscipiendi remouebat dubitationē. Omnes. n.
cū minima peccata cum cā suscipiunt / tū vero illa que multo ma-
xima sunt maleficia aliquo certo emolumento inducti suscipere
conantur. Si multos induxit in peccatū pecuīe spes / si cōplures
scelere se cōtaminarunt īperii cupiditate / si multi leue cōpendiū
fraude maxia cōmutauerunt / cui mirū videbitur / istū a malefi-
cio propter acerrimā formidinē nō tēperasse / virū fortissimū / in-
tegerrimū / inimicitiarū / persequentissimū / iniuria lacessitū / ira
exulcitātū homo timidus / nocens / cōsciū sui peccati / insidiosus
inimicū esse incolumē noluit / cui tandē hoc mirū videbitur. Nā
cū feras bestias videamus alacres et erectas vadere / vt alteri be-
stie noceant / nō est incredibile putandū istius quoq; aīm ferum
crudelē atq; ihumanū cupide ad inimici pernitiem profectū. pre-
sertim cū in bestiis nullā neq; bonā / neq; malā rōnem videamus
in isto plures pessimas rōnes sēper fuisse intelligamus. Si ergo
pollicitus sū me daturum cām / quā vlixes inductus accesserit ad
maleficiū / et si inimicitiarū acerrimā rōnem / et periculi me-

tum intercessisse demonstraui / non est dubium quin confiteatur
causam maleficii fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea
que ex quinque partibus constat. sed ea non semper necesse est uti. Et
tum complexione superledendum est / si res brevis est / ut facile me-
moriam comprehendatur. Tum exornatio pretermittenda est / si parum
locuples ad amplificandum et exornandum res ipsa videtur esse. Sin bre-
uis erit argumentatio / et res tenuis aut humilis / tum exornati-
one et complexione superledendum est. In omni argumentatione de
duabus partibus postremis hec quam exposui / ratio est habenda. Er-
go amplissima est argumentatio quinquepartita breuissima est tripartita. me-
diocris sublata aut exornatione aut complexione quadripartita.

De vitiosis argumentationibus.

¶ Sunt genera vitiosarum argumentationum. Vnum quod
ab aduersario reprehendi potest / id quod pertinet ad causam.
alterum quod tamenti nugatorium est / tamen non indiget reprehen-
sione. Que sunt que reprehensione confutari conueniat / que tacite
contemni atque vitari sine reprehensione / nisi exemplum subiecero
intelligere dilucide non poteris. Nec cognitio vitiosarum ar-
gumentationum duplicem utilitatem affert. nam et vitare in argumē-
tatione vitium admonebit / et ab aliis non vitatum comode reprehen-
dere docebit. Quoniam igitur ostendimus perfectam et plenam con-
stare argumentationem ex quinque partibus / in vnaquaque parte argu-
mentationis que vitia vitanda sunt / consideremus / ut et ipsi ab
his vitiis recedamus / et aduersariorum argumentationes hac pre-
ceptione in omnibus partibus temptare / et ab aliqua parte sui labe
factare possimus.

e xpositio vitiosa est / cum ab aliqua / aut a maiore parte ad
omnes confertur id quod non necessario est omnibus attributum
ut si quis hoc modo exponat. Omnes qui in paupertate sunt / ma-
lunt maleficio parare diuitias / quam officio paupertatem tueri. Si
quis hoc modo exposuerit argumentationem / ut non curet querere /
qualis ratio / aut rationis confirmatio sit / ipsam facile reprehendemus
expositionem / cum ostendemus id quod in aliquo paupere improbo sit

id in omnes pauperes falso / et iniuria cōferri. Item vitiosa
expositio est / cum id quod raro fit / fieri omīno negatur. hoc mō
Nemo pōt vno aspectu / neq; preteriēs in amorem incidere. nam
cū non nemo deuenerit in amorem vno aspectu / et cum ille ne
minē dixerit / omnino nihil differt raro id fieri / dum modo ali
quādo fieri / aut posse fieri intelligatur. Item vitiosa expo
sitio est / cum omnes res ostēdemus nos collegisse / z aliquā rē ido
neam preterimus. hoc modo. Quoniā igitur hominē occisū cō
stat esse / necesse est aut a predonibus / aut ab inimicis esse occisū /
aut abs te / quem ille heredem testamēto experte faciebat. predo
nes in illo loco nūq; visi sunt. inimicū nullū habebat. relinqui
tur ergo / si neq; a predonibus neq; ab inimicis occisus est (quo
niā alteri nō erāt / alteros nō habebat) vt abs te sit interemptus.
Nā in huiusmodi expositione reprehensione vtemur / si quos pre
ter eos quos ille collegerit / potuisse suscipere maleficiū ostēderi
mus. velut in hoc exēplo / cū dixerit necesse eē aut a predonibus
aut ab inimicis / aut a nobis occisum eē / dicemus potuisse / vel a
familia / vel a coheredibus nostris. Cū hoc modo eorū collectio
nē disturbauerimus / nobis latiorē locū defendēdi relinquemus.
Ergo hoc quoq; vitādum est in expositione / ne quādo cū oīa col
legisse videamur / aliquā idoneā partē reliquerimus. Itē vici
osa expositio est / que constat ex falsa enumeratione / vt si cū plura
sint / pauciora dicamus. hoc modo. Due res sūt iudices / que om
nes ad maleficiū cōpellūt / luxuries et auaritia. Quid amor / in
quiet quispiā. quid ambitio / quid irreligio / quid metus mortis
quid imperii cupiditas / quid deniq; alia permulta. Itē falsa
enumeratio est / cū pauciora sunt / et plura dicimus. hoc modo.
Tres res sunt que homines oēs sollicitant metus / cupiditas / e
gritudo. satis enī fuerat dixisse metū / cupiditatē. quoniā egritu
dinē cum vtrāq; re coniūctā esse necesse est. Item vitiosa expo
sitio est / que nimīū lōge repetitur. hoc mō. Oīm malorū stulti
cia est mater / atq; materies / que parit inmēlas cupiditates. inmē
se porro cupiditates infinite / immoderate sūt. he pariūt auaritiā
Auaricia porro hominē ad quoduis maleficiū impellit. Ergo

auaritia inducti aduersarii nostri hoc in se facinus admiserunt.
Hic id quod extremū dictum est / satis fuit exponere. ne Enniū
et ceteros poetas imitemur / quibus hoc modo loqui concessum
est. Vtinam ne in nemore Delio securibus cese cecidissent abies
ne ad terram trabes / ne ve inde naus inchoande exordiū cepissz
que nunc nominatur argo / qua argiui vecti in eadem lecti viri
petebant inauratam pellem arietis colchis imperio regis Delie
per dolum. nam nunq̃ hera mea errās medea efferret pedē do-
mo. Nam hic satis erat dicere / si id modo quod satis eēt / curasset
poeta / utinam ne hera errans mea domo efferret pedē animo e-
gra / amore laucia. Ergo hac quoq̃ repetitione ab vltimo in ex-
positionibus magnopere superlededum est. non enī reprehēsiōe
sed sicut alie complures / sua sponte viciosa est.

Idiōta ratio est / que ad expositionē non est accommodata /
vel propter infirmitatē / vel propter vanitatem. Infir-
ma ratio est / que nō necessario ostendit ita esse / quēadmodum ex-
positum est. velut apud plautum amicū castigare ob meritā nox-
am immane est facinus / verum in etate vtile / et cōducibile. Nec
expositio est. Videamus que ratio afferatur. Nā ego hodie ami-
cum meū nō castigabo pro cōmissa noxa. Ex eo quod ipse factu-
rus est / nō ex eo quod fieri cōuenit / vtile quid sit / ratiocinatur.

Vana ratio est / que ex falsa causa constat. hoc modo. Amor
fugiendus nō est. nam ex eo verissima nascitur amicitia. aut hoc
modo. Philosophia vitāda est. affert enī lecordiam / atq̃ delidiā.
nam he rationes nisi false essent / expositiones quoq̃ earū veras
esse cōfiteremur. Item infirma ratio est / que non causam ne-
cessariam affert expositionis / velut paccuius. fortunā insanā eē
et cecā et brutam perhibent philosophi. laxiq̃ instar globoli esse
predicant volubilem. quia quo saxum impulerit fors / eo cadere
fortunam autumant. Cecā ob eam rem eē iterant / quia nihil cer-
nat / quo sese applicet. Insanam autē esse aiūt / quia atrox / incerta
instabilisq̃ sit. Brutam / quia dignum atq̃ indignum nequeat in-
ternoscere. Sūt autē alij philosophi / qui cōtra fortunā negāt vi-

lam eē miseriam aut humanitatem! sz temeritate regi omnia au-
tument. Ad magis verissimile eē aiunt! quod vltus re ipsa ab se
experiendo edocet. velut Orestes modo. fuit rex / factus est men-
dicus modo / naufragio nempe res ista cōtigit. Ergo id nō forte
aut fortuna obtigit. Nam hic pacuius infirma ratione vtitur!
cum ait verius esse temeritate / q̃ fortuna res geri. nam vtraq;
opinionē philosophorum fieri potuit / vt is qui rex fuisset men-
dicus factus esset. Item infirma ratio est! cum aliquid vide-
tur pro ratione afferri! sed idem dicit! quod in expositione dictū
est. hoc modo. Magno malo est auaritia hominibus! idcirco q̃
homines magnis et multis incōmodis affligantur propter in-
mensam pecunie cupiditatem. Nam hic aliis verbis idem per
rationem dicitur! quod dictum est per expositionem. Item
infirma ratio est! que minus idoneam q̃ res postulat / causā sub-
iicit expositionis. hoc modo. Vtilis est sapiētia! propterea q̃ qui
sapientes sunt! pietatem colere consueuerūt. Item vtile est ami-
cos habere. Habeas enim / quibus cum iocari possis. nam in hu-
iusmodi rationibus non vniuersali neq; absoluta! sed extenuata
ratione expositio confirmatur. Item infirma ratio est! que
vel alii expositioni potest accommodari. vt facit pacuius! qui
eandem affert rationē / quare ceca! eandem / quare bruta fortu-
na dicatur.

N cōfirmatiōe rationis multa et vitanda in nostra / et ob-
seruanda in aduersariorum oratione sunt vicia. Propterea
que diligentius consideranda sunt! q̃ accurata cōfirmatio ratio-
nis totam vehemētissime comprobatur argumētationem. Vtūtur
igitur studiosi in confirmanda ratione / duplici conclusione. hoc
modo. Iniuria abs te afficior indigna pater. nam si improbum
eē threspōtē existiabas! cur me hīs locabas nuptiis? Si est pro-
bus! cur talē inuitā inuitū cogis reliquere? Que hoc mō cōclu-
dētur! aut ex cōtrario cōuertētur! aut ex simplici parte reprehēden-
tur. Ex cōtrario hoc mō. nulla te indigna z nata afficio iniuria. si
probus ē / locavi. sin aut improbus ē! diuortio liberabo te incōmo-

dis. Ex simplici parte reprehēdetur! si ex duplici conclusione al-
terutra pars diluitur. hoc modo. Nam si improbū esse threspō-
tem existimabas! cur me his locabas nuptiis? Duxi probū. erra-
ui. post cognoui / et nūc fugio cognitū. Ergo reprehēlio huius-
modi conclusionis duplex est / acutior illa superior: faciliior hec
posterior ad cogitandū. Item viciosa cōfirmatio est rationis!
cum ea re / que plures res significat! abutimur pro certo vnius
rei signo. hoc modo. Necesse est quoniā pallet egrotasse! aut ne-
cesse est peperisse! quoniā sustinet puerum infantē. nam hec sua
spōte certa signa non habēt! si non cetera quoq; similia cōcurrāt.
quod si concurrerint! non nihil illius modi signa adaugēt suspi-
tionem. Item vitiola est quādo. vel in aliū vel in eum ipsū
qui dicit! id quod dicitur in aduersariū / potest cōuenire. hoc mō
Miseri sunt! qui vxores ducūt. at tu duxisti alterā. Item vici-
olum est id quod vulgarē habet defensionē. hoc modo. Iracūdia
ductus peccauit / aut adulescentia / aut amore. Huiusmodi autē de-
precationes si probabuntur impune! in maxima peccata dilabē-
tur. Item viciolum est! cum id pro certo sumitur! quod iter
omnes non cōstat! quod etiā nūc in controuersia est. hoc modo.
Eho tu. dii quibus est potestas motus superum atq; inferū pacē
inter se conciliant. cōferunt cōcordiam. Nā ita pro suo iure hoc
exemplo vsum threspōtem Ennius induxit! quasi iam satis cer-
tis rationibus ita esse demōstrasset. Item viciolum est! quod
iam quasi sero / atq; acto negotio dici videtur. hoc modo. In mē-
tem mihi si venisset quiritēs! nō cōmissem! vt in hunc locum
res deueniret. nam hoc haud hoc fecissem. sed me tum ratio hec
fugit. Item viciolum est! cū id quod in aperto delicto positū
est! tamē aliqua leui tegitur defensione. hoc modo. Cum te ex-
pectabant omnes florentissimo in regno! reliqui. nunc cum de-
sertus es ab omnibus! summō periculo solus vt te restituam!
paro. Item viciolum est! quod in aliam partem ac dictum
est / potest accipi. Id est huiusmodi! vt si quis potens ac factio-
sus in cōciōe dixerit! satius est vti regibus! q̄ vti malis legibus

nam et hoc tāetli reip. augende cā potest sine malicia dici / tamē
propter potentiam eius qui dicit / non dicitur sine atroci suspiti
one. Item vitiosum est fallis aut vulgaribus diffinitionibus
vti. Falle sunt hmōi vt si quis dicat iniuriam esse nullam nisi eā
que expullatione / aut conuitio constet. Vulgares sunt / que ni
hilominus in aliam rem transferri possunt. vt si quis dicat. qua
druplator (vt breuiter dicam) capitalis est. Est enī improbus / et
pestifer ciuis. Nam nihilomagus quadruplatoris / q̄ iuris / q̄ lic
carii / aut proditoris attulit diffinitionem. Item vitiosum est
pro argumento sumere / quod in disquisitione positum est. vt si
quis quem furti arguat / dicat eum hominē improbum / auarū /
fraudentum / ei rei testimonium esse / q̄ sibi furtum fecerit.

Item vitiosum est controuerſiam controuerſia dissoluere.
hoc modo. Non conuenit cenſores istum vobis satisfacere / eo q̄
ait se non potuisse adesse / ita vt iuratus fuerat. quid si ad exerci
tium nō venisset / id ne tribuno militum diceret. Hoc ideo vitio
sum est / quia non expedita / aut iudicata res / sed impedita / et in
simili controuerſia posita exempli loco profertur. Item vi
tiosum est / cū id de quo summa controuerſia est / parum expe
ditur / et quali transactum sit relinquatur. hoc modo. Aperte
fatur dictio (si intelligas) tali dari arma / qualis ille qui gessit fu
it. iubet potiri si studeamus pergamo que ego mea profiteor eē
me enim equum est frui fraternis arnis / mihiq; adiudicariet /
vel q̄ propinquus / vel virtutis eius emulus sum. Item viti
osum est ipsum sibi in sua orōne dissentire / et contra ea que ante
dixerit dicere / hoc modo. Qua cā acculem hunc / nequeo mecum
id disputando euoluere. nam si veretur / quod eum acculem qui
est probus / si inuerecundum animi ingenium possidet / quid eū
acculem qui id parui auditu existimet. Non incōmoda rōne vi
detur sibi ostendisse / quare non accusaret. quid postea quod ait.
Nūc te ab sūmo iā detexā exordio. Itē vitiolū ē / quod dicitur
cōtra iudicis voluntatē / aut eorū qui audiūt. si aut partes quibo
illi student / aut hoīes quos illi charos habēt / ledātur / aut aliquo

hmoī vitio leditur auditoris voluntas. Item vitiosum est nō
omnes res cōfirmare! quās pollicitus sis in expōitione. Itē
verendū est / ne de alia re dicatur / cum alia de re cōtrouerſia sit.
Inq; hmoī vitio considerandum est / ne aut ad rem addatur quid
aut quidpiam de re detrahatur! aut tota cā mutata in aliam cām
deriuetur. Vti apud pacuuium zethus cum āphione. querū cō
trouerſia cum de musica inducta est! disputatio insipientie rōnē
et virtutis vtilitatem cōsumitur. Item considerādum est / ne
aliud accusatoris criminatio contineat! aliud defensoris purga-
tio purget. quod sepe cōsulto multi ab reo faciunt āgustis cause
coacti. Vt si quis accusetur ambitu magistratū petiisse / ab impe-
ratoribus sepenumero dicat apud exercitū donatum esse. Hoc si
diligenter ī oratione aduersariorū obseruauerimus! sepe depre-
hendemus. et in eiusmodi deprehensione ostendemus! eos de ea
re quid dicant / non habere. Item vitiosum est artem ac sciē-
tiam / aut studiū quodpiam vituperare propter eorum vitam
qui in eo studiosi sunt. veluti qui rhetoricā vituperant / propter
alicuius oratoris vituperādā vitam. Item vitiosum est / ex
eo quod perperam factū constet esse / putare ostendi a quo hōīne
factum est. hoc modo. Mortuum deformatū / tumore peditum
decoloratū constat fuisse. ergo veneno necatū. Deinde si sit vsq;
adeo occupatus in eo (vt multi faciunt) venenum datū vitio nō
mediocri cōflictetur. non. n. factū ne sit queritur! sed a quo fa-
ctum sit. Item vitiosum est in cōparandis rebus alteram rem
efferre / de re alteram mentionē nō facere / aut negligentius dis-
putare. vt si cōparetur vtrum satius sit / populū frumentū acci-
pere an nō! que cōmoda sint in altera re curet enumerare! que ī
cōmoda sint velut depressa pretereat! aut ea que mīma sūt dicat.
Item vitiosum est in rebus comparandis necesse putari alte-
ram rem vituperari / cū alterā laudes. Quodgenus si queratur
vtris maior honor habēdus sit albēlibus / aut vegētinis qui reip
aut Do. Ro. profuerit! et is qui dicat alteros ledat. nō ei necesse
est si alteros preponas / alteros vituperare. fieri enī pōt! vt cum

alteros magis laudes / aliquā alteris partem laudis attribuas /
ne cupide pugnasse puteris contra veritatē. Itē vitiosū est de
noīe / et vocabulo eius rei cōtrouerfiā struere / q̄ rem cōsuetudo
optime pōt iudicare. velut sulpicius qui intercellerat / ne exules
quibus cām dicere nō licuisset / reducerentur. et idē postea īmu-
tata voluntate / cū eandē legē ferret / aliā legem se se ferre dicebat
propter noīm cōmutationē. nā nō exules / sed vi eiectos se redu-
cere aiebat. proinde quasi id fuisset in cōtrouerfiā / quo illi noīe
appellerentur a Po. Ro. aut proinde quasi nō oēs quibus aqua
et igne interdictum est / exules appellentur. Verum illi fortasse
ignoscimus / si cum cā fecit. nos tamen intelligamus vitiosū esse
intendere controuerfiā propter nominum mutationem.

q Voniā exornatio cōstat ex similibus et exēplis / et āplifica-
tionibus et iudicatis et ceteris rebus que pertinent ad ex-
augendā / et collocupletandā argumentationē / que sint his rebus
vitia cōsideremus. Simile vitiosū est / id quod ex aliqua parte
dissimile est / nec hz rōnem cōparatiōis / aut sibiīpli obest / qui af-
fert. Exemplū vitiosū est / si aut fallū est / vt reprehendatur /
aut īprobū / vt sit imitādū / aut maius / aut minus q̄ res postulat

Res iudicata vitiose proferetur / si aut dissimili de re profere-
tur / aut de ea re q̄ de cōtrouerfiā nō est aut si īproba / aut eiūs mo-
di / vt aut plures / aut magis idonee res iudicate ab aduersariis
proferri possint. Itē vitiosū est id quod aduersarii factū eē cō-
fitentur / de eo argumentari / et planū facere id quod cōstat factū
esse. Nā id tantū augeri oportet. Itē vitiosū est / id augere / q̄
cōuenit doceri. hoc mō. vt si quis quē arguat hōiem occidisse / et
anteq̄ latis idoneas argumentationes attulerit / augeat peccatū
et dicat nihil indignius esse q̄ hōiem occidisse. Nō. n. vtrū indi-
gnum sit / an non / sed factum ne sit queritur.

c Omplexio vitiosa est / que nō quodq̄ quod primū dictū
sit / cōplectitur. et que nō breuiter cōcluditur. et que non
ex enumeratiōe certum et constans aliquid relinquit / vt intelli-
gatur quid propositū ī argumentatiōe sit / quid deinde in rōne /
quid in cōfirmatiōe / quid tota argumentatione demōstratū sit.

De conclusione.

c Conclusiones (que apud grecos epylogi noiantur) tripartite sunt. Nam constant ex enumeratione et amplificatione et commiseratione. Quattuor locis uti possumus conclusionibus. In principio / secundum narrationem / secundum firmissimam argumentationem in conclusione.

e Numeratio est / per quam colligimus et commonemus / quibus de rebus verba fecerimus breviter / et renouetur non reintegretur oratio. Et ordine ut quicquid erit dictum / referamus / ut auditor si memorie mandauerit / ad idem quod ipse meminert / reducatur. In qua curandum est / ne aut ab exordio / aut a narratione repetatur orationis enumeratio. facta enim / et dedita opera comparata oratio videbitur esse artificii significandi ingeniique vendicandi et memorie ostendende causa. Quia propter initium enumerationis lumen est a diuisione. Deinde breviter ex ordine exponende sunt res que tractate erunt in confirmatione / et confutatione.

a Amplificatio est res / que per locum communem instigationis auditorum causa sumitur. Locum communes decem ex preceptis commodissime sumuntur. Primus locus sumitur ab auctoritate cum memoramus quante cure ea res fuerit diis immortalibus / aut maioribus nostris / regibus / ciuitatibus / nationibus / hominibus sapientissimis / et senatui. Item maxime quomodo de his rebus in legibus sancitum sit. Secundus locus est / cum consideramus illas res / de quibus criminamur / ad quos pertineant. utrum ad omnes / quod atrocissimum est. an ad superiores / quod genus hi sunt / a quorum auctoritate locus communis sumitur. an ad pares / hoc est in eisdem partibus animi / corporis fortunarum positos. an ad inferiores / qui his omnibus rebus antecelluntur. Tertius locus est / quo percontamur / quid sit euentum / si omnibus idem concedatur. et ea re neglecta ostendemus / quid periculorum atque incommodorum consequatur. Quartus locus est quo demonstratur / si huic sit remissum / multos alacriores ad maleficia futuros / quos adhuc expectatio iudicii remoratur. Quintus locus est / per quem ostendimus si semel aliter iudicatum sit / nullam rem fore que incommodum mederi aut iudicium erratum corrigere possit. quo in loco

nō incommodū erit vti ceterarum rerū cōparatione! vt ostenda-
mus alias res posse aut vetustate sedari / aut consilio corrigi! hu-
ius vero rei aut leniende / aut corrigende nullam rem adiuuāto
futuram. Sextus locus est cum ostendimus ex consulto fa-
ctum! et dicimus voluntario facinori nullam exculationem esse
īprudentie et iustam deprecationem paratam. Septimus lo-
cus est! quo ostēdemus tetrum facinus / crudele / nephariū / tyrā-
nicum esse. Quod genus iniuriā mulierum / aut earū rei um ali-
quid / quarum rerū cā bella suscipiūtur! et cū hostibus de vita di-
micatur. Octauus locus est! quo ostendimus nō vulgare! sed
singulare esse maleficiū / spurcū / nephariū / inulitatū / quod ma-
turius et atrocius vindicandū est. Nonus locus est ex cōpara-
tione peccatorū! quali cum dicemus id maius esse maleficiū stu-
prare ingenuam! q̄ sacrum ledere. q̄ alterum propter egestatē /
alterū propter intemperantiā superbiā fiat. Decimus locus ē
per quem oīa que in negotio gerendo acta sunt! queq; cōsequi so-
lent / exponemus acriter / criminose diligēter! vt agi res et nego-
tium geri videatur rerū consequentiū enumeratione.

īmeritoria cōmouebitur auditoribus! si variā fortunarum
cōmutationē dicemus. Si ostēdemus ī quibus cōmodis fu-
imus quibusq; icōmodis simus cōparatiōe. Si que nobis futura
sūt (nisi cāz obtinuerimus) enumerabimus / et ostēdemus. Si sup-
plicabimus et nos sub eorum quorum misericordiam captabi-
mus / potestatem subiiciemus. Si quid nostris parentibus / li-
beris / ceterisq; necessariis casurum sit / propter nostras calami-
tates aperiemus / et simul ostendemus nos illorum sollicitudine
et miseria non nr̄is incōmodis dolere. Si de clementi huānitate
nr̄a qua in alios vli sumus! aperiemus. Et si nos sēper aut
diu in malis fuisse ostendemus. Si nostrū fatū / aut fortunā cō-
queremur. Si aīn nostrū fortē / patientē icōmodorū ostēdemus
futurū. Cōmiserationē breuē esse oportet. nihil eī lacrima citius
arescit. Fere locos obscurissimos totius artificii tractauimus
in hoc libro. quapropter huic volumini modus sit hic. Reli-
quas preceptiones quoad videbitur in tertium librum trans-

feremus. Nec si ut cōquillite cōscripsimus! ita tu diligēter et nobiscum et sine nobis considerabis / et nos industrie fructus ex tua consilia capiemus / et tute nostram diligentia laudabis / tuaque perceptione letabere. tu scientior eris preceptorū artificio. nos alacriores ad reliquum persolvendū. Verum hec futura satis scio. te enim nō ignoro. Nos deinceps ad cetera precepta trāeamus ut (quod libentissime faciemus) tue rectissime voluntati morē geramus.

Explicit Liber Secundus.

Incipit Liber Tertius.

a Domnē iudicialē causā / quemadmodū cōueniret in uentionē rerū accommodari / satis abundāter (ut arbitror) superioribus libris demonstratum est. Nūc earū rōnem rerū inueniendarū que pertinebant ad causas deliberatiuas et demonstratiuas / in hunc librū transtulimus ut oīs inueniēdi preceptio tibi quā primū persolueretur. Reliquae quattuor partes erant artificii. de tribus partibus in hoc libro dicemus. dispositione / memoria / pronuntiatiōe. De elocutione (quod plura dicenda videbantur) in quarto libro cōscribere maluimus quem (ut arbitror) tibi librum celeriter absolutū mitemus! ne quid tibi rhetorice artis deesse possit. Interea prima quoque et nobiscum cum uoles interdum sine nobis legendo consequere! ne quid impedire / quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi possis. Nunc tu fac attentum te prebeas. nos proficisci ad instituta pergemus.

De causa deliberatiua.

d Eliberationes partim sunt eiusmodi! ut queratur utrum potius sit faciendum. partim eiusmodi! ut quid faciendū sit potissimum consideretur. utrum potius hoc modo. Carthago tollenda / an relinquenda videatur. quid potissimum / hoc modo! ut si hannibal consultet (cum ex italia cartaginem accersitur) an in italia remaneat / aut domum redeat? An in egiptum profectus occupet alexandriam? Item deliberationes partim ipse propter se consultande sunt. ut si deliberet senatus cap-

tiuos redimat ab hostibus an nō? partim propter aliq̃ extraneā
causam veniunt indeliberationē / et consultationē. vt si deliberet
senatus bello italico soluat ne legibus scipionem! vt eum liceat
ante tempus consulē fieri? partim et propter se sunt deliberande
et magis propter extraneam cām veniunt in consultationē. vt si
deliberet senatus / bello italico sociis det ciuitatē an non? In qui
bus causis rei natura faciet deliberationem! omnis rō ad ipsā rē
accōmodabitur. In quibus extranea cā conficiet deliberationem
in his ea ipā cā erit ad augenda / aut deprimenda. Omnes rōnes
eorum qui Inīam dicent finem sibi cōueniet vtilitatis propone
re! vt oīs ad eam totius orōnis rō conferatur. Vtilitas in du
as partes in ciuili consultatione diuiditur! tutam et honestam.
Tuta est! que conficit instantis / aut cōsequētis periculi vitatōez
qualibet rōne. Nec distribuitur in vim / et dolum / quorum aut
alterum separatim / aut vtrunq; sumemus cōiuncte. Vis decerni
tur per exercitus / cīsses / arma / tormenta / reuocationes hoīm!
et alias hūmōi res. Dolum consumitur in pecuniā / pollicitationē /
dissimulationē / maturationē / mentionem et ceteras hūmōi res de
quibus magis idoneo tpē loquemur! si quādo de re militari / aut
de admīstratiōe rep. scribere velimus. Honestas res diuiditur
in rectū et laudabile. Rectum est! quod cū veritate et officio fit.
Id diuiditur ī prudētiā / iusticiā / fortitudinē / modestiā. Prudētia
est calliditas! que rōne quadam pōt delectū habere bonorum et
malorū. Dicitur itē prudentia scīa cuiusdē artificii. Itē appella
tur prudentia multarū rerū memoria / et vltus cōpluriū negotio
rū. Iusticia est equitas ius vnīcuiq; tribuēs pro dignitate cuiusq;
Fortitudo est rerū magnarū appetitio! et rerū humiliū contēp
tio et laboris cū vtilitatis rōne perpessio. Modestia est in aīo cōti
tinens moderatio cupiditatū. Prudētie partibus vtemur ī dī
cēdo! si comoda cum incommodis conferemus! cum alterum
sequi! vitare alterum cohortamur, aut si qua in re cohortabimur
aliquid fieri! cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam
poterimus habere / et quomō aut qua quidq; ratione fieri pos
sit! ostendemus, aut si suadebimus quidpiam cuius rei geste /

aut presentem / aut auditā memoriā poterimus habere. quā in re facile id quod velimus / exemplo allato persuadere poterimus.

Iusticie partibus utemur / si aut innocentum / aut supplicum misereri dicemus oportere. si ostendemus bene merentibus gratiam conferri cōvenire. si demonstrabimus vlcisci malemeritos oportere. si fidem magnopere cenlebimus conseruandā. si leges et mores citatis egregie dicemus seruari oportere. si societates / et amicitiam dicemus studiose coli conuenire. si quod ius in parentes deos / patriam / nature cōparauit / id religiose colendū demonstrabimus. si hospitia / clientelas / cognationes / affinitates / caste colendas esse dicemus. si nec precio / nec grā / nec similitate / nec periculo / a via recta ostendemus deduci oportere. si dicemus equabile ius in oībus statui conuenire. His atq; hūmōi partibus iusticie si quā rem in cōtione aut consilio faciendam cenlebimus iustam esse ostendemus. contrariis iniustam. Ita fiet / vt eisdem locis / et ad suadendum et dissuadendum simus cōparati. Sin fortitudinis retinende cā faciendum quid esse dicemus / ostendemus res magnas et celsas sequi / et appeti oportere. et item res humiles et indignas viris fortibus fortes viros contemnere oportere / nec idoneas dignitate sua iudicare. Item ab nulla re honesta periculi / aut laboris magnitudine deduci oportere. atqui orem mortē turpitudine haberi. nullo dolore cogi / vt ab officio recedatur. nullius pro rei veritate metuere inimicitias. quodlibet pro patria / parētib; / hospitibus / amicis / et his rebus quas iusticia colere cogit / adire periculum / et quēlibet suscipere laborē.

Modestie partibus utemur / si nimias libidines / honoris / pecunie / similiūq; rerum vituperabimus. si vnāquāq; rem certo sue nature termino definimus et si quoad cuiq; satis sit / ostendemus. nimium progredi dissuadebimus / et modū vnicuiq; rei statuemus. Huiusmodi partes sunt virtutis aplificande / si laudabimus. attenuāde / si ab his dehortabimur / vt hec attenuētur que supra demonstraui. Nā nemo erit qui censeat a virtute recedendū. Verū aut res non hūmōi dicitur esse / vt virtutē possimus egregiā experiri / aut in cōtrariis potius rebus q̃ in aliis virtus

constare ostendatur. Item (si quo pacto poterimus) quā is qui
cōtradictet iustitiā vocarit / nos demonstrabimus ignaviā esse et
inertiam et parvam liberalitatē. Quam prudētiam appellauit /
ineptam et garrulam et odiosam scientiam eē dicemus. Quā ille
modestiam dicit esse / eam nos inertiam et dissolutam negligētiā
eē dicemus. Quam ille fortitudinē nominauit / eam nos gladia-
toriam et incōsideratam appellabimus temeritatem. Lauda-
bile est / quod conficit honestā et presētē / et cōsequentem cōme-
morationem. Hoc nos separauimus a recto / nō q̄ hee quattuor
partes que subiiciūtur sub vocabulo recti hāc honestatis cōme-
morationē dare non soleant / sed q̄q̄ ex recto laudabile nascatur
tamē in dicendo seorsum tractādum est hoc ab illo. neq̄ enim so-
lum laudis causa rectū sequi cōuenit / sed si laus cōsequitur du-
plicatur recti appetēdi voluntas. Cum ergo erit demōstratū re-
ctum / laudabile eē demōstrabitur aut ab idoneis hominibus / vt
si qua res honestiori ordini placeat / que a deteriore ordine impro-
betur / aut aliquibus locis / aut omnibus ciuibz / exteris natio-
nibus / posterisq̄ nostris. Cum huiusmodi diuisio sit locorū
in cōsultatione breuiter aperienda est totius tractatio cause. Ex-
ordiri licebit vel a principio / vel ab insinuatione / vel ab eisdem
rationibus / quibus in iudiciali causa. Si cuius rei narratio
incidet / eadē ratione narrari oportebit. Et quoniam in huius-
modi causis finis est vtilitas / et ea diuiditur in rationē tutā atq̄
honestam / si vtrumq̄ poterimus ostendere / vtrūq̄ pollicebimur
nos in dicēdo demōstraturos esse. sin alterū erimus demōstratu-
ri / simpliciter quod dicturi sumus / ostēdemus. At si nostrā rati-
onē tutā esse dicemus / diuisione vtemur in vim et cōsiliū. Nā
quod in docēdo rei dilucidāde / et magnificāde causa dolū appel-
lauimus / id in dicēdo honestius cōsiliū appellabimus. Si ratio-
nū nostre sentētie esse dicemus rectā / et omnes partes recti inci-
dant / quadripartita diuisione vtemur. Si nō incidāt / quot erunt
tot exponemus in dicēdo. In cōfirmatione et cōfutatōe vte-
mur nostris locis / quos ante ostēdimus cōfirmādis cōtrariis cō-
futādis. Argumētatiōis artificiose tractāde ratio de secūdo libro

petetur. Sed si acciderit! ut in cōsultatione alteri ab tuta ratiōe
alteri ab honesta sentētia sit! ut in deliberationem eorū qui a pe-
onis circumfessi deliberāt: quid agant! qui rationē tutā lequi lua-
deat! hiis locis vtetur. nullā rē vtiliorem esse incolumitate. vir-
tutibus vti neminem posse! qui suas rationes in tuto nō locant.
nec deos quidē esse auxilio hiis! qui se cōsulito in periculū mit-
tūt. honestum nihil oportere exultimari! quod nō salutē pariat.
Qui tute rei preponet rationem honestā! hiis locis vtetur. Vir-
tutem nullo tempore relinquendam! et vel dolorem si timeatur
vel mortem si ea formidetur! dedecore et infamia leuiorem esse
Considerare! que turpitudine cōsecuta sit. At nō immortalitatem
neq; eternā incolumitatem cōsequi! nec esse exploratū illo vitato
periculo nullum in aliud periculum vētuos! virtute vel vltro
ad mortem proficisci esse preclarum! fortitudini fortunam quo-
q; adiūmēto esse solere. eum tute viuere! qui honeste viuat! non
qui in presētia incolumis sit! et eum qui turpiter viuat incolu-
mē in perpetuum esse nō posse. Conclusionibus fere simili-
bus in hiis et in iudicialibus causis vtī solemus! nisi q̄ in hiis
maxime conducit! q̄ plurima rerum ante gestarum exēpla pro-
feremus; Nunc ad demonstratiuum genus cause trāseamus.

De genere demonstratiuo.

Voniam hec causa diuiditur in laudem et vituperationē!
quibus laudem cōstituerimus! ex cōtrariis rebus erit vi-
tuperatio comparāda. Laus igitur potest esse rerum externarū
corporis! et animi. Rerum externarū sunt ea! que casu! aut for-
tuna secunda! aut aduersa accidere possunt! genus! educatio! di-
uitie! potestates! glorie ciuitas! amicitie! et que huiusmodi sūt!
et que hiis sunt contraria. Corporis sūt ea! que corpori natura
tribuit cōmoda! aut incōmoda! velocitas! vires! dignitas! vali-
tudo! et que hiis contraria sunt. Animi sunt ea! que cōsilio et co-
gitatione nostra constant. prudentia! iustitia! fortitudo! mode-
stia! et que cōtraria sunt. Erit igitur et confirmatio hec! et cō-
futatio nobis. In huiusmodi causa principium sumetur aut a
nostra! aut ab eius de quo loquimur! aut ab eorum qui audient

persona! aut ab re. **A** nostra si laudabimus / aut officio facere /
quod necessitudinis causa intercedat! aut studio / quod eiusmodi
virtutis sit! vt omnes commemorare debeant velle quod rectum
sit! aut ex aliorum laude ostendere / qualis noster animus sit. Si vi-
tuperabimus! aut merito facere / quod ita tractati sumus! aut
studio! quia vtile putemus esse ab omnibus vnicam maliciam atque ne-
quitiam cognosci! aut quia placeat ostendi / quod displiceat nobis
ex aliorum vituperatione. **A**b eius persona de quo loquimur
si laudabimus! dicemus vereri nos / vt illius facta verbis conse-
qui non possimus! omnes homines illius virtutes predicare oportere!
ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam antecere. Si vitupera-
bimus! ea que videmus contraria paucis verbis commutatis dici
posse / dicemus. vt paulo supra exempli causa demonstratum est.

Ab auditorum persona! si laudabimus / quoniam non apud igno-
tos laudemus / nos monendi causa pauca dicturos! aut si erunt
ignari! vt talem velint cognoscere petemus. quoniam in eodem
virtutis studio sunt / apud quos laudemus! atque ille qui laudatus
fuerit! aut sit sperare nos facile his quibus velimus huius fa-
cta probaturos. Contraria vituperatio! quoniam norint! pauca de
nequitia eius nos dicturos. Quod si ignorent / petemus! vt agnos-
cant! vt maliciam vitare possint. quoniam dissimiles sunt! qui audi-
ant! atque ille qui vituperatur / sperare nos illius vitam vehemen-
ter improbaturos. **A** rebus ipsis! incertum esse quid potissi-
mum laudemus! vereri ne cum multa dixerimus! plura pretere-
amus! et que similes sententias habebunt! quibus sententiis contra-
ria sumuntur a vituperatione. Principio tractato ab aliqua ha-
rum / quas ante tractauimus / rationum / narratio non erit vlla! que
necessario consequatur. sed si qua inciderit! cum aliquod factum eius
de quo loquimur / nobis narrandum sit cum laude / aut vitupera-
tione preceptio narrandi de primo libro repetetur. Diuisione
hac utemur / cum exponemus quas res laudaturi sumus aut vitu-
peraturi. Deinde vt queque quo ve tempore res erit gesta ordine
dicemus! vt quid quisque tute / cauteque egerit! intelligatur. sed ex-
ponere oportebit animi virtutes atque vicia. Deinde comoda / aut

incommoda corporis / aut rerum externarum quom ab animo
tractanda sunt / demonstrare . Ordinē hūc adhibere in demon
strāda vita debemus . Ab externis rebus / genus in laude / quis
bus maioribus natus sit . Si bono genere / parem aut excelliorē
fuisse . Si humili genere / ipsū in suis / nō in maiorū virtutibus
habuisse presidiū . In vituperatione si bono genere / dedecori ma
ioribus suis fuisse . si malo / tamē hisiis detrimēto fuisse . Educa
tio in laude / bene et honeste in bonis disciplinis per omnē pue
ritiā educatum . In vituperatiōe contra / inde se retraxisse aperte
Ab corporis cōmodis . a natura . In laude / si sit dignitas aut for
ma / laudi fuisse eam / nō quēadmodum ceteris detrimēto atq de
decori . Si vires atq velocitas egregia / honestis hec exercitatio
nibus et industriis dicemus comparata . si valitudo / ex perpetua
diligentia et temperātia cupiditatum . In vituperatione / si erunt
hec corporis cōmoda / his male vsum dicemus / que calu et natu
ra tanq quilibet gladiator habuerit . si nō erunt preter formam
omnia / ipsius culpa nō fuisse et intemperātia dicemus . Deinde
reuertemur ad extraneas res / et in his animi virtutes aut vitia
que fuerunt / cōsiderabimus . diuitie an paupertas fuerit / et que
potestas / et que glorie / que amicitie / que inimicitie / et quid for
titer in inimiciis gerūdis fecerit / cuius causa suscepit inimi
citas / qua fide beniuolētia officio gesserit amicitias . In diuitiis
qualis / aut in paupertate cuiusmodi fuerit / quēadmodū habu
erit in potestatibus gerūdis animū . si iterierit / cuiusmodi mors
eius fuerit . cuiusmodi res mortem eius sit cōsecuta . Ad omnes
aut res in quibus animus hominis maxie cōsideratur / ille quat
tuor animi virtutes erūt accōmodāde . vt si laudemus / aliud ius
te / aliud fortiter / aliud modeste / aliud prudēter factum eē dice
mus . Si vituperamus / aliud imodeste / aliud iniuste / aliud igna
ue / aliud stulte factum eē dicemus . Perspicuū est iam nimirum
ex hac dispositiōe / quēadmodū sit tractāda tripertita diuisio lau
dis et vituperatiōis / si illud etiā assumpserimus nō necesse esse
nos oēs has partes in laudē aut vituperationē trāfferre . propter
rea quod sepe non incidunt / et quod sepe ita tenuiter incidunt / vt

non sint necessarie dictu. Quapropter eas partes que firmissime videbuntur legere oportebit. Conclusionibus breuibus utemur enumeratione ad exitum cause nostre. in ipsa causa crebras et breues amplificationes interponemus per locos communes

Nec hoc genus cause eo quod raro accidit in vita negligētius commendandum est. Neque enim id quod potest videri accidere ut faciendum sit aliquando non oportet velle quod accommodatissime posse facere. Et si separatim hec causa minus sepe tractatur at in iudicialibus et in deliberatiuis causis sepe magne partes versantur laudis aut vituperationis. Quare in hoc quoque genere cause non nihil industrie conferendum putamus. Nunc absoluta a nobis difficillima parte rhetorice hoc ex inuentione perpolita atque ad omne cause genus accommodata tempus est ad ceteras partes rhetorice facultatis proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

De Dispositione.

Voniam dispositio est per quam illa que inuenimus in ordinem redigimus ut certo quidque loco pronuncietur videndum est cuiusmodi rationem in disponendo habere conueniat. Genera dispositionum sunt duo unum ab institutione artis profectum alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus cum sequemur eam preceptionem quam in primo libro exposuimus hoc est ut utamur principio narratione diuisione confirmatione confutatione conclusionem. Et hunc ordinem quemadmodum preceptum est ante in dicendo sequamur. Item ex institutione artis non modo totas causas per orationem sed figulas quasque argumentationis partes disponemus quemadmodum libro secundo docuimus in expositionem rationem confirmationem rationis exornationem conclusionem. Nec ergo duplex dispositio est. una per orationes altera per argumentationes ab institutione artis profecta.

Est autem alia dispositio que cum ab ordine artificioso recedendum est oratoris iudicio ad tempus accommodatur. Ut si a narratione dicere incipiamus aut ab aliqua firmissima argumentatione aut litterarum aliquarum recitatione aut si secundum principium confirmationem utamur deinde narrationem aut si quam huiusmodi

permutationē ordinis faciamus! quorū nihil (nisi causa postulat) fieri oportebit. Nam si vehemēter aures auditorum obtuse videbūtur! atq; animi defatigati ab aduersariis multitudine verborum! commode poterimus principio superledere! et exordiri causā aut a narratione / aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde si cōmodum erit (quod nō sēper necesse est) ad principii sententiam reuerti licebit. Si causa nostra magnam difficultatem videbitur habere! vt nemo equo animo principiū possit audire! a narratione cum inceperimus! ad principii sententiā reuerti licebit. Si narratio parum probabilis est! exordiemur ab aliqua firma argumentatione. Aliis cōmutationibus et translatiōibus partiū sepe vti necesse est! cum res ipsa artificiosā dispositionem artificiose mutare cogit. In cōfirmatiōe et cōfutatione argumentationum dispositiones huiusmodi cōuenit habere. firmissimas argumentationes in primis et postremis partibus caule collocare. Mediocres et neq; inutiles ad dicendū / neq; necessarias ad probādum! que si separatim et singule dicātur / infirme sunt! cū ceteris cōiuncte firme sunt et probabiles! interponi in medio et collocari oportet. nam statim re narrata / expectat animus auditorum! ex qua re causa possit cōfirmari. quapropter cōtinuo firmam aliquam oportet inferre argumentationē. Et quoniā nuper rime dictum facile memorie mādatur! vtile est / cum dicere designamus / recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationē. hec dispositio locorū tanq; instructio militum facillime in dicendo sicut illa in pugnādo parare poterit victoriam.

De pronūciatione.

Pronūciationē multi maxime vtilē oratori dixerūt esse! et ad persuadendū plurimū valere. nos quidem vnā de quib; rebus posse plurimū / non facile dixerimus. nec egregie magnam esse vtilitatem in pronūciatione sola audacter cōfirmauerimus. Nam cōmode inuētiōes / et concinne verborū elocutiones / et partium caule artificiose dispositiones / et horum omniū diligens memoria sine pronūciatione non plus / q̃ sine his re-

bus pronuntiatio sola valere poterit. quare? quia nemo de ea re diligēter scripsit. Nā oēs vix posse putarūt de voce / et vultu / et gestu dilucide scribi! cum hęc res ad sensus nostros pertinerent Et quia magnopere a nobis ad dicēdū ea pars cōparāda est! non negligēter videtur tota res cōsiderāda. Diuiditur ergo pronūciatio in vocis figuram / et corporis motū. Figura vocis est ea! que suū quēdam possidet habitū rōne / et industria cōparatū Hęc diuiditur in tres partes magnitudinē / firmitudinē / molli- tudinem. Magnitudinē vocis maxime cōparat natura. nō nihil hanc auget / sed maxime medicorū cura conseruat. Firmitudinē vocis maxime cōparat natura! nō nihil adauget / et maxime cō- seruat exercitatio declamationis. Mollitudinē vocis / hoc est / vt eā torquere in dicēdo pro cōmodo nostro possimus! maxime fa- ciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine vo- cis / et firmitudinis parte / quoniā altera natura / altera cura cō- paratur! nihil ad nos attinet cōmonere! nisi vt ab hīs qui non sint inscii eius artificii! ratio curande vocis petatur. De ea parte firmitudinis que cōseruatur rōe declamationis / et de molli- tudine vocis / que maxie necessaria est oratori (quoniā ea quoq; mo- deratione declamationis cōparatur) dicēdum videtur. Firmā maxime poterimus in dicēdo vocem cōseruare / si q̄maxime le- data / et depressa voce dicemus p̄cipia. nā leditur arteria! si āte q̄ leni voce permulla est! acri clamore cōpletur. Et iteruallis lō- gioribus vti cōuenit. recreatur enī spiritu vox! et arterie reticē- do cōquiescūt. Et cōtinuū clamorē omittere / et ad sermonē trās- ire oportet. Cōmutationes enī faciūt / vt nullo genere vocis ef- fusio! in omni voce integri simus. Et acutas vocis exclamatiōes vitare debemus. Ictus enim fit! et vulneratur arterie acuta atq; attenuata nimis acclamatione. et si quis splendor vocis est! consumitur vno clamore vniuersus. Et vno spiritu cōtinenter multa dicere conuenit in extrema oratione. fauces enī calefiunt et arterie spiritu cōplentur. et vox que tractata varie est! reduci- tur in quēdā sonū equabilē atq; cōstātem. Sepe rerū nature grā quēdā iure debetur! velut accidit i hac re. nā que diximus ad cō-

seruādā vocē prodelle / eadē pertinet ad suauitatē pronūciationis
vt quod nōstre voci proſit / idē volūtate auditoris probetur. Vti
le ē ad firmitudinē vocis ſedata vox ī prīcipio. Quid eī iluuius
q̄ clamor ī exordio cauſe? Interualla vocē cōfirmāt. eadē lētētiā
cōcīniores diuiliōe reddūt / et auditori ſpaciū cogitādi reliquūt.
cōleruat vocē cōtinui clamoris remiſſio / et auditorē quidē varie-
tas maxie delectat. cū ſermōe animū eius retineat / et ſulcitāt cla-
more. Acuta exclamatio fauces et vocē vulnerat. eadē ledit audi-
torē. habz eī quid illiberale et ad muliebrē potius vociferationē
q̄ ad virilē dignitatē in dicēdo accōmodatū. In extrema orōe cō-
tinēs vox remedio ē voci. Quid hec eadē nōne animū vehemē-
tillie calefacit auditoris ī totius cōcluſiōe cauſe? Quoniā res er-
go eedē vocis firmitudini / et pronūciatiōis ſuauitudini proſūt /
de vtraq; re ſimul erit in preſētia dictū. De firmitudinē que viſa
ſūt et de ſuauitate que coniūcta fuerūt. cetera ſuo loco poſt dice-
mus. Mollitudo ergo vocis quoniā oīs ad rhetoris precepti-
onē pertinet / diligētius nobis cōſiderāda ē. Eā diuidimus in ſer-
monē / cōtētionē / āplificationē. Sermo ē orō remiſſa et ſinitiuā
quotidiane locutiōi. Cōtētio ē orō acris ad cōfirmādū / z cōſutā-
dū accōmodata. Amplificatio ē orō / que ī iracūdiā iducit / aut ad
miſericordiā trahit animū auditoris. Sermo diuiditur ī par-
tes quattuor. dignitatē / demōſtrationē / narrationē / iocationē. Di-
gnitas ē orō cū aliqua grauitate z vocis remiſſiōe. Demōſtratio
ē orō / que docet quomō quid fieri potuerit / aut nō potuerit re-
miſſa voce. Narratio ē rerū geſtarū / aut perīde vt geſtarū expo-
ſitio. Iocatio ē orō / que ex aliq; re veriſimili riſū prudētē / et libe-
ralē cōparare pōt. Cōtētio diuiditur ī cōtinuationē et diſtri-
butionē. Cōtinuatio ē orōis enūciāde acceleratio clamora. Diſtri-
butio ē in cōtētiōe orō frequēs cū raris et breuiſus interuallis
acri vociferatiōe. Amplificatio diuiditur ī cohortationē z cōque-
ſtionē. Cohortatio ē orō / que aliquod peccatū āplificās auditorē
ad iracūdiā adducit. Cōqueſtio ē orō / que icōmodorū āplificatiōe
animū auditorū ad miſericordiā producit. Quoniam igitur
mollitudo vocis ī tres partes diuiſa eſt / et partes ipſe ſūt ī octo

alias partes distribute! harū octo partium que cuiusq; idonea sit pronūciatio! demonstrādū videtur. Sermo cū est ī dignitate! plenīs faucibus q̄sedatissīa / et depressa voce vti cōuenit. ita tamē vt ne ab oratoria cōsuetudinē ad tragicā trāseamus. Cū autē est in demonstratiōe! voce paululū attenuata / crebris interuallis / et diuisionibus vti oportet! vt in ipsa pronūciatiōe eas res quas demonstrabimus! īlerere atq; ītersecare videamur in aīs auditorū. Cū autē ē sermo ī narratiōe! vocū varietate opus ē! vt quo quidq; pacto gestū sit! ita narrari videatur. Strenue quod volumus ostēdere factum! celeriuscule dicemus. at aliud ociole! retardabimus. deīde / mō acriter / tū clemēter / melte / hilariter ī oēs partes cōmutabimus vt verba! ita pronūciationē. Si qua inciderit in narrationē dicta / rogata / respōsa! si que admiratiōes! de quibus nos narrabimus! diligēter animū aduertemus! vt omnīū personarū sēlus atq; aīos voce reprimamus. Si erit sermo ī iocatiōe / leuiter tremebūda voce / cū parua significatiōe rīlus / sine vlla suspitiōe nimie cachinatiōis / leuiter oportebit a sermōe serio torquere ad liberalē iocū vocē. Cū autē cōtētiōe vti oportebit quoniā id aut per cōmutationē / aut per distributionē faciendū est in cōtinuatōe adaucto mediocriter sono vocis verbis cōtinuādis vocē quoq; iūgere oportebit! et torquere sonū! et celeriter cū clamore verba cōficere! vt vī volubilē orōis vociferatio cōsequi possit. In distributionē vocē ab imīs faucibus exclamatiōe q̄clarissīa adhibere oportet. et q̄tū spaciū per singulas exclamatiōes sūpleri mus! tātū īter singula īterualla spaciū cōsumere iubemur. In āplificatiōibus cū cōhortatiōe vtemur voce attenuatissīa / clamore leni / sono equabili! cōmutationibus crebris! maxīa celeritate. In cōquestiōe vtemur voce depressa / inclinato sono / crebris īteruallis / lōgis spaciis / magnis cōmutatiōibus. De figura vocis satis dictū est. Nūc de corporis motu dicēdum videtur.

Otus ē corporis gestus / et vultus moderatio quedā! que probabiliora ea reddit! que pronūciātur. Cōuenit igitur in vultu pudorē et acrimoniā esse. ī gestu nec venustatē cōspiciēdā / nec turpitudinem esse! ne aut hīstriōes / aut operarii videā-

mur eē. Ad easdem igitur partes in quas vox est distributa!
motus quoq; corporis ratio est accommodāda. Nā si erit sermo cū
digitate / stātes in veltigio / leui dextre motu loqui oportebit hi
laritate / tristitia / mediocritate vultus ad sermonis Inias accōmo
data. Sin erit in demōstratiōe sermo! paululū corpus a ceruici-
bus demitemus. nā et hoc a natura datū! vt q̄maxie tū vultū
admoueamus auditoribus! si quā rē docere eos / et vehēter istis
gare velimus. Si erit in narratiōe sermo! idē motus poterit ido
neus eē! qui pauloāte mōstrabatur in dignitate. Si in iocatiōe!
vultu quādā debemus hilaritatē significare sine cōmutatiōe ges
tus. Si cōtēdimus per cōtinuationē! brachio celeri / mobili
vultu / acri aspectu vtemur. Si cōtētio fiet per distributiōz! por
rectiōe celeris brachii i ābulatiōe pedis dextri / rari supplauhiōe
acri et defixo vti aspectu oportet. Si vtemur āplificatiōe per
cohortationē! paulo tardiore / et cōsideratiōe gestu cōueniet vti
similibus ceteris rebus / atq; in cōtētiōe per cōtinuationē. Si vte
mur āplificatiōe per cōquestiōnē! femineo plangore / et capitis
ictu / nōnunq; sedato et constāti gestu / mesto et cōturbato vultu
viti oportebit. Non sū nescius! quātū susceperim negotii! qui
motus corporis exprimere verbis! et imitari scriptura conatus
sum voces. Verū nec hoc cōsiliū sū posse fieri! vt de his rebus
latis cōmode scribi pollet! nec si id fieri nō pollet! hoc quod feci
fore inutile putabā! propterea quod hic admonere volumus!
quid oportet. reliqua trademus exercitationi. Hoc tamē scire o
portet! bonā pronūciationē id perficere! vt ex animo res agi vi
deatur. Nūc ad thesaurū inuētorū / atq; ad oīum partiū custodē
memoriā transeamus.

De Memoria.

Emoria utrū habeat quid artificii / an oīs a natura profi
ciscatur! aliud dicēdi tēpus idoneū dabitur. Nunc perinde
atq; cōstet in hac re multū valere artē et preceptionē! ita de ea re
loquemur. Placet ei nobis eē artificiiū memorie. quare placeat!
alias ostēdemus. in presētia cuiusmodi sit ea / aperiemus. Sunt
igitur due memorie. vna naturalis / altera artificiosa. Naturalis

est ea! que nostris aīs inflata est / et sine multa cogitatōe nata. Artificiosa est! quā cōfirmat inductio quedā et rō preceptiōis. Sed qz ī ceteris rebus īgenii bonitas sepe imitatur doctrinā! ars porro nature cōmoda cōfirmat / et auget! ita fit in hac re! vt nōnūq̃ naturalis memoria (si cui data ē egregia) similis sit huic artificiose. Porro hec artificiosa nature cōmoda retinet / et amplificat rōe doctrine. Quapropter naturalis memoria preceptiōe cōfirmāda ē / vt sit egregia! et hec que doctrina datur! indiget īgenii. Nec hoc magis aut minus in hac re q̃ in ceteris artibus fit. vt īgenio doctrina / preceptōe natura nitescat. Quare z illis qui natura memores sūt / utilis erit hec institutio. quod tute paulopost poteris intelligere. Et si illi freti īgenio nrā preceptōe nō idicēt tamē iusta cā daretur! quare hīs qui minus īgenii habēt! adiumento velimus esse. Nūc de artificiosa loquamur.

Onstat igitur artificiosa memoria ex locis et imaginibus. Locos appellamus eos! q̃ breuiter perfecte / īsignite / aut natura / aut manu absoluti sūt! vt eos facile naturali memoria cōprehēdere / et cōplecti queamus. vt edes / itercolūniū / āgulū / fornicē et alia que similia sūt hīs. Imagines sūt forme quedā / et note / et simulacra eius rei! quā meminisse volumus. quod genus eḡ leones aquille. quorū memoriā si volumus hēre! imagines eorū certis locis collocare nos oportebit. Nūc cuiusmōi locos īuenire / et quo pacto reperire! et in locis imagines cōstituere oporteat! ostēdemus. Quēadmodū igitur qui lrās sciūt! possūt id quod dictatū est / scribere / et retinere / quod scripserūt! ita qui in modica didicerūt! possūt ea que audierūt / in locis collocare! et ex hīs memoriter pronūciare. nā loci cere / aut carte similissimi sūt! imagines litteris: dispositio / et collocatio imaginū scripture! pronūciatio lectioni. Oportet igitur / si multa volumus meminisse! multos nobis locos comparare! vt in multis locis multas imagines collocare possimus. Itē putamus oportere ex ordīe hos locos habere: ne quando perturbatione ordīis impediamur! quo secius quoto quoq; loco licebit vel a superiore vel ab inferiore parte imagines sequi! vt ea que mandata

locis erūt/eadē edere et proferre possimus. Nā vt si ordie stātes
notos q̄plures viderimus/nihil nrā iterlit/vtrū a lūmo/an ab
imo/an a medio noīa eorū dicere icipiamus/ itē i locis ex ordie
collocatis eueniet/vt in qualibet parte quoto quoq; loco licebit/
imaginibus cōmoniti dicere possimus id / quod locis mādaui-
mus. Quare placet ex ordie locos cōparare/et locos quos allū-
plerimus egregie/commoditerq; notare oportebit/vt perpetuo
nobis herere possint. nā imagies licuti littere delētur/vbi nihil
vtimur. loci tanq̄ cera remanere debēt. Et ne forte in nume-
ro locorū falli possimus/quītū quēq; placet notari. quod genus
si quīto i loco manū aureā collocemus/in decimo aliquē notum
cui prenomē sit decimo. deīde facile erit deinceps similes notas
quīto quoq; loco collocare. Itē cōmodius est i derelicta/q̄ in
celebri regiōe locos cōparare/propterea q̄ frequētia et cōbūla-
tio hoīm cōturbat/et ifirmat imaginū notas. solitudo cōseruat
ītegras simulacrorū figuras. Preterea dissimiles forma atq;
natura loci cōparādi sūt/vt distīcte iterlucere possit. nam si quis
multa itercolumnia sūplerit/turbabitur similitudinē locorum/vt
ignoret quid in quoq; loco collocarit. Et magnitudīe modica
et mediocres locos habere oportet. nā z pretermōdū āpli vagas
imagines reddūt. et nimis āgusti sepe nō vidētur posse capere i-
maginū collocationē. Tū nec nimis illustres nec vehemēter
obscuros locos habere oportet/ne aut obcecētur tenebris imagi-
nes/aut splēdore prefulgeāt. Intervalla locorū mediocria pla-
cet eē/fere pauloplus aut minus pedū tricenū. nā vt aspectus/
ita cogitatio minus valet/siue nimis procul remoueris/siue ve-
hemeter prope admoueris id/quod oportet videri. S; q̄q; fa-
cile ē ei/qui pauloplura norit/q̄uis multos z idoneos locos ad
īsta cōparare/tamen si quis satis ad īsta idoneos inuenire se non
putabit/iple sibi constituat/q̄ volet multos/licebit. Cogitatio
enim quāuis regionem potest amplecti/et in ea situm loci cu-
iusdam ad suum arbitrium fabricare et architectari. quare lice-
bit (si hac prompta copia contenti non erimus) nosmetipsos
nobis cogitatione nōstra regionem constituere/et idoneorum

locorū cōmoditissimā distinctionē cōparare. De locis satis dictū
est. Nūc ad imaginū rationē transeamus.

Voniā igitur rerū similes imagines eē oportet! ex oībus
verbis notas nobis similitudines eligere debemus. Dū-
plices igitur similitudines eē debēt! vne rerū / altere verborum
Rerū similitudines exprimūtur! cū sūmatim ipsoꝝ negociorū
imagīes cōparamus. Verborū similitudīes colituūtur! cū vni-
uscuiusq; noīs / et vocabuli memoria imagīe notatur. Rei toti-
us memoriā sepe vna nota et imagīe sīplici cōprehēdimus. hoc
mō. vt si accusator dixerit ab reo hominē veneno necatū! et here-
ditatis cā factū arguerit! et eius rei dixerit multos testes et cons-
cios eē. Si hoc primū (vt ad defēdēdū nobis expeditū sit) memi-
nisse volumus! in primo loco rei totius imaginē cōformabimus
egrotū in lecto cubātē faciemus! iplū illū de quo agetur! si for-
mā eius detinemus. si eī nō agnouerimus! aliquē egrotū nō de
minimo loco sumemus! vt cito in mētē venire possit. et reū ad
lectū eius statuemus / dextera poculū / sinistra tabulas / medico
testiculos arietinos tenētē. hoc mō et testiū / et hereditatis / et ve-
neno necati memoriā habere poterimus. I tē deīceps cetera cri-
mina ex ordīe ī locis ponemus. Et quotiēscūq; rē meminisse vo-
lemus! si formarū dispositiōe / et imaginū diligētī notatiōe vte-
mur! facile ea que volumus / memoria cōsequemur. Cū ver-
borū similitudīes imaginibus exprimere volumus! plus nego-
cii suscipiemus! et magis ingeniū nostrū exercebimus. Id nos
hoc modo facere oportebit. Iā domi vltionē reges atride parāt
In loco cōstituere oportet manus ad celū tollētē domiciū! cum
a regibus martiis lorīs cedatur. hoc erit iā dōi vltiōꝝ reges. In
altero loco elopū et symbrū subornare ephigeniā ad agammeno-
nē et menelaū. Hoc erit atride parāt. hoc modo omnia verba ex-
rūt expressa. Sed hec imaginū cōformatio tū valet! si naturalē
memoriā exulcitauerimus hac notatiōe! vt versu posito ipsi nos-
biscū primū trāseamus bis aut ter eū versū. deinde cū imagini-
bus verba exprimamus. hoc modo nature supeditabit doctrina
nā vtrāq; altera separata! minus erit firma. Ita tamen vt multo

plus in doctrinā atq; arte presidij sit. Quod docere nō grauare-
mur! ni metuerimus! ne cum ab instituto nostro recessissemus
minus commode seruaretur hec dilucida breuitas preceptionis

Nūc quoniā solet accidere! vt imagines partim firme/et ad
mouendū sint idonee! partī imbecilles et infirme sint! que vix
memoriā possint excitare! qua de causa vtrūq; fiat! cōsiderādum
est! vt cā cognita / quas vitemus! et quas sequamur imagines!
scire possimus. Docet ergo nos ipsa natura! quid oporteat fieri
nam si quas res in vita videmus paruas / vilitas / quotidianas
eas meminisse nō solemus! propterea q; nulla nisi noua et admi-
rabili re comouetur animus. atli quid videmus / etiā audimus
egregie turpe / aut honestū / aut inulitatū / magnū / incredibile /
periculōsū / ridiculū! id diu meminisse cōsueuimus. Itaq; quas
res ante ora videmus / aut audimus! obliuiscimur plerūq; que
acciderūt ī puericia meminimus optime sepe. nec hoc alia de cā
pōt accidere! nisi q; vilitate res facile memoria elabūtur. ilignes
et noue manēt diutius. Solis exortus / cursus / occasus nemo ad-
miratur! propterea q; quotidie fiunt. At eclipsis solis miratur
quia raro accidūt. et solis eclipsis magis miratur / q̃ lune! pro-
pterea q; hee crebriores sunt. Docet ergo se natura vulgari / et
vilitata re nō exulscitari. nouitate vero et insigni quodā negotio
cōmoueri. Imitetur ergo ars naturā. et quod ea desiderat / inue-
niet si quod ostendit! sequatur. nihil eī est! quod aut natura ex-
tremū inuenerit! aut doctrina primū. s; rerū principia ab inge-
nio profecta sūt / et exitus disciplina cōparantur. Imagines igi-
tur nos in eo genere cōstituere oportebit / quod genus ī memo-
ria manere diutissime pōt. hec res accidet! si q̃maxīe notas simi-
litudines cōstituemus. si nō multas / nec vagas! s; aliquid agen-
tes imagines ponemus! si egregiam pulchritudinem / aut vni-
cam turpitudinem attribuemus eis. si aliquas exornabimus!
vt si coronis / aut veste purpurea! quo nobis notatior sit simili-
tudo. aut si quam rem deformabimus! vt si cruentam / aut sce-
no oblitā / aut rubrica delibutam inducamus! quo magis infig-
nita sit forma. aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribue

mus. nam ea res quoque faciet! ut facilius meminisse possimus.
Nam quas res veras facile meminimus! easdem fictas et dili-
genter notatas meminisse non difficile est. Sed illud facere oportet
bit! ut identidem primos quosque locos imaginum renouandarum causa
celeriter animo peruagemus. Scio plerisque grecos! qui de
memoria scripserunt! fecisse! ut multorum verborum imagines con-
scriberent! ut qui ediscere eas vellent! paratas haberent! ne quid
inquirendo cōsumeret opere! quorum rationem aliquot de causis im-
probamus. Primum! quod in verborum innumerabiliū multitudine
ridiculū est mille imagines verborum cōparare. quātulū enim
potuerunt hec valere! cum ex infinita verborum copia mō illud
modo aliud nos verborum meminisse oportebit. Deinde cur vo-
lumus ab industria quenque remouere! ut ne quid ipse querat! cū
nos oīa illi parata quesitaque tradamus. Preterea similitudine
alia! alius magis cōmouetur. Nam ut sepe formā si quā simile
cuiuspiam dixerimus esse! non omnes habeamus assensores! quod alii
videtur aliud! ita fit in imaginibus! ut que nobis diligenter no-
ta sunt! ea parum videantur insignia aliis. quare sibi quenque suo
cōmodo cōuenit imagines cōparare. Postremo preceptoris est
docere! quēadmodū queri quidque cōueniat. et vnū aliquid aut al-
terū non omnia que eiusdem generis erunt! exempli causa sub-
iicere! quo res possit esse dilucidior. ut cū de prohemis queren-
dis disputamus! rationem damus querendi! non mille prohemio-
rum genera cōscribimus! ita arbitramur de imaginibus cōuenire
Nunc ne forte verborum memoriā aut nimis difficilem! aut
parum vtilē arbitraris! ipsarūque rerū memoria cōtētus sis! quod et
utiliores sit! et plus habeat facilitatis! amonēdus es! quare ver-
borum memoriā non improbemus. Nam putamus oportere eos
qui velit res faciliores sine labore! et molestia facile meminisse
in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hanc verbo-
rum memoriā inducimus! ut versus meminisse possimus! sed ut
hac exercitatione illa rerum memoria! que pertinet ad vtilitatem
confirmetur. et ab hac difficili cōsuetudine sine labore ad illam
facilitatem transire possimus. Sed cum in omni disciplina infir-

ma est artis præceptio sine summa assiduitate exercitatiois! tum vero in memoriis minimū valet doctrina! nisi industria/studio labore/diligētia comprobetur. Quare q̄ plurimos locos vt habeas/et q̄ maxime ad præcepta accōmodatos/curare debebis. In imaginibus collocādis exercere quotidie cōuenit. nō enim sicut a ceteris studiis abducimur nōnunq̄ occupatione/ ita ab hac re potest nos causa deducere aliqua. nunq̄ est enī quin aliquid tradere memorie velimus. et tum maxime! cum aliquo maiore negotio detinemur. Quare cū sit vtile facile meminisse! nō te fallit/q̄ tantopere vtile sit! quanto labore sit appetēdū! quod poteris existimare vtilitate cognita. Pluribus verbis ad eam te adhortari non est sententia! ne aut studio tuo diffili/aut minus q̄ res postulat/dixisse videamur. De quinta parte rhetorice deinceps dicemus. Tu primaqualq̄ partes in animo frequenta. et (quod maxime necesse est) vlu et exercitatione confirma.

Explicit liber Tertius Incipit Quartus.

Voniā in hoc libro herenni de elocutione cōscripsimus/et quibus in rebus opus fuit exemplis vti nostris! vli sumus. Et id fecimus præter consuetudinē grecorum/qui de hac re scripserūt. necessario faciendū est! vt paucis nostri cōsiliū rationē demus. Atq̄ hoc nos necessitudine facere/nō studio satis erit signi/q̄ in superioribus libris nihil āte rē/neq̄ præter rē locuti sumus. Nūc si pauca que res postulat/ dixerimus! tibi id quod reliquum est artis/ ita vt instituiamus! persoluemus. S; facilius nostrā rationē intelliges! si prius quid illi dicāt/cognoueris.

Cōpluribus de causis putāt oportere/cū ipsi preceperūt/quo pacto oporteat ornare elocutionē vniuscuiusq̄ generis/ab oratore aut poeta probato sumptū proponere exemplū. Et primum se modestia id commotos facere dicunt. propterea q̄ videatur eē ostentatio quedam/ non satis habere precipere de artificio/ sed etiam ipsos videri velle artificiose gignere exempla. Hoc est (inquiunt) ostentare se non ostendere tantam artem. Quare quidē pudor imprimis est ad eam rem impedimento/ne nos loz

los probare / nosq; solos amare / alios cōtemnere et deridere vide
amur. Etenim cū possimus ab Ennio sumere / aut a graccho po
nere exemplū / videtur esse arrogātia illa reliquere / et ad sua de
uenire. Propterea exempla testimoniorū locum obtinēt. Id
enim quod ammonuerit / et leuiter fecerit preceptio / exemplo si
cut testimonio cōprobatur. Non igitur ridiculus sit / si quis in
lite aut in iudicio domesticis testimoniis pugnet / et sui ipsius te
stimonio abutatur / vt enim testimoniū / sic exemplum rei cōfir
mande causa sumitur. non ergo oportet hoc nili a probatissimo
sumi / ne quod aliud cōfirmare debeat / egeat idiplum cōfirmati
onis. Etenim necesse est / aut se omnibus antepōnāt / et sua ma
xime probent / aut negent optima esse exempla / que a probatissi
mis oratoribus / aut poetis sūpta sint. Si se omnibus antepo
nāt. intolerabili arrogātia sūt. si quos sibi preponant / et eorum
exēpla suis exemplis non putent prestare / nō possūt dicere / qua
re sibi illos antepōnāt. Quid igitur ipsa auctoritas antiquorū
nam cū res probabilior est / tum hominū studia ad imitādū ala
ciora reddit. immo erigit omniū cupiditates / et acuit induliā
cum spes iniecta est posse imitādo gracchi / aut crassi cōsequi fa
cultatē. Postremo hoc sūmū est artificiū / res varias et dispa
res in tot poematibus et orationibus sparsas et vage disiectas ita
diligēter eligere / vt vnūquodq; genus exēplorū sub singulos ar
tis locos subiicere possis. hoc si industria solum fieri posset / ta
men essemus laudādi / cum talem laborem nō fugissemus. Nūc
sine summo artificio nō pōt fieri. Quis enī est / qui nili cū sūme
teneat artē / possit ea que iubet ars de tāta et tā diffusa scriptura
notare et separare. Ceteri cū legūt orationes bonas / aut poema
ta / probant oratores et poetas. Neq; intelligūt / quare commoti
proben quod scire nō possūt vbi sit / nec quid sit / nec quomodo
factum sit id / quod eos maxime delectet. At is qui et hec oīa in
telligit / et idonea maxie eligit / et maxie omnia in arte scribēda
redigit in singulas ratiōes preceptiōis / necē est eius rei sūmus ar
tifex sit. hoc igitur sūmū ipsū artificium est in parte sua posse

et alienis exemplis uti. Nec illi cum dicunt! magis nos aucto-
ritate sua commouent! quam veritate disputationis. Illud enim vere-
mur! ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam! quam ab ea
steterint hi qui et inuentores huius artificii fuerunt! et vetustate
iam satis omnibus probati sunt. Quod si illorum auctoritate remo-
ta/res omnes volent cum re comparare! intelligent non omnia
concedenda esse antiquitati. Primum ergo quod ab eis de mode-
stia dicitur! videamus! ne nimium inutiliter et pueriliter profe-
ratur. Nam si tacere et nihil scribere modestia est! cur quicquam
scribunt aut loquuntur. Sin aliquid scribunt suum! cur quo leci-
us omnia scribant! impediuntur modestia! quasi si quis ad olim-
piacum venerit cursum! et steterit! ut emittatur! impudenterque di-
cat illos! qui currere ceperint! ipse intra carcerem stet! et narret
aliis! quomodo ledas aut bois cum ciloniis cursitarint. sic isti cum
in artis curriculum descenderint! illos qui in eo quod est artificii ela-
borant! aiunt facere immodeste. Ipsi aliquem antiquum oratorem
aut poetam laudant! aut scripturam! sicut in stadium rhetorice ar-
tis prodire non audeant. non ausim dicere. sed tamen vereor! ne qua
in re modestie laudem veniatur! in ea ipsa re sint impudetes. Quid
enim tibi vis aliquis inquit! artem tuam scribis. gignis nobis
nouas preceptiones. eas ipse confirmare non potes! sed ab aliis
exempla sumis. vide ne facias impudenter! qui tuo nomini velis
ex aliorum laboribus libare laudem. Nam si tua volumina pre-
derint antiqui oratores et poete! et suum quisque de libris suis tu-
lerit! nihil istis quod suum velint relinquatur. At exempla
(quoniam testimoniorum similia sunt) item conuenit ut testimo-
nia ab hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla
ponuntur hic! non confirmandi! neque testificandi! sed demonstrandi
causa. Non enim cum dicimus esse exornationem! que verbi causa constet ex simili-
ter desinentibus verbis! et ponimus hoc exemplum a crasso quod pos-
sumus et debemus! non testimonium collocamus! sed exemplum. Hoc inter-
est igitur iter testimonium et exemplum. exemplo demonstratur hoc! quod
dicimus cuiusmodi sit! testimonio esse illud ita ut nos dicimus! con-

firmatur. Propterea oportet testimoniū conuenire cum re. aliter enim rem nō potest cōfirmare. At id quod illi faciunt: cum re nō conuenit. Quid ita? quia pollicētur se artem scribere / exempla proferunt ab hīs plerūq; / qui artem nescierunt. Tum quis est / qui possit id quod de arte scripserit / comprobare / nisi aliquid scribat ex arte / contraq; faciunt / q̄ polliceri videtur. nam cū scribere artem instituūt / videtur dicere se excogitasse / quod alios doceant. Cum vero scribūt / ostendūt nobis quid alii excogitarint.

At hoc ipsum difficile est (inquiūt) eligere de multis. Quid dicitis difficile? Vtrum laboriosum / an artificiosum? si laboriosum / non statim preclarū. sunt enim multa laboriosa / que si facitis / nō cōtinuo gloriemini. Nisi etiam si vestra manu fabulas aut orationes totas transscripseritis / gloriosum putaretis. Sin aut istud artificiosum / vel egregium dicitis / videte ne insueti rerum maiorum videamini / si vos parua res sicut magna delectet. Nam isto modo eligere rudis quidē nemo potest. sed sine artificio summo multi. Quisquis enī audiuerit de arte paulo plus / in elocutione presertim / omnia videre poterit / que de arte dicentur facere nemo poterit / nisi eruditus. ita vt si de tragediis Ennii velis sentētiās eligere / aut de pacumanis periodos / nū si (quia plane rudis id nemo facere poterit) cū feceris / te litteratissimū putes / ineptus sis? propterea q̄ id facile faciat quicuis mediocriter litteratus. Item si cum ex orationibus aut poematibus elegeris exempla / que certis signis artificii notata sint (quia rudis id nemo facere possit) artificiosissime te fecisse putes. Erras / propterea q̄ isto signo videmus te nō nihil huius rei scire. alius signis multa scire intelligemus. Qz si artificiosum est intelligere / que sint ex arte scripta / multo est artificiosius ipsum scribere ex arte. Qui enim scribit artificiose / ab aliis cōmode scripta facile intelligere poterit. Qui eliget facile / nō cōtinuo ipse cōmode scribit. Et si est maxīe artificiosum / alio tēpore vtatur ea facultate / non tamē cū parere ipsi gignere et proferre debent. Postremo in eo vī artificii cōsumāt / vt ipsi ab aliis potius eligēdi / q̄ aliorū boni electores existimētur. cōtra ea que ab aliis dicuntur / qui dicunt

se alienis exemplis vti oportere satis est dictum. Nunc que sepa-
ratim dici possunt: consideremus. Dicimus igitur eos tū ideo
q̄ alienis vtatur exemplis peccare. tum magis etiam deliquere
q̄ a multis exempla sumāt. sed de eo quod postea diximus: atea
videamus. Si concederē aliena oportere sumere exempla: vicerē
illos vnius oportere. Primū q̄ cōtra hoc nulla staret eorū ratio
liceret enim eligerēt / et probarent quemlibet: qui sibi in omnes
res suppeditaret exempla vel poetam / vel oratorē: cuius aucto-
ritate niterentur. Deinde interest magni eius qui discere vult:
vtrum vnū omnia: an neminē: sed aliud aliū putet cōsequi posse
Si enim putabit posse omnia penes vnum cōsistere: ipse quoq̄
nitetur ad omniū facultatem. Si id desperarit: in paucis se ex-
ercebit. iplis enim cōtētus erit. nec mirum / cum ipse preceptor
artis omnia penes vnū reperire non potuerit. Allatis igitur ex-
emplis a Catone / a gracchis / a lelio / a scipione / galba / porcina /
crallo / anthonio / ceterisq̄: item sumptis aliis a poetis et histori-
arū scriptoribus: necesse erit eum qui discet putare ab omnibus
omnia: ab vno pauca vix potuisse sumi. Quare se vnius alicuius
similem esse satis habebit. omnia que omnes habuerint solū ha-
bere se posse diffidet. ergo inutile est ei qui discere vult: nō puta-
re vnum omnia posse. Ergo nemo in hanc incideret opinionem
si ab vno exempla sumpisset. Nūc hoc signi est / ipsos artis scri-
ptores nō putasse vnū potuisset in omnibus elocutionibus par-
tibus enitere. quoniā neq̄ sua protulerūt: neq̄ vnius alicuius /
aut deniq̄ duorum: sed ab omnibus oratoribus et poetis exēpla
sumplerunt. Deinde si quis velit artem demonstrare: nihil pro-
desse ad discendū: nō male hoc vtatur adiūmēto: q̄ vnus omnes
partes artis cōsequi nemo potuerit. quid ergo iuuat horū ratio-
nē qui omnino improbant artem? Id nū ridiculū est ipsum scri-
ptorem artis suo iudicio cōprobare? ergo ab vno sumenda fuisse
docuimus exempla: si semper aliunde sumerētur. Nūc omni-
no aliunde sumēda non fuisse: sic intelligamus. Primū omniū
quod ab artis scriptore affertur exemplum eius artificii debet
esse: non vt si quis purpuram / aut aliud quippiam vendēs dicat

sume a me! sed huius exemplum / aliunde rogabo! quod tibi ostē-
dam. aut si mercem ipsi qui venditāt / aliunde exemplū queritant
mercis! aut si aceruos sese dicant tritici habere! sed eorum exem-
plū pugno non habēt quod ostendant. Si triptolemus (cum ho-
minibus semē largiretur) ipse ab aliis id hoibus mutuaretur!
aut si prometheus ignem cū mortalibus diuidere vellet! ipse a
vicinis cū testa ambulās carbūculos corrogaret! num ridiculus
videretur? Isti magistri omniū dicendi preceptores! num vidē-
tur tibi ridicule facere! cū id quod aliis pollicētur! ab aliis que-
rūt? Si quis se fontes maximos / penitus absconditos aperuisse
dicat! et hoc litens q̄ maxime loquatur! neq; habeat qui litim se
det! num irrideatur? Isti cū non modo dominos se fōtium! sed se
metiplos fōtes esse dicūt! et cū oīum debent rigare ingenia! nū
putāt fore ridiculū! si cum id polliceātur! arescant ipsi siccitate?
Chares ab lilippo statuas facere non isto mō didicit! vt lilippus
caput ostēderet milonis / brachia praxiteles / pectus policleti / vē-
trē / et crura! sed omnia coram magistrū faciētem videbat. cetero-
rū opera vel sua spōte poterat cōsiderare. Isti credūt eos qui hec
velint discere! alia ratione doceri posse cōmodius. Preterea nec
possūt quidem ea / que sumūtur ab aliis exempla tam esse accom-
modata ad artem. propterea q̄ in discēdo leuiter vnusquisq; lo-
cus plerūq; tāgitur! ne ars appareat. In precipiēdo expresse con-
scripta oportet ponere exēpla! vt in artis formā cōuenire possit
et post in dicendo / ne possit ars eminere! et ab omnibus videri!
facultate oratoris occultatur. ergo etiā vt magis ars cognosca-
tur! suis exemplis melius est vti. postremo hec quoq; res nos
ducit ad hāc rationē! q̄ noīa rerū greca que cōuertimus! ea re-
mota sūt a consuetudine. que enim res apud nostros non erant
earū rerum nomina nō poterant esse vlitata. ergo hec asperiora
primo videātur! necesse est. idq; rei fiet nō nostra difficultate re-
liquū scripture cōsumetur in exēplis. hec aliena si poluissemus
factū esset! vt quod cōmodius esset in hoc libro! id nostrū nō eēt
quod asperius / et inusitatius! id proprie nobis attribueretur. er-
go hāc quoq; incōmoditatem fugimus his de causis! cum artis

inuentionem grecorū probassemus! exemplorū rationē secuti nō sumus. Nunc tempus postulat / vt ad elocutionis precepta trāseamus. Bipartita igitur erit nobis elocutiōis preceptio. Primum dicemus quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse. Deinde ostendemus! quas res semper habere debeat.

De tribus orate dicēdi generibus.

Vnt igitur tria genera! que nos figuras appellamus. in quibus omnis oratio nō vitiosa cōsumitur. Vnā grauem alterā mediocrem! tertiam extenuatam vocamus. Grauis ē que constat ex verborū grauiū magna / et ornata cōstructione. Mediocris est! que cōstat ex humiliore! neq; tamen ex infima / et peruiulgatissima verborū dignitate. Attenuata est! que demissa est vlg ad vsitatissimā puri consuetudinē sermonis.

N graui cōsumetur oratio figura! si que cuiusq; rei potuerūt ornatissima verba reperiri! siue propria! siue translata! ea in vnamquāq; rē accommodabūtur. Et si graues sētentie que in amplificatiōe / et cōmiseratiōe tractātur! eligētur. Et si ex orationes Inīarū aut verborū que grauitatē habebūt (de quibus post dicemus) adhibebūtur. In hoc genere figure erit hoc exemplum. nā quis est vestrū iudices! qui satis idoneā in eū penam possit excogitare! qui prodere hostibus patriā excogitare! quod maleficiū cū hoc scelere cōparari potest! quod huic maleficio dignū suppliciū potest inueniri! In his qui violassent ingenuam! matrem familias cōstuprassēt! pullasset aliquē! aut postremo necassent! maxima supplicia maiores cōsumplerūt. huic truculētissimo ac nefario facinori! singularē penā nō reliquerūt atq; in aliis maleficiis ad singulos / aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit. Pluius sceleris qui sūt affines vno cōsilio vniuersis ciuibz atrocissimas calamitates machinātur. O ferores animos. O crudeles cogitatiōes. O derelictos homines ab humanitate. quid agere auli sūt! aut cogitare potuerunt! Quo pacto hostes reuulsis maiorū sepulcris / deiectis membris! irruerunt ouātes in ciuitatē! quomō deū tēplis spoliatis! optatibus

trucidatis! aliis arreptis in seruitutem! matribus familias et in-
geniis sub hostilem libidinē subiectis! vrbs acerbissimo cōcidat
incendio cōflagrata! qui se non putant id quod voluerūt ad exi-
tum perduxisse! nisi sanctissime patrie miserādum scelera vi-
derint cinerē. Nequeo verbis iudices consequi indignitatem rei
Sed negligētius id fero! quia vos mei nō egetis. Vester enim
vos animus amātissimus reipublice facile edocet! vt eū qui for-
tunas omniū voluerit prodere! precipitem perturbetis ex ea ci-
uitate! quam ille hostiū spurcissimorū dominatu nefario volu-
erit obruere.

N mediocri figura versabitur oratio! si hoc (vt ante dixi)
aliquātulū demiserimus. neq; tamē ad infimū descēderi-
mus. Sic. Quibus cū bellū gerimus iudices / videtis. cū sociis
qui pro nobis pugnare! et imperium nostrū nobiscū simul vir-
tute / et industria cōseruare soliti sūt. hi cū se et opes suas / et copi-
am necessariorū norint! tum vero nihilominus propter propi-
quitatē / et rerū omniū societatem! quid in omnibus rebus po-
pulus romanus posset! scire et existimare poterāt. Hi cum deli-
berassent nobiscū bellū agere! queso que res erat! qua freti bel-
lū suscipere conarentur. Cum multo maximā partem sociorū
in officio manere intelligerēt! cum sibi nō multitudinē militū /
nō idoneos imperatores / non pecuniā publicam prelo esse vide-
rent non deniq; vilam rem que pertinet ab bellū administrandū
si cum finitimis de finibus bellum gereret! si totū certamen in
vno prelio positū putarent! tamē omnibus rebus instructiores
ac paratiores venirēt. Nedū illud imperiū orbis terre! cui oēs
gētes / reges / nationes partim vi partī volūtate cōsenserūt! cum
aut armis / aut liberalitate a romano populo superati essent! ad
se tātulis viribus trāferre conarētur. Queret aliquis! quid fre-
gelliani? nū sua sponte conati sunt? Eo quidē isti minus facile
conarētur! q̄ illi quēadmodū descissent / videbāt. nam rerū impe-
riti / qui vniuscuiusq; rei de rebus ante gestis exēpla petere non
possunt! hi per imprudētiā facillime deducūtur in fraudē. At
hi qui sciūt / quid aliis acciderit! facile ex aliorum euētibus suis

rationibus possunt providere. nulla igitur re inducti / nulla spe
freti arma sustulerunt. Quis hoc crederet! tantam amentiam quem
tenuisse! ut imperium populi romani temptare auderet nullis copi
is fretus. Ergo aliquid fuisse necesse est. Quid aliud? nisi id quod
dico potest esse?

In attenuato figure genere / id quod ad infimum / et quoti
dianum sermonem demissum est: hoc erit exemplum. Nam ut forte
hic in balneas venit: cepit postquam perfusus est: defricari. Deinde
ubi visum est: ut in alveum descenderet: ecce ibi ille de transverso /
heus (inquit) adolescens: pueri tui modo me pulsauerunt. fatifaci
as / oportet. hic qui id etatis ab ignoto preter consuetudinem appel
latus esset: erubuit. ille clarius eadem / et alia dicere cepit. hic vix
tamen (inquit) sine me considerare. Tu vero ille clamare cepit vo
ce ista: que per facile cuius rubores eicere possit. Ita petulus es
atque acer: ut ne ad solarium quidem (ut mihi videtur) sed penes sce
nam / et in eiusmodi locis exercitatus sis. Conturbatus est adole
scens. nec mirum: cui etiam pedagogi lites ad auriculas versaren
tur imperito huiusmodi conuictorum. ubi enim ille vidisset scur
ram exhausto rubore qui se putaret nihil habere quod de exili
tatione perderet: ut omnia sine fame detrimento facere posset.
Igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intelligi poterunt.
Erat enim et attenuata verborum constructio quedam. Et item alia
in gravitate / et alia posita in mediocritate.

De tribus vitiosis dicendi figuris.

St autem cauendum: ne dum hec genera cōlectemur: in fi
nitima et propinqua vitia veniamus. Nam graui
figure / que laudanda est: propinqua est ea: que fugienda est. que
recte videbitur appellari: si suffulta nominabitur. nam ita ut cor
poris bonam habitudinem tumor imitatur sepe: ita grauis oratio
sepe imperitis videtur / ea / que turget et inflata est: cum aut no
uis / aut priscis verbis: aut duriter aliunde translatis: aut grauiori
bus quam res postulat: aliquid dicitur hoc modo. Nam qui perduelli
onibus venditat patriam: non latis supplicii dederit: si preceps in

neptunias depultus erit lacunas. penitet igitur istum! qui mō-
tes belli fabricatus est. campos sultulit pacis. In hoc genus ple-
riq; cum declinassent! et ab eo quo profecti sūt aberrauerūt! spe-
cie grauitatis fallūtur! nec prospicere possunt orationis tumore

Qui in mediocre genus orationis profecti sunt! si perueni-
re eo nō potuerunt! errātes perueniūt ad confine eius generis
quod appellamus dissolutum! quod est sine verbis et articulis!
vt hoc modo appellemus fluctuās! eo q̄ fluctuat huc/ et illuc!
nec potest cōfirmare! nec viriliter se expedire. Id est huiusmodi
socii nostri cum belligerare nobiscū vellent! profecto ratiocina-
ti essent etiā atq; etiā quid possent facere. si quidem sua sponte fa-
cerent! et non haberēt hinc adiutores multos malos homines/
et audaces. Solent enim diu cogitare omnes! qui magna nego-
tia volunt agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum
auditorem. defluit enim totus/ neq; quicquā cōprehendēs perfe-
ctis verbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetissima
verborū attenuatiōe cōmode versari! veniūt ad aridū/ exangne
quoq; genus orationis! quod non alienū est exile nominari. cu-
iusmodi est hoc. Nam ille istic in balneis accessit. ad hunc postea
dixit. hic tuus seruus me pullauit. postea dicit hic illi cōsiderabo
post ille conuiciū fecit! et magis/ magisq; presentibus multis
inclamauit. Friuolus hic quidem/ et illiberalis est sermo. Nō eī
adeptus est id/ quod attenuata figura habet/ puris et electis ver-
bis compositam orationem.

De commutatione figurarū dicendū.

Mne genus orationis/ et graue et mediocre et attenuatū
dignitate afficiūt exornatiōes! de quibus post loquemur
que si rare disponūtur! distinctā sicuti in coloribus/ si crebre col-
locabūtur! obliquam reddūt orationē. Sed figuram in dicendo
cōmutare oportet. Vt grauem mediocris! mediocrē excipiat at-
tenuata. Deinde identidē cōmutētur! vt facile satietas varietate
vitetur.

De tribus partibus elocutionis.

Voniam quibus in generibus elocutio versari debeat! dictū est. Nūc videamus / quas res debet habere elocutio cōmoda / et perfecta / que maxime admodū oratoris accōmodata est. Tres res in se debet habere / elegantia / cōpositionē / dignitatem.

Elegantia est / que facit vt vnūquodq; pure et aperte dici videatur. Nec distribuitur in latinitatem et explanationem.

Latinitas est / que sermonē purū conseruat ab omni vitio remotū. Vitia in sermone / quo minus is latinus sit / duo possunt esse. soloecismus et barbarismus. Soloecismus est / cū in verbis pluribus cōsequēs verbum superiori nō accōmodatur. Barbarismus est / cū verbū aliquod vitiose effertur. hec qua ratione vitare possimus / in arte grāmatica dilucide discemus. Exploratio est / que reddit apertā et dilucidā orationē. Ea cōparatur duabus rebus. vltatis verbis et propriis. Vltata sunt ea / que versantur in sermōe / et cōsuetudine quotidiana. Propria / que eius rei verba sūt / aut esse possūt / qua de loquimur.

Ompolitio est verborū cōstructio equabiliter perpolitā.

Ea cōseruabitur / si fugiemus crebras vocaliū cōcursiones que vastā atq; hiantē reddūt orationē. vt hec est. Bacce enee amissime ipendebāt. Et si vitabimus eiusdē littere nimia assiduitatē. Cui vitio versus hic erit exēplo. Nā hic nihil prohibet in vitis alienis exēplis vti. O tyste tute tati tibi tanta tyrāne tulisti. Et hic eiusdē poete. Quicq; quisq; quenq; quisq; cōueniat neget.

Et si eiusdē verbi assiduitatē nimia fugiemus. hoc modo. Nā cuius rationis ratio nō extet / ei rōni ratio nō est fidē habere. Et si nō vtemur cōtinēter similiter cadētibus verbis. hoc modo. Flentes plorātes lachrimātes obtestātes. Et si verborū traiectionem vitabimus / nisi que erit cōcinna. Qua de re posterius loquemur. quo in vitio est cecilius assiduus vt hoc est in priori libro. has res ad te scriptas luci misimus eli. Itē fugere oportebit lōgam verborū cōtinuationē / que et auditoris aures / et oratoris spiritū ledit. His vitis in cōpositione vitatis / reliquum operis cōlumendum est in dignitate.

Ignitas est! que reddit ornatam orationē varietate distin-
guens. hec in verborū / et sententiārum exornationē diuidi-
tur. Verborum exornatio est! que ipsius sermonis insignita cō-
tinetur perpolitiōe. Sententiārum exornatio est! que nō in verbis
s3 in ipsis rebus quādam habet dignitatem.

De verborum exornationibus.

Epititio est! cum cōtinenter ab vno / atq; eodem verbo in
rebus similibus et diuersis principia sumūtur. hoc modo
Vobis istud attribuendū est. Vobis gratia habenda est. Vobis
ista res erit honori. Item scipio numantiā sustulit. Scipio carta-
ginem deleuit. Scipio pacem peperit. Scipio ciuitatē seruauit.
Item. tu in forum prodire! Tu lucem conspicerē! Tu in horū
conspectum venire conaris! Audes verbū facere! Audes quicq;
ab istis petere! audes supplicium deprecari! Quid est quod pollis
desedere! quid est quod audes postulare! quid est quod tibi cōce-
di putes oportere! Num iulurandū reliquisti! nū amicos pro-
didisti! num parēti manus intulisti! num deniq; in omni dedeco-
re volutatus es! Nec exornatio tum multū venustatis ha-
bet! tum grauitatis / et acrimonie plurimū. quare videtur esse
adhibēda et ad ornandā / et augendam orationem.

Onuerſio est! per quam non (vt ante) primū repetimus
verbum! sed ad postremū cōtinenter reuertimur. hoc mō
poenos populus romanus iustitia vicit. armis vicit. liberalitate
vicit. Item. ex quo tēpore cōcordia de ciuitate sublata est! liber-
tas sublata est. fides sublata est. amicitia sublata est! et respu. sub-
lata est. Itē. Caius lelius nouus homo erat. ingeniosus erat. do-
ctus erat. bonis viris et studiosis amicus erat. ergo in hac ciuita-
te primus erat. Itē. nā cū istos vt te absoluant! rogas. vt peierēt
rogas. vt existimationē negligāt rogas. vt leges populi roma-
ni tue libidini largientur! rogas.

Omplexio est! que vtrāq; complectitur exornationem! et
hāc quā ante exposuimus. vt repetatur idē verbū primū
sepius / et crebro ad idē postremū reuertatur. hoc mō. Qui sunt
qui federa sepe ruperūt! cartaginēses. qui sunt qui in italia cru-

dele bellū gesserūt. cartaginēses. Qui sūt qui italiā deforma-
uerūt. cartaginēses. Qui sūt qui sibi postulant ignosci. cartagi-
nēses. Videte ergo quid cōueniat eos impetrare. Item. quem se-
natus dānarit. eum quem populus romanus dāmarit. quē om-
nium exiltimatio dāmnarit. eum vos sentētiis vestris absoluitis

Raductio est. que facit uti cū idem verbū crebrius ponat-
ur. nō modo nō offēdat animū. sed etiam cōcinniorē ora-
tionē reddat. hoc pacto. Qui nihil habet in vita iocūdus vita. is
cum virtute vitam non potest colere. Item. eum hominē appel-
las. qui si fuiss. homo. nunq. tā crudeliter hominis vitā petiss.
At erat inimicus. ergo inimicū sic viciūci voluit. ut ipse sibi re-
perietur inimicus. Item. diuitias huc diuitū esse. tu vero prefer
virtutem diuitiis. nam si voles diuitias cum virtute cōparare.
vix satis idonee tibi videbuntur diuitie. que virtutis pedissequē
sunt. Ex eodē genere exornationis est. cū idem verbū ponit-
ur modo in hac. modo in altera re. hoc modo. Cur eam rem tā
studiose curas. que tibi multas dabit curas. Item amari iocūdū
est. si curetur. ne quid inlit amari. Item veniam ad vos. si mihi
senatus det veniam. In his quatuor generibus exornationū
que adhuc posite sunt. non inopia verborū fit. ut ad idem ver-
bum redeatur sepius. sed inest festiuitas quedā. que facilius diu-
ticari auribus. q̃ verbis exprimi potest.

Contentio est. cum ex contrariis rebus oratio conficitur.
hoc pacto. Habet assentatio iocunda principia. Eadem exi-
tus amarissimos affert. Item inimicis te placabilē. amicis inex-
orabilē prebes. Itē in otio tumultuaris. In tumultu es otiosus
in re frigidissia cales. inferuētissima friges. Tacere cū opus est
clamas. cū tibi loqui cōuenit. obmutescis. ades. abesse vis. abes
reuerti cupis. In pace bellū queritas. in bello pacem desideras.
In concione de virtute loqueris. in prelio pre ignauia tube soni-
tū preferre nō potes. Hoc genere si distinguemus orationē.
et graues. et ornati poterimus esse.

Exclamatio est. que cōficit significationē doloris. aut indi-
gnatiōis alicuius hominis. aut vrbs aut loci. aut rei cu-

iulpiam cōpellatione. hoc modo. Te nūc allōquor africane / cuius mortui quoq; nomē splēdori ac decori est ciuitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine abluerunt inimicorū crudelitatem. Itē O perfidiose fregelle! q̄ facile scelere vestro contabulistis! vt cuius nitor vr̄bis italiā nuper illustrauit! eius nūc vix fūdamētorū reliquie maneant. Item bonorū insidiatores / latrocinio vitam innocentissimi cuiusq; petistis. tantā ne ex iniquitate iudiciorū vestr̄is calumniis allumpstis facultatem. Hanc exclamatione si loco vtemur! et raro et cum rei magnitudo postulare videbitur / ad quam volumus indignationē animi auditoris adducemus.

Interrogatio nō omnis grauis ē! neq; cōcinna! s; hec que cū enumerata sunt ea / que obliunt cause aduersariorū! cōfirmat orōnē superiorem. hoc pacto. Cū igitur hec oīa dīceres! faceres! administrares! vtrū animos lociorū ab rep. remouebas! et alienabas! an non? Et vtrū aliquē exhortari oportuit qui et ista prohiberet / ac fieri non sineret! an non?

Anticinationo est! per quā ipsi a nobis rōnē poscimus! quare quicq; dicamus! et crebro nosmet a nobis petimus vniuscuiusq; propositionis explanationē. Ea est huiusmōi. Maiores nostri! si quā vnius peccati mulierē dānabant simplici iudicio! multo rū maleficiorū conuictā putabant. Quo pacto? Quoniā quā impudicā iudicabāt! eā veneficii quoq; dānatā existīabāt. Quid itaq; necesse est eā que suū corpus addiderit turpillime cupiditati! multos timere. Quos? istos. virū / parentes / et ceteros ad quos videt sui dedecoris infamiā pertinere. Quid postea? quos tanto pere timeat! eos necesse est! vt quoquomō possit! veneficio petat. Cur necesse est? quia nulla poterit honesta rō retinere eā! quam magnitudo peccati facit timidā! intēperātia audacē! natura mulieris incōsideratā. Quā veneficii dānabāt! putabāt ipudicā quoq; necessario. Quare? qz nulla facilius ad id maleficiū cā! q̄ turpis amor / et intēperās libido cōmouere potuit. tū cuius mulieris animus esset corruptus! eius corpus castū eē nō putauerūt. Quid in viris? idē ne obseruabāt? minime. quid itaq; quia viros

ad vnumquodq; maleficiū singule cupiditates impellūt. Mulie-
res vero ad omnia maleficia cupiditas vna deducit. Item bene
maiores nostri hec cōparauerūt: vt neminem regem quē armis
cepissent: vita priuarent. Quid ita? quia quā nobis facultatem
fortuna dediss; iniquū erat in horum supplicio cōsumere: quos
eadem fortuna pauloante in amplissimo statu collocarat. quid q;
exercitum cōtraduxit: delino meminisse. quid ita? quia viri for-
tis est qui de victoria contendāt: eos hostes putare. qui victi sūt
eos homines iudicare / vt possit bellum fortitudo minuere: pacē
humanitas augere. Et ille si vicisset: num idem fecisset? Nō pro-
fecto tam sapiēs fuisset. Cur igitur ei parcis? quia talem Itultici-
am contemnere: non imitari cōsueui. Nec exornatio vehemē-
ter ad sermonem accommodata est. et animū auditoris reddit at-
tentū: tum venustate sermonis: tum rationū expectatione.

Entētia est oratio sūpta de vita: que aut quid sit: aut quid
esse oporteat in vita: breuiter ostendit hoc pacto. Diffici-
le est primum eum virtutes reuereri: qui semper secunda fortu-
na sit vltus. Item. liber is est existimādus: qui nulli turpitudini
seruit. Item egens est: qui nō satis habet: et is cui nihil satis eē
potest. Item. optima ratio viuendi est eligenda. eam iocundam
consuetudo reddet. Huiusmodi sententie simplices nō sūt im-
probande. Propterea q; habet brevis expositio (si rationis nul-
lius indiget) magnam delectationem. Sed illud quoq; probādū
est genus sententie: quod confirmatur subiiectione rationis. hoc
pacto. Omnes bene viuendi rationes sunt in virtute collocande.
propterea q; sola virtus in sua potestate est. omnia preter eā sub-
iecta sunt sub fortune dominationē. Item qui fortunis alicuius
inducti / amicitiam eius secuti sunt: hi simul ac fortuna dilap-
sa est. deuolant omnes. Cum enim recessit ea res que fuit consuetu-
dinis causa / nihil superest: quare possint in amicitia teneri.
Sunt item sententie que dupliciter efferūtur. hoc mō sine rōne
Errāt qui in prosperis rebus impetus omnes fortune se fugisse
putāt. Sapienter cogitant qui tēporibus secūdis / calus aduersos
reformidant. Cum ratione hoc pacto. Qui adolescētū peccatis

ignolci putāt oportere! falluntur. propterea q̄ etas illa non est impedimēto bonis studiis. At hi sapienter faciūt! qui adoleſcētes maxime caſtigāt. vt quibus virtutibus omnem vitam tueri poſſint! eas in etate maturiſſima velint cōparare. Sententias raro interponi cōuenit! vt rei auctores! nō viuendi preceptores videamur eſſe. Cum ita interponentur! multum afferent orna- menti. neceſſe eſt enim animo comprobet ea tacitus auditor! cū ad cauſam videat accommodari rem certam ex vita / et moribus ſumptam.

Contrarium idem eſt fere quod contentio. Cōtrarium eſt quod ex rebus diuerſis duabus alteram breuiter / et facile confirmat. hoc pacto. Nam qui ſuis rationibus inimicus fuerit ſemper! eum quomō alienis rebus amicū fore ſperes? Itē. nam quem in amicitia perfidiolum cognoueris! eum quare putes in inimicitias cū fide habere poſſe? aut qui priuatus intolerabili ſu- perbia fuerit! eum commodum et cognoſcentē le poteris videre in poteſtate! qui ſperes? Et qui in ſermonibus / et cōuentu ami- ſorum verum dixerit nunq̄! eū ſibi in cōtentionibus credis a mendacio temperatum? Item quos ex collibus deiecimus! cum his in cāpo metuimus dimicare? Qui cum plures erant! nobis exequari non poterant. hi poſtq̄ pauciores ſunt / metuimus! vt ſint ſuperiores? Hoc orationis genus breuibus et cōtinuatis verbis perfectum debet eſſe! vt cū cōmodum eſt auditu propter breuem et abſolutam cōcluſionē! tum vero vehemēter id! quod opus eſt oratori cōprobat cōtrarias res! et ex eo quod dubiū nō eſt! expedit illud / quod dubiū eſt! vt aut dilui nō poſſit aut mul- to difficillime poſſit.

Embrū oratiōis appellatur res breuiter abſoluta ſine toti- us ſententię demōſtratiōe! que de vno alio mēbro oratiōis excipitur. hoc mō Et inimico proderas! id eſt vnū quod appella- tur mēbrū. Deinde hoc excipiat ab altero oportet. Et amicum ledebas. Ex duobus mēbris hec oratio pōt cōſtare. Sz cōmo diſſia et abſolutiſſia eſt! que ex tribus cōſtat. hoc pacto. Et inimi- co proderas / et amicū ledebas / et tibi nō cōſulebas. Itē nec reſp.

reſoluisti / nec amicis profuisti / nec inimicis reſtitisti.

Rticulus dicitur / cū ſingula verba interuallis diſtinguū-
tur cea oratione. hoc pacto. Acrimonia / voce / vultu per-
terruiſti aduerſarios. Item inimicos iniuriis / potētia / inuidia /
perfidia ſuſtulisti. Inter huius generis / et illius ſuperioris
vehementiam hoc intereſt / q̄ illud tardius / et rarius venit. hoc
crebrius / et celerius peruenit. Itaq; in illo genere ex remotione
brachii et contorſione dextre gladius ad corpus afferri. in hoc
aut crebro et celeri corpus vulnere conſauciari videtur.

Continuatio eſt denſa et continens verborū frequētatio cū
abſolutione ſententiārū. Ea vtemur cōmodiſſime triparti-
to. in ſententia / in cōtrario / in conſuſione. In ſententia hoc pa-
cto. Si non multū poteſt obelle fortuna / qui ſibi firmius in vir-
tute / q̄ in caſu preſidium collocauit. In cōtrario hoc modo. Nā
liquis ſpei non multum collocarit in caſu / quid eſt quod ei ma-
gnopere calus obelle poſſit. In cōcluſione hoc pacto. Qz ſi i eos
plurimū fortuna poteſt / qui ſuas rōnes omnes in caſum cōtule-
runt / non ſunt omnia cōmittenda fortune / ne magnā nimis in
nos habeat dominationē. In his tribus generibus ad cōtinu-
ationis vim adeo frequētatio neceſſaria eſt / vt infirma facultas
orationis videatur / niſi ſententiā / et contrariū / et cōcluſionē fre-
quētibus efferat verbis. Sed alias quoq; nōnunq; non alienū eſt
tameſſi neceſſe non eſt eloqui res aliquas per huiusmodi conti-
nuationes.

Ompar appellatur / quod habet in ſe mēbra orōis / de quī-
bus ante diximus. que conſtāt ex pari fere numero ſylla-
barū. hoc nō de enumeratiōe nrā fiet (Nā id quidē puerile eſt) ſz
tātū afferet vſus et exercitatio facultatis / vt animi quodā ſenſu
per mēbrū ſuperiori referre poſſimus. hoc mō. In prelio parēs
mortem oppetebat. domi filius nuptias comparabat. hec omnia
graues calus adminiſtrabāt. Itē alii felicitatē fortuna dedit. huic
indulſtria virtutem comparauit. In hoc genere ſepe fieri pōt / vt
mō plane par ſit numerus ſyllabarū / et tamē eſſe videatur / ſi vna

aut etiam altera syllaba est. alterum breuius / aut longius / aut si
cū in altero plures sunt / in altero longior / aut longiores / plenior
aut pleniores syllabe erunt / vt longitudo / aut plenitudo harum
multitudinem alterius assequatur / et exequet.

Imiliter cadens exornatio appellatur / cum in eadē cōstru-
ctione verborum / duo aut plura sunt verba / que similiter
hisdem calibus efferantur. hoc modo. *Hominē laudas egentem
virtutis. Abundantem felicitatis. Item cuius omnis in pecu-
nia spes est. A sapientia animus remotus est. Diligētia cōparat
diuitias. Negligētia corrūpit animum. Et tamē cū ita viuit / ne
minem pre se ducit hominem.*

Imiliter delinens est / cū tametsi casus nō insunt verbis /
tamen similes exitus sunt. hoc pacto. *Turpiter audes fa-
cere. Nequiter studes dicere. Viuis insidiosē. Delinquis studios-
se. Loqueris odiose. Item audacter territas. Humiliter placas.*

Hec duo genera / quorū alterum in exitu / alterū in casus si-
militudine versatus / inter se vehemēter cōueniūt. Et ea re quā
his bene vtūtur / plerūq; simul ea bene collocāt in hisdem parti-
bus orationis. Id hoc mō facere oportet. Perditissima ratio est
amorem petere pudorem fugere. Diligere formā negligere fa-
mam. Hic et ea verba / que casus habent ad casus similes / et illa
que nō habēt ad similes exitus veniūt.

a Nominatio est / cum ad idem verbum et nomē acceditur
commutatione / aut additiōe vnus littere aut litterarum
aut ad res dissimiles similia verba accommodātur. ea multis et va-
riis rationibus cōficitur. attenuatiōe / aut complexione eiūdem
littere sic. Hic qui se magnifice iactat atq; ostētat / veniūt a te / an-
teq; romam venit. Et ex cōtrario sic. Hic quos homines alea vi-
cit / eos ferro statim vincit. Productiōe eiūdem littere. sic. Hic
auium dulcedo ducit ad auium. Breuitate eiūdem littere sic.
Hic tametsi videtur honoris cupidus / tamē nō tantum curiam
diliget / quantum curiam. Addendis litteris hoc pacto. Hic libi
posset temperare / nisi amorī mallet obtemperare. Demendis
litteris sic. Si lenones tanquā leones vitasset / vite se tradidisset.

Trāſſerēdis litteris ſic. Videte iudices! utrū homini gnauo! an
vano credere malitis. Commutādis hoc pacto. Deligere oportet!
quem velis diligere. Hæc ſūt annominationes / que in breui
litterarum cōmutatione / aut productōe / aut trāſſectione / aut ali
quo huiusmodi genere verſantur. Sunt autē alie que nō ha-
bent tam propinquā verbi ſimilitudinē / et tamen diſſimiles non
ſūt. quibus de generibus vnū eſt huiusmodi. Quid veniā! quis
ſim! quare veniam! quē inſimulem! cui proſim! quē poſtulem!
breui cognolcetis. Nam hic eſt in quibuldā verbis quedā ſimili-
tudo! non tam affectāda / q̄ ille ſuperiores! ſed tamen adhibenda
nōnunq̄. Alterū genus eſt huiusmōi. Demus operam quiritēs
ne omnino patres conſcripti putetur circūſcripti. Hæc annomi-
natio magis accedit ad ſimilitudinē / q̄ ſuperior! ſed minus q̄ ſu-
periores ille! propterea q̄ non ſolum addite ſed vno quoq̄ tēpore
dempte quoq̄ littere ſūt. Tertium genus eſt! quod verſatur
in caſuum cōmutatione / aut vnius / aut plurimorū nominum.
Vnius nominis hoc modo. Alexāder macedo ſūmo labore ani-
mū ad virtutem a puericia cōfirmavit. Alexandri virtutes per
orbem terre cū laude / et gloria peruulgate ſunt. Alexādrū oēs
maxime metuerunt. Item plurimi dilexerūt. Alexandro ſi vita
data lōgior eſſet! occēanū macedoniū trāſuolaſſet. Varie hic vnū
nomen in caſuū cōmutatōe volutatū eſt. Plura nomina caſibus
cōmutatis. hoc mō faciēt annominationē. Tiberiū gracchū rē
publicam adminiſtrātem prohibuit indigna vel diutius in ea cō-
morari. Caio graccho ſimiliter ablata eſt reſp. qui virtutis amā-
tiſſimus ſubito dominatū ciuitati eripuit. Saturninum fide ca-
ptum maiorum natu perfidia per ſcelus vita priuauit. Tuus o-
drule ſanguis domeſticos parietes / et vultum parētis aſperſit.
Sulpicio cui pauloātē omnia concedebāt! eum breui ſpacio / non
modo viuere! ſed etiam ſepeliri prohibuerūt. Hæc tria gene-
ra proxima exornationum quorum vnū in ſimiliter cadenti-
bus! Alterum in ſimiliter deſinentibus verbis! Tertium in ano-
minationibus poſitum eſt! perraro ſumenda ſunt cum in verita-
te dicemus. Propterea q̄ nō hæc vidētur reperiri poſſe ſine ela-

boratione / et cōfūfione opere. Eiusmōi aut̃ studia ad delectatio-
nē / q̃ ad veritatem videntur accōmodatiora. Quare fides / et se-
ueritas / et grauitas oratoria minuitur. et his exornatiōibus fre-
quēter collocatis / non modo tollitur autoritas dicendi / sed offē-
ditur quoq; in eiusmodi oratione. Propterea q̃ est in his lepos
et festiuitas / non dignitas / neq; pulchritudo. Quare que sūt am-
pla / atq; pulchra diu placere possūt / que lepida et cōcinna cito sa-
cietate afficiūt aurium sensum fastidiosissimū. Quomodo ergo
si crebro his generibus vtemur / puerili delectari elocutione vi-
debimur / ita si raro interseremus has exornatiōes / z in causa to-
ta varie dispargemus / commode luminibus distinctis illustrabi-
mus orationem.

Vbiectio est / cum interrogamus aduersarius / aut queri-
mus ipsi quid ab illis / aut quid contra nos dici possit. De-
inde subiicimus id quod oportet dici / aut non oportet / aut no-
bis adiumento futurum sit / aut illis obfuturum e contrario. hoc
modo. Quero igitur vnde iste tam pecuniosus factus sit. Am-
plum patrimoniū relictum est. At patris bona venierūt. here-
ditas aliqua venit. non potest dici / sed etiam necessariis omibus
exheredatus est. Premiū aliquod ex lite / aut iudicio cepit. Non
modo id nō fecit / sed etiam insuper ipse grādi sponsione victus
est. Ergo si his rationibus locupletatus nō est / licet omnes vide-
tis / aut isti domi nascitur aurum / aut vnde nō est licitū pecuni-
as accepit. Item sepe iudices animaduerti multos aliqua ex ho-
nelta re quam ne iūmici quidem criminari possint / sibi presidiū
petere. quorum nihil potest aduersarius facere. nam virum ad
patris sui virtutem confugiet / at eum vos iurati capite damna-
tis. An ad suam reuertetur antiquam vitam alicubi honeste tra-
ctatam. Nam hic quidem ante oculos vestros quomodo vixerit
scitis omnes. An cognatos suos enumerabit / quibus vos con-
ueniat commoueri. At hi quidem nulli sunt. Amicos profe-
ret. At nemo est / qui sibi non turpe putet / istius amicum nomi-
nari. Item credo inimicū quem nocentem putabas / in iudiciū

adduxisti. nō. Nā eū indemnātū necasti. Leges que id prohibēt
facere veritus es? At ne scriptas quidē iudicasti. cū ipse te vete-
ris amicitie cōmonefaceret! cōmotus es? At nihilominus! s; stu-
diosius necasti. Quid cum tibi pueri ad pedes volutarētur? mi-
sericordia motus es? At eorum patrem crudelissime sepultura
quoq; prohibuisti. Multum inest acrimonie / et grauitatis in
hac exornatione. Propterea q; cū quelitū est! quid oporteat! sub-
iicitur id nō esse factum. quare facillime fit! vt exaugeatur indi-
gnitas negotii. Ex eodem genere est! vt ad nostrā quoq; per-
sonam referamus subiectiōē sic. Nam quid me facere cōuenit!
cum a tanta gallorū multitudine circū sederer? An dimicarem?
At cū parua manu tū prodiremus? locū quoq; inuinitissimū
habebamus. Sederem in castris? at neq; subsidiū quod expecta-
rē! habebamus. Neq; erat qui vitam producerē. An castra relin-
querē? At oblidebamus. Vitam militum negligere? At eos vi-
debar ea accepisse conditiōē! vt eos quoad possem incolumes pa-
trie / et parentibus cōseruarem. Hostium cōditionē repudiarem?
At salus antiquior est militū! q; impedimētorum. Siuismodi cō-
sequūtur identidē subiectiōes! vt ex omnibus ostēdi videatur /
nihil potius q; quod factum sit / faciendum fuisse.

Radatio est! in qua non ante ad cōsequēs verbū descēditur
q; ad superius cōscensum est. hoc modo. Nam que reliqua
spes manet libertatis! si illis z quod libet / licet! z quod licet / pos-
sunt! et quod possunt audēt! et quod audent faciūt! et quod facia-
unt vobis molestum non est. Item. non sensi hoc! et nō suasi! ne-
q; suasi! et non ipse facere cepi! neq; facere cepi! z nō perfeci! neq;
probauī. Item africano industria virtutem! virtus gloriā! glo-
ria emulos comparauit. Item imperium grecie fuit apud athe-
nienses. Atheniēlibus potiti sūt spharciata! spharciatas supera-
uere thebani. Thebanos macedones vicerunt. qui ad imperium
grecie breui tempore adiunxerūt aliam bello subactam. Ha-
bet in se quendam leporē superioris cuiusq; crebra repetitio ver-
bi / que propria est huius exornationis.

Effinitio est! que rei alicuius proprias amplectitur potestates breuiter / et absolute. hoc modo. Maiestas reipub. est! in qua continetur dignitas et amplitudo ciuitatis. Item iniurie sunt! que aut pulsatione corpus / aut conuicio aures / aut aliqua turpitudine vitā cuiuspiā violāt. Item nō est ista diligētia! sed auaritia. ideo qz diligentia est accurata conseruatio suorū. Auaritia iniuriola appetitio alienorū. Item nō est ista fortitudo! sed temeritas. propterea qz fortitudo est laboris contemptio! et periculi cū ratione vtilitatis et cōpensatiōe cōmodorū. Temeritas est! cum incōsiderata laborū perpessiōe gladiatoria periculorū susceptio.

Hec ideo cōmoda putatur exornatio! qz omnē rei cuiuspiam vim / et potestatem ita dilucide proponit / et explicat breuiter! vt neqz pluribus verbis oportuille dici videatur / neqz breuius neqz lucidius potuisse dici putetur.

Transitio vocatur! que cum ostēdit breuiter quid dictū sit proponit item breui quid cōsequatur. hoc pacto. Mō in patriam cuiusmodi fuerit! habetis. Nūc in parētes qualis extiterit! considerate. Item mea in istū beneficia cognoscitis. nunc quomō iste mihi gratiam retulerit! accipite. Proficit hec aliquātulū exornatio ad duas res. Nā et quid dixerit cōmonet! et ad reliquum comparat auditorem.

Orrectio est! que tollit id quod dictū est! et pro eo id quod magis idoneū videtur! reponit. hoc mō. Qz si iste suos hospites rogasset! imo innuisset! mō facile id perfici posset. Item nā postqz isti vicerūt / atqz adeo victi sūt! eā quom victoriā appellem que victoribus plus calamitatis qz boni dederit. O virtutis comes iuidia / que bonos īsequeris plerūqz / imo adeo īsectaris.

Cōmouetur hoc genere animus auditoris. Res eī cōi verbo elata tātum mō dicta videtur. at ea post ipsius oratoris correctionē magis idonea fit pronūciatōe. Nū igitur satius eēt (dicet aliqz) ab īicio! presertī cū scribas! ad optimū / et lectissimū verbū deuenire? Est! cū nō est satius! si cōmutatio verbi id erit demōstratura eiusmodi rē eē! vt cū ea in cōi verbo appellaris! leuius dixisse

videaris, cum ad electius verbum accedas / insigniorē rem facias. Quod si cōtinuo venisses ad id verbū / nec rei / nec verbi gratia animaduersa esset.

Occupatio est / cū dicimus nos preterire / aut non scire / aut nolle dicere id / quod tunc maxime dicimus. hoc modo. Nam de puericia tua / quidem quā tu omni intēperantie addixisti dicerem / si hoc tēpus idoneum putarem. Nūc id consulto relinquo. et illud pretereo / quod tribunū rei militaris te in frequētem tradiderūt. Deinde quod iniuriarū satifecisti lucio labeoni / nihil ad rem pertinere puto. horum nihil dico / reuertor ad illud / de quo iudicium est. Item nō dico te ab sociis pecunias accepisse non sūm in eo occupatus / quod ciuitates regna domos omniū depulatus es. furta rapinas omnes tuas omitto. Nec vti is exornatio est / si aut rem quam nō pertineat ostēdere aliis / occulte prodelt admonuisse. aut si longum est / aut ignobile / aut planū non potest fieri / aut facile potest reprehēdi / vt vtilius sit occulte fecisse suspitionem / quā huiusmodi intendisse orationē / que redarguatur.

Aliunctum est / cum eorum de quibus dicimus / aut vtrū quod aut vnūquodque certo cōcluditur verbo. sic. Populus romanus numanciam deleuit. cartaginē sustulit. corinthū deiecit. fregellas euertit. Nihil numātinis vires corporis auxiliante sūt Nihil cartaginēlibus sciētia rei militaris adiumento fuit. Nihil corinthis erudita calliditas prehēdi tulit. Nihil fregellianis morum et sermonū societas opitulata est. Item forme dignitas aut morbo deflorescit / aut vetustate extinguatur. Sic vtrumque et in superiore exēplo vnāquaque rem certo cōcludi verbo videmus.

Oriūctio est / cum interpolatione verbi et superiores partes orōnis cōprehenduntur / et inferiores. hoc modo. Forme dignitas / aut morbo deflorescit / aut vetustate.

Diunctio est / cū verbū quo res cōprehēditur nō interponimus / sed aut primū / aut extremū collocamus. Primum hoc pacto. Deflorescit forme dignitas / aut morbo / aut vetustate.

Pollremū sic. Aut morbo / aut vetustate forme dignitas de-
florescit. Ad festiuitatem disiunctio est appolita. quare rarius
vtemur ea! ne satietatē pariat. At breuitatē cōiunctio parit. qua
re sepius adhibēda ē. he tres exornatōes de simplici genere manāt

Onduplicatio est! cū ratione āplificatiōis aut cōmiseratio
nis eiusdem vnus / aut pluriū verborum fit iteratio. hoc
mō. Tumultus. C. gracchi tumultus domesticos et intestinos
comparat. Item. cōmotus nō! es cum tibi mater pedes amplexa
retur! nō es commotus? Item. nunc etiā audes venire in horū
cōspectum / proditor patrie / proditor inquā patrie venire audes
in horum cōspectum. Vehemēter auditorē comouet eiusdē
redintegratio verbi / et vulnus maius efficit in cōtrario caule! q̄
si aliquod telum sepius perueniat in eandem partem corporis.

Interpretatio est! que non iterās idem redintegrat verbum
sed id cōmutat quod positū est alio verbo / quod idē valet
hoc modo. Rempublicā radicitus euertisti. Ciuitatem funditus
deiecisti. Item patrē nefarie verberasti. Parēti manus lcelerate
intulisti. Necesse est eius animum qui audit cōmoueri! cum
grauitas prioris dicti renouatur interpretatione verborū.

Ommutatio est! cum due sententie inter se discrepātes ex
trālectione ita efferūtur! vt a priore polterior contraria
priori proficiātur. hoc modo. Esse oportet! vt viuas. nō viue-
re! vt edas. Item. ea re poemata nō facio! quia cuiusmodi volo
nō possum. cuiusmodi nolo! possum. Item. que de illo dicūtur /
dici nō possūt. que dici possunt non dicūtur. Itē. poema loquēs
pictura est. pictura tacitum poema debet esse. Item. si stultus es
ea re taces. nō tamē si taces! ea re stultus es. Nō potest dici quī
cōmode fiat! cum cōtrarie sententie trāllatione verba quoq; con-
uertātur. Plura hic subiecimus exēpla! vt quoniā difficile ē hoc
genus exornationis inuētū: dilucidū esset. vt cū bene esset intel-
lectū! facilius in dicēdo inueniretur.

Ermissio est! cū ostēdimus nos in dicēdo aliquam rem to-
tā tradere et cedere alicuius volūtati. sic. Quoniā oībus
rebus ereptis solū m̄hi superest animus et corpus! hec ipā que

mihī de multis sola relictā sūt! vobis et vestre condono potestati
Vos me vero quo pacto vobis videbitur vtamini / atq; abutami
ni / licebit. Imponite in me quicquid libet. Statuite / dicite / atq;
obtemperabo. Hoc genus tametsi alias quoq; nōnunq; tractā
dum est! tamē ad misericordiā commouēdam vehemētissime est
accommodatum.

Vbitatio est! cum querere videatur orator! utrū de duo-
bus potius / aut quid de pluribus potissimum dicat. hoc
modo. Obfuit eo tempore plurimū reipublice cōsulū / siue stul-
titiā / siue maliciā dicere oportet / siue utrūq;. Item tu istud au-
sus es dicere homo omniū mortaliū. quero / nam quo te digno
moribus tuis appellem nomine?

xpeditio est! cum rōibus cōpluribus enumeratis quibus
res aliqua fieri / aut nō fieri potuerit! cetera tollūtur! vna
relinquitur! quam nos intendimus. hoc modo. Necesse est (cum
constet istum fūdum nostrū fuisse) ostēdas te / aut vacuū posse-
disse / aut vsu tuū fecisse! aut emisisse! aut hereditate tibi venisse.
Vacuum (cū ego adessem) possidere nō potuisti. vsu tuū fecisse
nō potes. emptio nulla profertur. hereditate tibi / me viuo mea
pecunia venire nō potuit. Relinquitur igitur vt me vi de meo
fūdo deieceris. Nec exornatio plurimū iuuabit cōiecturales
argumētationes! sed nō erit tanq; in plerisq; / vt cū velimus pos-
simus ea vtī. nam facere id nō poterimus! nisi nobis ipsa nego-
cii natura dabit facultatem.

Isolutum est! quod cōiunctiōibus verborū e medio sub-
latis separatis partibus effertur. hoc modo. Cere morem
parēti. Pare cognatis. Obsequere amicis. Obtempera legibus
Item. descende in integram defēsiōē. Noli quicq; reculare. Da
seruos in questionē. Stude verum inuenire. Hoc genus et
acrimoniā habet in se / et vehemētissimū est / et ad breuitatē ac-
commodatum.

Recisio est! cum dictis aliquibus / reliquū quod ceptū est
dici relinquitur in audientiū iudicio sic. Mihī certatio tecū non
est ideo / quia populus romanus me / nolo dicere / ne cui forte ar

rogans videar. te autē sepe ignominia dignum putauit. Item tu istud nūc audes dicere! qui nuper aliene domui! non ausi dicere ne cum te digna dixerim! me indignum quippiā dixisse videar.

Hic atrocior tacita est suspitio q̄ disertā explanatio facta est.

Onclusio est! que breui argumētatōe ex his que antedicta sunt! aut facta! conficit id quod necessario consequatur. hoc pacto. Qz si danais datum oraculum erat! non posse capi troiam sine philotete. sagittis! hec autē nihil aliud fecerūt! nisi alexādrum perculerūt. hunc extinguere id nimirū fuit capi troiam.

Estant etiam decem exornationes verborū! quas idcirco nō vage disperlimus! sed a superioribus separauimus. q̄ omnes in vno genere sunt posite. Nam earū omnium hoc propriū est! vt ab vlitata verborū potestate recedatur! atq; in aliam rationem cū quadam venustate oratio transferatur. De quibus exornationibus nominatio est prima! que nos admonet. vt cuius rei nomen non sit! aut satis idoneum nō sit! eam nosmet idoneo verbo nominemus. aut imitatiois! aut significationis causa Imitationis hoc modo. vt maiores rudere! et vagire! et mugire et murmurare appellarūt. Significāde rei causa sic. Postq̄ iste in remp. fecit impetum! fragor ciuitatis imprimis auditus est.

Hoc genere raro est vtēdum! ne noui verbi assiduitas odiū pariat. Sed si cōmode quis eo vtatur et raro! nō modo non offēdet nouitate! sed etiam exornabit orationem.

Ronominatio est! que licuti cognomīe quodam extraneo demōstrat id! quod suo nomine non potest appellari. vt si quis (cum loquatur de gracchis) an nō africani nepotes (inqui- et) istiulmodi fuerūt. Item si quis de aduersario cū dicat! videte nūc (inquit) iudices! quēadmodū me plagioxippus iste tractarit

Hoc pacto non inornate poterimus! et in laudādo et in ledēdo! et in corpore! et in animo! aut in extraneis rebus dicere. sicuti cognomen quod pro certo nomine collocamus.

Enominatio est! que ab rebus propiis! et finitimis trahit orationē! qua possit intelligi res que nō suo vocabulo sit appellata. Id aut ab inuētore cōficitur. Vt si quis de tarpeio

loquēs / eum capitolinū nominet. Aut ab inuēto / vt si quis pro libero vinū / pro cerere frugē appellet. Aut ab instrumēto domi nū / vt si quis macedones appellarit. hoc mō. Nō tam cito saris se grecia potite sunt. Aut idem gallos significās / nec tā facile ex italia armatura trans alpina depulsa est. Aut id quod fit ab eo q̄ fecit / vt si quis cum bello velit ostēdere quēpiam aliquid fecisse / dicat mars istud facere te necessario coegit. Aut si qui facit ab eo quod fit / vt cum delidiosam artem dicimus / quia delidiosos facit frigus pigrum / qui pigros efficit. Ab eo quod cōtinet id quod cōtinetur / hoc modo denominabitur. Armis italia nō potest vici nec grecia disciplinis. nam hic pro grecis et italīs que cōtinent / notata sunt. Ab eo quod cōtinetur / id quod cōtinet. Vt si quis aurum / aut argētum / aut ebur nominet / cū diuitias velit nomi nare. Harum omniū denominationū magis in precipiendo diuisio / q̄ in querēdo difficilis inuētio est. eo q̄ plena cōsuetudo est nō mō poetarū et oratorū / sed etiā quottidiani sermōis huius modi denominationū.

Ircuitio est oratio rem simplicem assumpta circūscribens elocutione. hoc modo. Scipionis prouidētia cartaginis o pes fregit. Nam hic nisi ornandi quedam ratio esset habita / scipio potuit et cartago simpliciter appellari.

Ransgressio est / que verborū perturbat ordinē peruersiōe ac transiectione. Peruersiōe sic. Hoc vobis deos immor tales arbitror dedisse pietate pro vestra. Traiectione hoc modo. Inuitabilis in istū plurimū fortuna valuit. omnes inuidiose eri puit tibi tam bene viuēdi rationes. Huiusmodi traiectio / que rem non reddit obscuram multum proderit ad cōtinuationes de quibus ante dictum est. in quibus oportet verba / sicut a poetis in quendam extruere numerum / vt perfecte / et perpolitissime pollint esse absolute.

Vppellatio est oratio superās veritatem alicuius augēdi minuendi ve causa. hec sumitur separatim aut cū compa ratione. Separatim sic. Qz si concordiam retinebimus in ciuita te / imperii magnitudinē solis ab ortu vsq; ad occasū metiemur.

Comparatiōe fit aut a similitudine / aut a prestantia. Sup-
pellatio sumitur a similitudine sic. Corpore niueū cādorē / aspe-
ctu igneum ardorē assequabatur. ¶ prestātia hoc modo. Cuius
ore sermo melle dulcior profluebat. Eodē genere est hoc. Tātus
erat in armis splēdor / vt solis fulgor obscurior videretur.

Intellectio est / cū res tota parua de parte cognoscitur / aut
de toto pars. De parte totū sic intelligitur. Nū ille te nūpti-
ales tibi eius matrimonii cōmouebāt. Nā hic omnis sanctimo-
nia nuptiarū vno signo tibiārū intelligitur. De toto pars. Vt si
quis ei qui vestitū / aut ornatū sumptuosū ostēdet / dicat. ostētas
mihi diuicias / et locupletes copias iactas. ¶ vno plura hoc mō
intelligētur. Poeno fuit hispanus auxilio. Fuit imanis ille trās-
alpinus. In italia quoq; nō nemo sēlit idē togatus. ¶ pluribus
vnū sic intelligitur. Atrox calamitas pectora merore pullabat.
Itaq; anhelās ex imis pulmonibus pre cura spiritus ducebatur
Nam in superioribus plures hispani / et galli / et togati intelli-
gūtur. et hic vnū pectus / et vnus pulmo intelligitur. Et erat
illic diminutus numerus festiuitatis causa. ¶ hic adauctus graui-
tatis gratia.

a Bulio est / que verbo simili / et propinquo pro certo et pro-
prio abutitur. hoc mō. Vires hominis breues sunt / aut
parua statura / aut lōgum in homine cōsiliū / aut oratio magna
aut vtī pauco sermone. Nā hic facile est intellectu finitima ver-
ba rerū dissimiliū rōne abusiones esse traducta.

Translatio est / cum verbū in quādā rem trāsfertur ex alia
re / quod propter similitudinē recte videbitur posse trāsfēr-
ri. Ea igitur sumitur rei ante oculos ponende causa. sic. Italiam
hic tumultus terrore expergefecit subito. Breuitatis cā sic. Re-
cēs aduētus exercitus extinxit subito ciuitatē. Obscenitatis vitā
de causa sic. Tace / cuius mater quottidianis nuptiis delectatur.
Augēdi cā sic. Nullius vrbis meror / et calamitas istius explere
inimicitias / et nefariā crudelitātē saturare potuit. Minuēdi cā sic
Magno se predicat auxilio fuisse / quia paululū in rebus difficil-
limis aspirauit. Ornādi cā sic. Aliquādo reip. rōnes que malicia

nocentiū exaruerūt / virtute optimatū reuirescent. Trāslatio
nē pudētē dicūt eē oportere / vt cū rōe in cōsimilē rē trāseat / ne si
ne delectu temere / et cupide videatur in dissimilē rē trācurrille.

Ermutatio est oratio aliud verbis / aliud snia demōstrans.

Ea diuiditur in tres partes. Similitudinē / argumētū / con
trariū. Per similitudinē sumitur / cū trāslatiōes / vna aut plures
frequēter ponūtur. M̄ simili oratione ducte. sic. Nā cū canes fū
gantur officiis luporū / cuiā prelidio pecuaria credemus. Per
argumētū tractatur / cū a persona aut loco / aut re aliqua simili
tudo augēdi / aut minuēdi cā ducitur. vt si quis drusū gracchum
munitoreq; obsoletū dicat. Ex cōtrario ducitur. Vt si quis homi
nē prodigū et luxuriosū illudēs parcū et diligētē appellet. Et in
hoc poltremo quod ex cōtrario sumitur / et in illo primo quod a
similitudine ducitur / per trāslationē argumēto poterimus vti.
Per similitudinē sic. Quid ait hic rex / atq; agamēnon nolter / si
ue vt crudelitas est / potius atreus. Ex cōtrario sic. Vt si quē im
pium / qui patrē verberauit / enēā vocemus. Intēperantē et adul
terū ypolitū nominemus. Nec sūt fere que dicēda videbātur
de verborū exornatōibus. Nunc res ipsa monet / vt deinceps ad
sententiarū exornationes transeamus.

De sententiarū exornationibus.

Distributio est / cū in plures res / aut personas negocia que
dā certa dispartiūtur. hoc mō. Qui vestrū iudices nomen
senatus diligit / hūc oderit necesse est. Petulātissime enī seper iste
oppugnauit senatū. Qui equestrē locū splēdidissimū cupit eē in
ciuitate. is optet istū maximā penā dedille / ne iste sua turpitudine
ordini honestissimo macule / atq; dedecori sit. Qui parētes habet
tis / ostēdite istius supplicio vobis hoīes ipios nō placere. Qui
bus liberi sunt / statuite exēplū / quāte pene sūt in ciuitate homi
nibus istiusmodi cōparate. Itē. senatus est officiū cōsilio ciuitatē
iuuare. Magistratus ē officiū opera et diligētia cōsequi senatus
et populi volūtātē. Populi est officiū res optimas et hoīes ido
neos maxie suis snis deligere / et probare. Accusatoris officium
est inferre crimina. Defēloris diluere / et propullare. Testis di

cere que sciat / aut audierit. Questoris est vnūquēq; horū in offi-
cio suo cōtinere. Quare luci calli in causis si testē preter quod vi-
derit / aut audierit / argumētari z cōiectura prosequi patieris / ius
accusatoris cū iure testimonii cōmisceris. testis improbi cupidit-
atē cōfirmabis. reo duplicē defēsiōē parabis. Est hec exorna-
tio copiosa. cōprehēdit enī breui multa. et suū cuiq; tribuēs offi-
ciū. separatim res diuidit plures.

Incētia est. cū apud eos quos vereri / aut metuere debemus
tamē pro iure nostro aliquid dicimus / quod eos minime
offendat / aut quos hi diligūt / cū in aliquo errato vere reprehēdi
posse videātur. hoc mō. Miramini quirites / q; ab oībus rōes vrē
deserātur. q; causā veltrā nemo suscipiat. q; se nemo vrī defēlorē
profiteatur. id tribuite vrē culpe / atq; desinite mirari. quid est eī
quare nō oēs / rē istā fugere aut vitare debeāt. Recordamī quos
habueritis defēlores. studia eorū vobis ante oculos proponite.
Deinde exitus omnīū cōsiderate / tū vobis veniet in mētē (vt ve-
re dicā) negligētia vrā / siue ignauia potius illos oēs ante oculos
vrōs trucidatos eē / iūmicos eorū veltris suffragiis in āplissimū
locū peruenisse. Itē. nā quid fuerit iudices / quare ī snīs ferūdīs
dubitaueritis / aut istū hominē nefariū āpliaueritis / num aper-
tissime res erant crimini date / nū oēs he testibus cōprobate / nū
cōtra tenuiter et nugatorie respōsū. Sic vos veriti estis / si pri-
mo cetū cōdēnassetis eū / ne crudeles existiaresmini / dū eā vitalis
vituperationē / que lōge a vobis aberat / eā inuenistis / vt timidi
atq; ignaui putaremī. maxias et priuatas / et publicas calamita-
tes accepistis. cū etiā maiores ipēdere videātur / sedetis / et oscita-
mini. luce noctē / nocte lucē expectatis. aliquid quotidie acerbi /
atq; incōmodi nūciatur. et eū cuius opera hec vobis accidūt / re-
moramini diutius / et alitis ad reip. perniciē. retinetis quoad po-
testis ī ciuitate. Siulmōi licētia si nīmū acrimonie videbitur ha-
bere / multis mitigatiōibus lenietur. nā cōtinuo aliquid huius-
modi licebit inferre (Sic ego virtutē veltrā quero. sapiētia desi-
dero. veterē cōsuetudinē requiro) vt quod erit cōmotū licētia / id
cōprimatur laude. ita vt altera res ab iracūdia / z molestia remo-

ueat. altera res aberrato deterreat. Nec res sicut in amicitia!
ita in dicēdo si loco fit! maxime facit! vt et illi qui audiēt / a cul-
pa ablint! et nos qui dicimus amici eorū / et veritatis assertores
eē videamur. Est aut quoddam genus licētie in dicēdo! quod
astutiore rōe cōparatur. cū aut ita obiurgamus eos / qui audiūt
quomō ipsi se cupiūt obiurgari / aut id quod scimus facile oēs
audituros! dicimus nos timere / quomō accipiāt. s; tamē veritate
cōmoueri! vt nihilo secius dicamus. Horū āborū generū exēpla
subiciemus. Prioris huiusmodi. Nimiū quirites animis eltis
simplicibus / et māluetis. Nimiū creditis vnicuiq; existiat vnū
quēq; eniti! vt perficiat / que vobis pollicitus lit. Erratis / et falsa
spe frustra iamdiu definemini. Stultitia vestra id quod erat i vrā
ptāte! ab aliis petere / q̄ ipsi lumere maluitis. Posterioris licētie
hoc erit exēplū. Mihi cū isto iudices fuit amicitia! s; tamen ista
amicicia! tāetli vereor / quomō accepturi sitis! tamē dicā! vos me
priuastis. Quid ita! quia vt vobis eissē probatus! eū qui vos op-
pugnabat! inimicū q̄ amicū habere malui. Ergo hec exorna-
tio! cui licētie nomē est (sicut demōstrauimus) duplici rōe tracta-
bitur. acrimonia! quā si nimiū fuerit aspera! mitigabit laus. et
allimulatione! de qua posterius diximus! que nō indiget mitiga-
tionis! propterea q̄ imitatur licētiā! et sua spōte fit ad animū au-
ditoris accōmodata.

δ Iminutio est! cū aliquid eē in nobis / aut in his quos defē-
dimus / aut natura / aut fortuna / aut industria dicimus e-
grediū! quod ne qua significetur arrogās ostētatio! diminuitur
et attenuatur orōe. hoc mō. Nā hoc pro meo iure iudices dico!
me labore et industria curasse! vt disciplinā militārē nō in postre-
mis tenerē. Sic si quis dixiss; / vt optie tenerē! tāetli verū dixiss;
set! tamē arrogās vilus eēt. Nunc et ad inuidiā vitandā / et laudē
cōparandā satis dictū est. Itē. vtrū igitur cā auaricie / aut egesta-
tis accessit ad maleficiū. Auaricie. At largissimus fuit i amicos
quod signū liberalitatis ē! que cōtraria ē auaritie. Egestatis. At
huic qdē pater (nolo nimiū dicere) nō tenuissimū prīmoniū reli-
quit. Sic quoq; vitatū est! ne magnū / aut maximum diceretur

Hoc igitur in nr̄is aut eorū quos defēdimus egregiis cōmo-
dis proferēdis obseruabimus. nā eiūsmōi res ⁊ inuidiā otrahūt
in vita / et odiū in orōe: si incōsiderate tractes. Quare quēadmo-
dū rōe ī viuēdo fugitur inuidiā: sic ī dicēdo cōsilio vitatur odiū.

Esriptio nōiatur: que rerū cōsequētiū cōtinet perspicuā ⁊
dilucidā cū grauitate expositionē. hoc mō. Qz si istū iudi-
ces vr̄is sn̄is liberaueritis: statī sicut a cauea leo missus / aut aliq̄
teterrima belua soluta ex cathenis volitabit / et vagabitur ī foro
acuēs dētes multos in cuiusq̄ fortunas / in cēs amicos atq̄ īimi-
cos / notos atq̄ ignotas incurās / aliorū famā depeculās: aliorū
caput oppugnās: aliorū domū / atq̄ omnē familiā perfrīgēs: rē
pub. fūdītus laefactās. Quare iudices eiicite eū de ciuitate. Li-
berate oēs formidie. Vobis deniq̄ iplis cōsultite. Nā si istū īpu-
nitū dimiseritis: in volmetiplos (mihi credite) ferā / et truculētā
bestiā īmiseritis. Itē. nā si de hoc iudices grauē luīam tuleritis:
vno iudicio simul multos iugulaueritis. grādis natu parens cu-
ius spes senectutis oīs in huius adoleseētia posita est: quare velit
in vita manere: nō habebit. filii parui / priuati pr̄is auxilio / ludi-
brio / ⁊ despectui paternis īimicis erūt oppositi. Tota domus hu-
jus indigna cōcidet calamitate. At inimici statī sāguinolēta pal-
ma crudelissīa victoria potiti / insultabūt in horū miseras et su-
perbi re simul / et verbis inuehētur. Itē. nā neminē vestrū fugit
quirites vr̄be capta: que miserie cōsequi soleāt. Arma qui cōtra
tulerūt: statī crudelissīe trucidātur. Ceteri qui possūt per etatem
et vires laborē ferre: rapiūtur in seruitutē. Qui nō possūt: vita
priuātur. vno deniq̄ / atq̄ eodē tēpore domus hostili flagrabit in-
cēdio. et quos natura / aut volūtas nccitate / aut beīuolētiā cōuin-
xerit: distrahūtur. Liberi / partī e gremiis dirripiūtur parentū:
partī in linu iugulātur: partī āte edes cōstuprātur. Nemo iudi-
ces est: qui possit satis digne rē cōsequi verbis: nec referre orōne
magnitudinē calamitatis. Hoc genere exornatiōis vel īdigna-
tio vel misericordia cōmoueri pōt: cū res cōsequētes cōprehenle
vniuerse perspicua breuiter exprimūtur oratione.

Ensisio est! que rem semouēs ab re / vtrancq̃ absoluit subie-
cta ratione. hoc mō. Cur ego nūc tibi quicq̃ obuiam? Si
probus es! nō meruisti. si improbus! nō cōmoueris. Itē quid nūc
ego de meis propriis meritis predicē? si meministis! obtūdā vos
Si obliti estis cū re nihil egerim quid est quod proficere verbis
possim? Itē. due res sūt! que possūt hoīes ad turpe cōpēdiū com-
mouere / inopia atq̃ auaricia. Te auarū in fraterna diuisione co-
gnouimus. inopē / atq̃ egētem nūc videmus. Qui potes igitur
ostēdere causā maleficii nō fuisse? Inter hanc diuisionē / et illā
que de partibus orōis tertia est (de qua in primo libro diximus
dū narrationē demonstrauimus) hoc interest! q̃ illa diuidit per e-
numerationē / aut per expositionē! quibus de rebus in tota orōe
disputatio futura sit. hec le iati explicat / et breuiter duabus / aut
pluribus partibus subiiciēs rōnes exornati orōnem.

Requētatio est! cū res in tota cā disperse cogūtur in vnū!
quo grauior / aut acrior / aut criminolior sit orō. hoc mō.
A quo tandē abest iste vicio? quid est cur iudices velitis eū liber-
rare? sue pudicitie proditor est. insidiator aliene cupidus. intēpe-
rās. petulās. superbus. ipius in parētes. ingratus in amicos. in-
festus cognatis. in superiores cōtumax. in equos et pares fastidi-
olus. in inferiores crudelis. deniq̃ in oēs intolerabilis. Eius-
dē generis ē illa frequētatio! que plurimū causis cōiecturalibus
opitulatur! cū suspitiōes que separatim dicte / minute et infirme
erāt! vnū in locū coacte / rē videntur perspicuā facere! nō suspici-
olam. hoc pacto. Nolite igitur nolite iudices ea! que dixi separa-
tim spectare! s; oīa colligite / et cōferte in vnū locū. Si et cōmo-
dū ad istū ex illius morte veniebat! et vita hoīs est turpillia! ani-
mus auarissimus! fortune familiares attenuatissime! et res ista
bono nemini preter istum fuit! neq̃ alius quisquā eque cōmode
neq̃ iste aliis cōmodioribus rōnibus facere potuit! neq̃ preteri-
tū est ab isto quicquā! quod opus fuerit ad maleficiū! neq̃ factū
quod opus non fuerit! et tum locus idoneus maxime quelitus!
tum occasio aggrediēdi cōmoda! tēpus adeūdi opportunissimū!

spacium cōficiendī lōgissimū sumptum est / nō sine maxima oc-
cultādī / et perficiendī maleficiī spe / et preterea anteq̃ occisus is
homo est / iste visus est ī loco / in quo occisio est facta solus. Pau-
lo post in ipso loco maleficiī vox illius qui occidebatur / audita est
Deinde post occisionem multa nocte domū rediisse constat. Po-
stera die titubāter / et incōstāter de illius occisiōe locutū / hec par-
tim testimoniis / partim questionibus / et argumētis omnia com-
probantur / et rumore populi / quē ex argumētis natū necesse est
esse verū. Vestrū iudices est / his in vnū locū collocatis certā su-
mere sentētiam / nō suspitionē maleficiī. nā vnū aliquid / aut alte-
rū potest in istū casū cecidisse suspiciose / vt oīa inter se a primo
ad postremū cōueniāt maleficia necesse est casu nō posse fieri.

Vehemēs est hec exornatio / et in cōiecturali cōstitutione ferme
semper necessaria / et in ceteris generibus caularum / et in omni
oratione adhibēda nonnunq̃.

Expositio est / cū in eodem loco manemus / et aliud atq̃ aliud
dicere videmur. Ea dupliciter fit. Si aut plane eandē rem
dicemus / aut de eadem re. Eandē rem dicemus nō eodē mō. nam
id quidē obtundere auditorē est / non rem expolire / sed cōmutare
Cōmutabimus tripliciter. verbis. pronunciando. tractando.
Verbis cōmutabimus / cum res semel dicta est / iterū aut sepius
aliis verbis / que idem valeāt / eadē res proferetur. hoc mō. nul-
lum tātum est periculū / quod sapiens pro salute patrie vitandū
arbitretur. Cum agetur incolumitas perpetua ciuitatis / qui bo-
nis erat rōnibus peditus / profecto nullū vite discrimē sibi pro
fortunis reip. fugiendū putabit. et erit in ea snia semper / vt pro
patria studiose quāuis in magnam descendat vite dimicationem.

Pronūciādo tū cōmutabimus / si tū in sermone / tū in acrimo-
nia / tū in alio atq̃ alio genere vocis atq̃ gestus eadē verbis com-
mutando pronūciationē quoq̃ vehemētius immutabimus. Hoc
quoq̃ cōmodissime scribi non potest / neq̃ parū est apertū / quare
nō eget exemplis. Tertiū genus est cōmutationis / quod tra-
ctādo cōficitur / si sentētiam traiiciemus / aut ad sermocinationē /
aut exuscitationē. Sermocinatio ē / de qua planius paulo post

suo loco dicemus. Nūc breuiter quod ad eam satis sit / attinge-
 mus : in qua cōstituatur alicuius persone oratio accōmodata ad
 dignitatem hoc modo ! vt quo facilis res cognosci possit ! ne ab
 eadem sententia recedamus. Sapiēs qui omnia reip. causa susci-
 pienda pericula putabit ! sepe ipse secum loquitur. non mihi soli
 sed etiam atq; adeo multo potius sum natus patrie. vita que fato
 debetur ! saluti patrie potissimū soluatur. Aluit hec me tute / atq;
 honeste produxit vltq; ad hanc etatem. Muniuit meas rationes
 bonis legibus / optis moribus / honestissimis disciplinis. Quid
 est quod ei a me satis persolui possit / vnde hec accepta sūt ? Item
 hec loquitur secum sapiens. Sepe ego in periculis reip. nullum
 ipse periculum fugi. Item. mutatur res tractando. si traduci-
 tur ad exuscitationē. cum et nos cōmoti dicere videamur ! et au-
 ditoris animū cōmouemus. sic. Quis est tam tenui cogitatione
 peditus ! cuius animus tantis angustis inuidie cōtinetur ! qui
 nō hūc hominem studiosissime laudet ! et sapientissimū iudicet !
 qui pro salute patrie pro incolumitate ciuitatis ! pro reip. fortu-
 nis / quoduis magnum / atq; atrox periculum studiose suscipiat !
 et libēter lubeat. Equidē hūc hominē magis cupio satis laudare
 q̃ possum. Idēq; hoc certe scio ! vobis omnibus vltu venire. Eadē
 res igitur hīs tribus in dicendo commutabitur rebus. verbis /
 pronūciando / tractando. Sed tractando dupliciter ! sermocinatōe
 et exuscitatione. Sed de eadem re cum dicemus ! plurimis vti-
 mur cōmutationibus. Nam cum rem simpliciter pronūciaueri-
 mus ! rationem poterimus subiicere. Deinde duplicē vel line rō-
 nibus / vel cū rōnibus sententiā pronūciare. Deinde afferre con-
 trariū. De quibus omnibus diximus in verborū exornatiōibus
 Deinde simile et exemplū ! de quo suo loco plura dicemus. Dein
 de cōclusionē ! de qua in secūdo libro que opus fuerūt / diximus
 demōstrātes argumētationes quēadmodū concludere oporteat.
 In hoc libro docuimus cuiusmodi esset exornatio verbi ! cui con-
 clusioni nomē est. Igitur huiusmodi vehemēter exornata pote-
 rit esse expolitio ! que cōstat ex frequētibus exornationibus ver-
 borū / et sentētiarū. hoc mō. Igitur septem partibus tractabi-

tur! sed ab eiusdē sententie non recedamus exemplo! ut scire possis quod facile preceptione rhetorice res simplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullum pro rep. vitabit periculum. ideo quod sepe fit / ut cum pro rep. perire noluerit: necesse erit cum rep. pereat. Et quoniam omnia sunt commoda a patria accepta! nullum incommodum pro patria graue putandum est. igitur qui fugiunt id periculum! quod pro repub. subeundum est! stulte faciunt. nam neque incommoda effugere possunt! et ingrati in ciuitate reperiuntur / atqui patrie pericula suo periculo expetunt! hi sapientes putandi sunt cum et eum quem debent honorem reip. reddunt! et pro multis perire malunt! quam cum multis. Etenim vehementer iniquum est vitam quam a natura acceptam propter patriam conseruaueris! nature cum cogat reddere! patrie cum roget non dare. et cum possis cum summa virtute / et honore pro patria interire! malle per dedecus et ignauiam viuere. Et cum pro amicis / et parentibus / et ceteris necessariis adire periculum velis! pro repub. in qua et hec et illud sanctissimum patrie nomen continetur! nolle in discrimen venire. Itaque uti contemnendus est! qui in nauigando nauem quam se mauult incolumem! ita vituperandus qui in republica discrimini suo plus quam salutis communi consulit. naui enim fracta! multi incolumes euaserunt. Ex naufragio patrie nemo saluus potest enatare. quod mihi bene videtur decius intellexisse! qui se deuouisse dicitur! et pro legionibus suis se immisisse in medios hostes! unde amisit vitam! at non perdidit. Re enim vilissima et parua certam et maximam redemit. vitam dedit. accepit patriam. amisit animam. potitus est gloria! que cum summa laude prodita vetustate quotidie magis enitescit. Quod si pro republica decere accedere ad periculum / et ratione monstratum est! et exemplo comprobatum est! hi sapientes existimandi sunt! qui nullum pro salute patrie periculum vitant. In his igitur generibus expositio versatur! de qua producti sumus / ut plura diceremus! quod non modo cum causa dicimus / adiuuat! et exornat orationem! sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet

extra causā ī exercēdo rōes adhibere expolitiōis. in dicēdo vti / cū
exornamus argumētatiōe. De qua re diximus in libro secundo.

Ommoratio est / cum in loco firmissimo quo tota causa cō
tinetur / manetur diutius / et eodē sepius reditur. Plac
vti maxime conuenit / et id est oratoris boni maxime proprium
Nō enim datur auditori potestas animū de re firmissima dimo
uendi. Huic exemplū satis idoneū subiici nō potuit / propter
rea q̄ hic locus nō est a tota causa separatus sicuti membrū ali
quod / sed tanq̄ sanguis perfusus est per totum corpus orōis.

Ontentio est / per quam cōtraria referuntur. Ea est in ver
borum exornationibus / vt ante docuimus / huiusmōi. In
imicis te placabilem / amicis inexorabilē prebes. In sententiarū
huiusmodi. Vos huius incōmodis lugetis. Ille reipub. calami
tate letatur. Vos vestrīs fortunīs diffiditis. Ille solus suis eo
magis cōfidit. Inter hec duo cōtentionū genera hoc interest
q̄ illud ex verbis celeriter relatis cōstat. hic sentētie contrarie ex
cōparatione referantur / oportet.

Similitudo est orō traducēs ad rē quāpiā aliquid ex re dis
pari simile. Ea sumitur aut ornādi causa / aut probādi / aut
dicendi apertius / aut ante oculos ponēdi. Et quomō quattuor de
causis sumitur / ita quattuor modis dicitur. per cōtrariū. per ne
gationē. per breuitatē. per collationē. Ad vnāquāq; causā sumē
de similitudinis accōmodabimus singulos modos pronūciandi.

Ornādi cā sumitur per cōtrariū sic. Nō ei quēadmodū in pa
lestra est / qui tedas cādētes accipit / celerior est in cursu cōtinuo /
q̄ ille qui tradit / ita melior īperator nouus qui accipit exercitū /
q̄ ille qui decedit / propterea q̄ defatigatus cursor integro facē /
hic peritus īperator īperito exercitū tradit. Hoc sine simili satis
plane / et perspicue et probabiliter dici potuit. hoc mō. Dicitur
minus bonos īperatores a melioribus exercitus suscipere solere
sz ornādi cā simile sūptū est / vt orōni quedā dignitas cōparetur
Dictū est aut per cōtrariū. nam tū similitudo sumitur per cōtra
rium / cum ei rei quam nos probamus / aliquā rē negamus esse
similem / vt pauloante / cum de cursoribus allerebamus. Per

negationem dicitur probandi causa hoc modo. Neque equus indomitus (quod quis natura bene copositus sit) idoneus esse potest ad eas utilitates que desiderantur ab equo. Neque homo indoctus (quod quis sit ingeniolus) ad virtutem potest peruenire. Hoc probabilius factum est: quod magis verisimile est non posse virtutem sine doctrina comparari: quoniam nec equus quidem indomitus idoneus possit esse. Ergo sumptum est probandi causa. Dictum est autem per negationem. Id enim perspicuum est de primo similitudinis verbo. Sumetur et apertius dicendi causa simile. Dicitur autem per breuitatem hoc modo. In amicitia gerenda / sicut in certamine currendi non ita conuenit exerceri: ut quoad necesse sit venire pollis: sed ut productus studio / et viribus ultra facile percurras. nam hoc simile est: ut apertius intelligatur mala ratione facere eum / qui reprehendat eos. qui verbi causa post mortem amici liberos eius custodiant: propterea quod in cursore tantum velocitatis esse oporteat: ut efferatur usque ad finem. Et in amico tantum beniuolentie studium: ut ultra quam amicus sentire possit: procurat amicitie studio. Dictum est autem simile per breuitatem. Non enim ita ut in ceteris rebus / res ab re separata est: sed utraque res coniuncte et confuse pronunciate sunt. Ante oculos ponendi negotii causa sumetur similitudo cum dicetur per collationem sic. sicuti citharedus cum prodierit optime velut / palla inaurata indutus cum clamide purpurea coloribus variis intexta / et cum corona magnis fulgētibus gemmis illuminata citharam tenens exornatissimam auro et ebore distincta: ipse preterea forma / et specie sit et statura appolita ad dignitatem: si cum magna populo commouerit his rebus expectationem: repente silentio facto: vocem emittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu: quo melius sit ornatus / et magis fuerit expectatus: eo magis derisus et contemptus elicietur. ita si quis in excelso loco et magnis ac locupletibus copiis collocatus / fortune muneribus et nature commodis omnibus abundabit: si virtutis et artium que virtutis magistres sunt: egebit: quo magis ceteris rebus erit / copiosus / illustris et expectatus eo vehementer derisus /

et cōtēptus ex omī cōuētū bonorū eiicietur. Hoc simile exornatione vtriusq; rei alterius in scientia artificii / et alterius stultitia simili rōe collata sub aspectu oīum rē subiiciet. Dictū est aut per collationē / propterea q; proposita similitudinē paria sūt oīa relata.

In similitudinibus obseruare oportet diligēter / vt cū rē afferamus simīlē / cuius rei cā similitudinē attulerimus / verba quoq; ad similitudinē habeamus accōmodata. Id est huiusmodi. Ita vt irūdines estiuo tēpore presto sūt / frigore pulle recedūt (Ex ea dē similitudine nūc per trālationē verba sumimus) Ita falli aīci sereno vite tēpore presto sūt / simulatq; hiemē fortune viderīt / deuolāt oēs. Sed inuētio similiū facilis erit / si quis sibi oēs res animatas / et inanimatas / mutas et eloquētes feras et māluetas celestes / et terrestres / z maritimas / artificio / calu / natura cōparatas vsitatas atq; inusitatas frequēter ante oculos ponere poterit / et ex his aliquam venari similitudinē / que aut ornare / aut docere / aut apertiorē facere rē / aut ponere ante oculos possit. Non enim res tota toti rei necesse est similis sit / s; ad ipsū ad quod cōfertur similitudinē habeat oportet.

Exemplū est alicuius facti / aut dicti preteriti cū certi auctoris noīe propositio. Id sumitur hīsdē de causis / quibus similitudo rē ornatiorē facit / cū nullius rei nisi digītatis cā sumitur. Apertiorē / cū id quod sit obscurius magis dilucidū reddit. Probabiliorē / cum magis verissimīlē facit. Ante oculos ponit / cū exprimit oīa perspicue / vt res dicta prope manutētari possit. Vniuscuiusq; generis singula subiecissemus exēpla / nisi exēplū quod genus est in expolitiōe / demonstrassemus / et causas sumēdi in similitudinē aperuissemus. Quare nolimus / neq; pauca / quominus intelligeretur / neq; re intellecta plura scribere.

i Mago est forme cū forma cū quadā similitudine collatio.

Hec sumitur aut laudis / aut vituperatiōis cā. Laudis cā sic. Ibat in prelium corpore thauri validissimi / impetu leonis acerrimi similis. Vituperationis / vt in odiū inducat. hcc modo. Iste quotidie per forum medium tanquā iubatus draco serpit /

dētibus aduneis / rabido aspectu / venenato spīritu circūspectans
huc z illuc / si quē reperiat / cui aliquid mali faucibus affare / quē
ore attigere / dentibus īsecare / līgua aspergere possit. Vt in inui-
diam adducat hoc mō. Iste qui diuitias suas iactat sicut gallus e-
frigia / aut ariolus qui spīa depressus / et oneratus auro clamat z
delirat. In contēptionē sic. Iste tanquā coclea abscondens / et re-
tentans sese tacite cum domo totus vt comedatur / aufertur.

e ffictio est / cū exprimitur / atq; effingitur verbis corporis
cuiuspiam forma / quoad satis sit ad intelligēdum hoc mō
Hunc dico iudices rubrū breuē / incuruū / canū / subcrispū / celiū
cui sane magna est in mēto cicatrix / si quemō pōt vobis in me-
moriā redire. Habet hec exornatio tū vtilitatem / si quem ve-
lis demōstrare / tū venustatē / si breuiter / et dilucide facta est.

n Otatio est / cum alicuius natura certis describitur signis
que sicut note quedā nature sunt attributa. vt si velis non
diuitem sed ostentatorē pecuniolū describere. Iste (inquit) iudi-
ces qui se dici diuitē putat esse preclarū / primū nunc videte quo
vultu vos itueatur. nōne vobis videtur dicere / darē / si mihi mo-
lesti non essetis. Cum vero sinistra mentū subleuat / existimat se
gēme nitore / et auri splēdore aspectus oīm perstringere. cū pue-
rū respicit hūc vnū quē ego noui vos non arbitror nouisse alio
noīe appellat. deinde alio atq; alio / heus tu (inquit) veni sannio /
ne quid istī barbari perturbēt. vt ignoti qui audiēt / vnū putent
se eligi de multis ei dicit in aurē / aut dcm lectulū sternātur / aut
vt ab auūculo rogetur ethiops / qui ad balneas veniat / aut altur
coni locus ante hostiū suū detur / aut aliquid fragile falle coragi-
um glorie cōparetur. Deinde exclamat / vt omnes audiāt / videt
vt diligenter numerentur si potes / ante noctem. puer qui hanc
bene nouit naturam hominis / tu illo plures mīttas (inquit) o-
portet / si hodie vis trāsnumerari. Mge iquit. duc tecū libanū / et
soliā. sane deīde casu veniūt hospites hoi / qui istū receperūt splē-
dide / dum peregrinaretur. Ex ea re sane homo hercule contur-
batur / s; tamē a vitio nature nō recedit. bene (iquit) facitis / cū ve-
nitis. s; rectius fecissetis / si ad meā domū recta via abissetis. Id

fecissemus (inquiunt illi) si domum nouissemus. At istud facile fuit
unde libet inuenire. verum eundem illum sequuntur illi. Sermo interea
huius consumitur omnis in ostentatione. Querit in agris frumenta cuius
iulmōi sit. negat se (quod ville incense sit) accedere posse / nec edifica-
re etiam nunc audere! tamen in tusciano quidem cepi insuare et in hilde
fundamentis edificare. Dum hec loquitur / venit in edes quidam / in qui-
bus sodaliciū erat eodem die futurum / quo iste pro noticia domini
edum ingreditur cum hospitibus. hic (inquit) abito. perspicit argentum
quod erat expositum. vicit triclinium. stratum probat. accedit seruus
lus. dicit homini clam dominum iam venturum / si velit exire. ita ne est / inquit
eamus hospites. frater venit ex salerno. ego illi obuiam pergam.
vos huc ad decimam veniote. hospites discedunt. iste se rapti domum
suam conicit. illi decima qua iusserat / veniunt. querunt hunc. reperiunt /
domus cuius sit. In diuersorium derelicti conferunt sese. vident hominem
postera die. narrat. expostulat. accusat. ait ille eos similitudine loci
deceptos. angiporro toto deerrasse. se contra validitatem suam ad no-
ctem multam expectasse. sanioni puero negotium dederat / ut vasa / ve-
stimenta / pueros corrogaret. seruulus non iurbanus satis strenue
et cocinne comparat. iste hospites domum deducit. ait se edes maxi-
mas cuidam amico ad nuptias accommodasse. nunciat puer argentum
repeti. pertimuerat enim qui comodauerat. a pagete inquit / edes co-
modaui / familiam dedi / argentum quoque vult. tamen hospites habeo!
tamen utatur / licet. nos sanis delectabimur. quid ego / que deinde
efficiat / narrem? Cuiusmodi est hominis natura / ut que singulis diebus ef-
ficiat / gloria atque ostentatione ea vix annis sermone enarrare possim.

¶ Cuiusmodi notationes que describunt / quid consuetudinem sit vni-
cuiusque nature vehementer habet magnam delectationem. totam enim natu-
ram cuiuspiam ponunt ante oculos aut gloriosi ut nos exempli causa ce-
paramus / aut inuidi / aut timidi / aut auari / aut ambitiosi / amato-
ris / luxuriosi / furis quadruplatoris / deinde cuiusvis studium pro-
trahi potest in medium tali notatione.

Ermocinatio est / cum alicui persone sermo attribuitur / et is
exponitur cum ratione dignitatis. hoc modo. Cum militibus viris
redundaret / et omnes timore oppressi deo continerentur / venit iste cum sagio

gladio luccinctus / tenēs iaculum. quinq; adolescentes hominem
iunili ornatu sublequuntur. Irrupuit in edes subito. deinde ma-
gna voce ubi est (inquit) iste beatus ediū dominus? qui mihi pre-
sto fuit? quid tacetis? hic omnes alii stupidi timore obmutuerūt
uxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad pedes illius abie-
cit se. per te (inquit) et per ea que tibi dulcissima sunt in vita
miserere nostri. noli extinguere extinctos. fer manluete fortu-
nam. nos quoq; fuimus beati. nolce te esse hominē. At ille. quin
illum mihi datis? ac vos auribus meis obplorare desinitis. Non
abibit. illi nunciatur interea venisse istum / et clamore maximo
mortem minari. quod simul vt audiuit? heus (inquit) gorgia pe-
dilequa puerorum / absconde pueros defende. Fac vt incolumis
sit adolescētia. Vix hec dixerat? cum ecce iste presto. sedes (i-
quit) audax? nū vox mea tibi vitam ademit? Exple meas inimicitias /
et iracundiam satura tuo sanguine. Ille cum magno spiritu ver-
ba metuebā (inquit) ne plane victus essem. Nūc video / mecū in
iudicio contendere non vis? ubi superari turpissimū et superare
pulcherrimum est. interficere vis me? occidar equidē. sed victus
nō peribo. At in extremo vite tēpore sententiole loqueris? neq;
ei quem vides dominari / vis supplicare? tū mulier. imo iste qui
dam rogat? et supplicat. s; tu quelo cōmouere. Et tu per deos (in-
quit) hunc amplexare. dominus est. vicit hic te. vince nūc tu ani-
mum. quid nō desinis inquit uxor loqui? que me digna nō sunt
tace. et que curanda sunt? cura. Tu cellas mihi vitam? omnē be-
ne viuendi spem mea morte eripere. Iste mulierem repulit ab
se lamētantem. illi nescio quid incipienti dicere quod dignū vide-
licet illius virtute esset? gladium in latere defixit. Puto i hoc
exemplo vnicuiq; datos esse sermones ad dignitatē accommodatos
id quod oportet in hoc genere obseruare. Sunt item sermocina-
tiones sequentes hoc genus. nam quid putamus illos dicturos
si hoc iudicaueritis? nonne omnes hac vtētur ratione? deinde ser-
monem subiicere debet.

Onformatio ē? cū aliq; que nō adē persona? cōfigitur quasi
adlit? aut cū res muta / aut iformis sit eloquēs z formata

et ei oratio attribuitur ad dignitatē accommodata / aut actio quē-
dam. hoc pacto. Quod si nunc hec vrbs inuictissima vocē emittat!
nūquid hoc pacto loquetur? Ego illa plurimis tropheis ornata
triūphis ditata certissimis / clarissimis locupletata victoriis / nūc
vestris seditionibus o ciues vexor. Quā dolis maliciosa cartago
viribus probata numācia disciplinis erudita corinthus labefa-
ctare nō potuit! eā patimini nūc ab homūculis deterrimis pro-
teri / atq; cōculcari? Item. qd si nūc lucius ille brutus reuiuiscat!
et hic ante pedes vestros adsit! num hac vtatur oratione? Ego
reges eieci. vos tyrannos introducitis. ego libertatem que non
erat / peperī. vos patriā seruare noluitis. Ego capitis mei pericu-
lo patriā liberaui. vos liberi sine periculo eē nō curatis. Nec
cōformatio licet in plures res mutas atq; inanimatas transfera-
tur! tamē proficit plurimū in amplificationis partibus et com-
miseratione.

Ignificatio est res! que plus in suspitione relinquit / q̃ po-
sitū est in oratione. Ea fit per exuperationē. ābiguū. cōse-
quētiā. abscisionē. similitudinē. Per exuperationē! cū plus est
dictū / q̃ patitur veritas augende suspitionis causa. sic. Plac de tā
to patrimonio tam cito testam qua sibi petat ignem! nō relinquit
Per ābiguū! cum verbū pōt in duas / plures ve sententias
accipi. sed accipitur tamē in eam partem! quam vult is / qui dicit
vt si dicas de eo qui plurias hereditates adierit! prospice tu / qui
plurimū cernis. Ambigua quēadmodū vitāda sunt! que oblcu-
ram reddūt orationē! ita hec cōsequēda que cōficiūt huiusmodi
significationem! ea reperiuntur facile / si nouerimus et aiaduē-
terimus verborum ancipites / ac multiplices potestates. Per
cōsequentiam significatio est! cum res que sequūtur aliquam rē
dicuntur! ex quibus tota res relinquitur in suspitiōe. vt si quis
salsamētarii filio dicat. quiesce tu cuius pater cubito se emūgere
solebat. Per abscisionē! si cū incipimus aliqd dicere! prescīdamus
et ex eo quod iā diximus satis relinquitur suspitionis sic. Qui is-
ta forma z etate nuper aliene domui / nolo plura dicere. Per
similitudinē! cū aliq re simili collata / nihil āplius dicimus! s; ex

ea significamus / quid sciamus. hoc mō. Noli saturnine nimium
populi frequentia fretus esse. multi iacent gracchi. Nec exor-
natio plurimum festiuitatis habet interdū et dignitatis. Sinit enī
quedā tacito ore ipsum auditorem suspicari.

Reuitas est res ipsis tantummodo verbis necessariis expedi-
ta. hoc mō. Lēnū preteries cepit. Inde tharli presidium reli-
quit / post urbē bithimā sustulit. inde pullus in helelpōtū statim
potitur abido. Item. modo cōsul / quodā tribunus / is deinde pri-
mus erat ciuitatis. Tū proficiscitur in aliā. deinde hostis est di-
ctus. post īperator. postremo factus est cōsul. Habet paucis
cōprehenla breuitas multarū rerū expeditionē. quare adhibēda
sepe est / cū aut res nō egebit longe orationis / aut tempus nō li-
net commorari.

Emōstratio est / cū ita verbis res exprimitur / vt gerī ne-
gociū / et res ante oculos esse videatur. id fieri poterit / si
que et ante et post / et in ipsa re facta erūt cōprehēdemus. Aut si
a rebus cōsequētibus / aut circūstātibus nō recedemus. hoc mō.
Qz simulatq; gracchus prospexit fluctuare populū / verentē ne
ipse auctoritate senatus cōmotus a sentētia delirer / iubet aduo-
cari concionē. ille interea scelere et malis cōgitationibus redun-
dans euolat e templo iouis / sudans / ardētibus oculis / erecto ca-
pillo / cōtorta toga / cū cōpluribus aliis ire celerius cepit. illi pre-
co faciebat audiētia. hic sublelliū quoddā calce premens dextera
pedē defringit. et hoc alios iubet idem facere. Cū gracchus inci-
peret deos precari cursim isti īpetū faciūt et ex aliis / aliisq; parti-
bus cōuolāt. atq; e populo vnus fuge fuge iquit tyberi nō vides
Respice iquā. deīde vaga multitudo subito timore perterrita fu-
gere cepit. At iste spumā ex ore reiciēs āhelās ex ītimo pectore
crudelitātē / cōtorquet brachiū / et dubitātī graccho quid eēt / neq;
tamē locū ī quo cōstiterat reliquētī / percutit tēpus. Ille nullam
vocem edens īnlita virtute concidit tacitus. ille viri fortissimi
miserando sanguine aspersus / quasi facinus preclarissimū fecis-
set circumspēctans / et sceleratam gratulātibus manū porrigens
in templū iouis contulit sese. Nec exornatio plurimum pro-

dest in amplificanda / et comiseranda re in huiusmodi narratōibus
statuit enim rem totam et proponit ante oculos.

Conclusio huius operis.

Mnes rationes honestande elocutionis studiose collegimus. In quibus herenni si studiose exercueris / et gravitatem et dignitatem / et suavitatem indicēdo poteris habere / ut oratorie plane loquaris / ne nuda / atq; inornata inuentio / vulgari sermōe proferatur. Nūc identidē nosmetipsi nobis / instemus. Res enim communis agitur / ut frequenter et assidue consequamur artis rationem studio et exercitatione / que alii cū molestiis tribus de causis maxime faciūt. Aut si cum quibus libenter exerceātur / non habent / aut sibi diffidunt / aut nesciūt quam viam sequi debeant. que a nobis absunt omnes difficultates. nam et si mul libenter exercemur propter amicitiam / cuius iniciū cognatio facit. Cetera philosophie ratio confirmabit. et de nobis non diffidimus / propterea q̄ aliquātulū processimus. Et alia sūt meliora / que multo attētius in vita petimus / ut etiam si non peruenimus in dicēdo / quo velimus / parua pars vite perfectissime desideretur. Et viam quam sequamur / habemus / propterea q̄ in hīs libris nihil preteritū est rhetorice preceptionis. Demonstratum est enim quomō res in omnibus generibus causarū inveniri oporteat. Dictū est quo pacto eas disponere cōveniat. Traditū est qua rōne esset pronūciandū. Preceptū est qua via meminisse possimus. Demonstratum est quibus modis perfecta elocutio cōparetur. Que si sequamur / acute et cito reperiemus. distincte et ordinate disponemus. graviter et venuste pronūciabimus firme et perpetue meminerimus. ornate et suaviter eloquemur

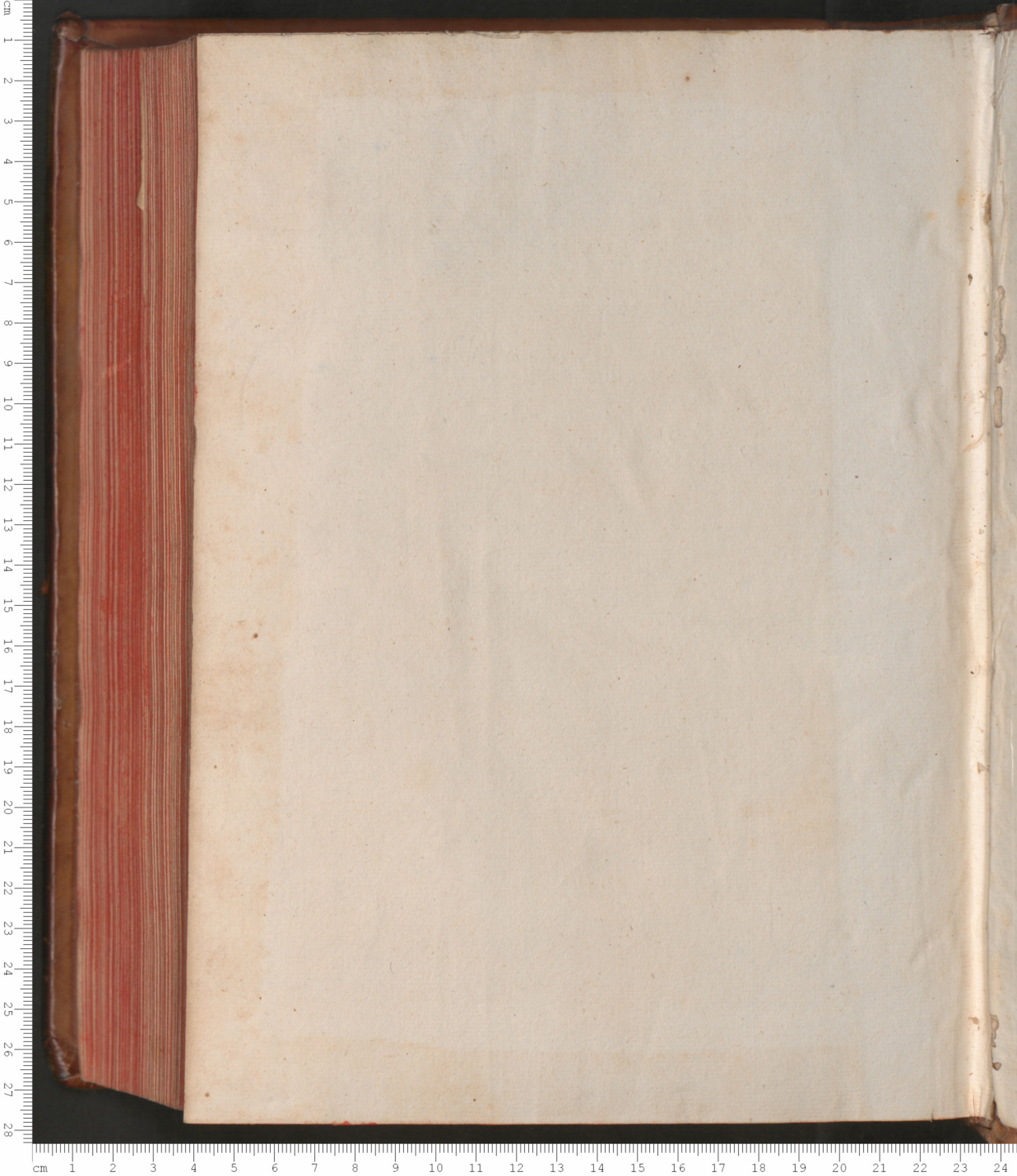
Ergo amplius in arte rhetorice nihil est. Nec omnia adipiscemur si rōes preceptionis diligētia cōsequemur / et exercitatiōe.

M. Tul. C. ad. C. Herennii rhetoricorū Libri quattuor finiūt / Transitionibus / Capitalibus litteris / ac Paragraphis distincti. Et Parisii impressi nitide / terse atq; perpolite in visco sancti Iacobi iuxta domū predicatorum / anno. M. CCCC. Lxxvii. quarto kalendas Nouembris.

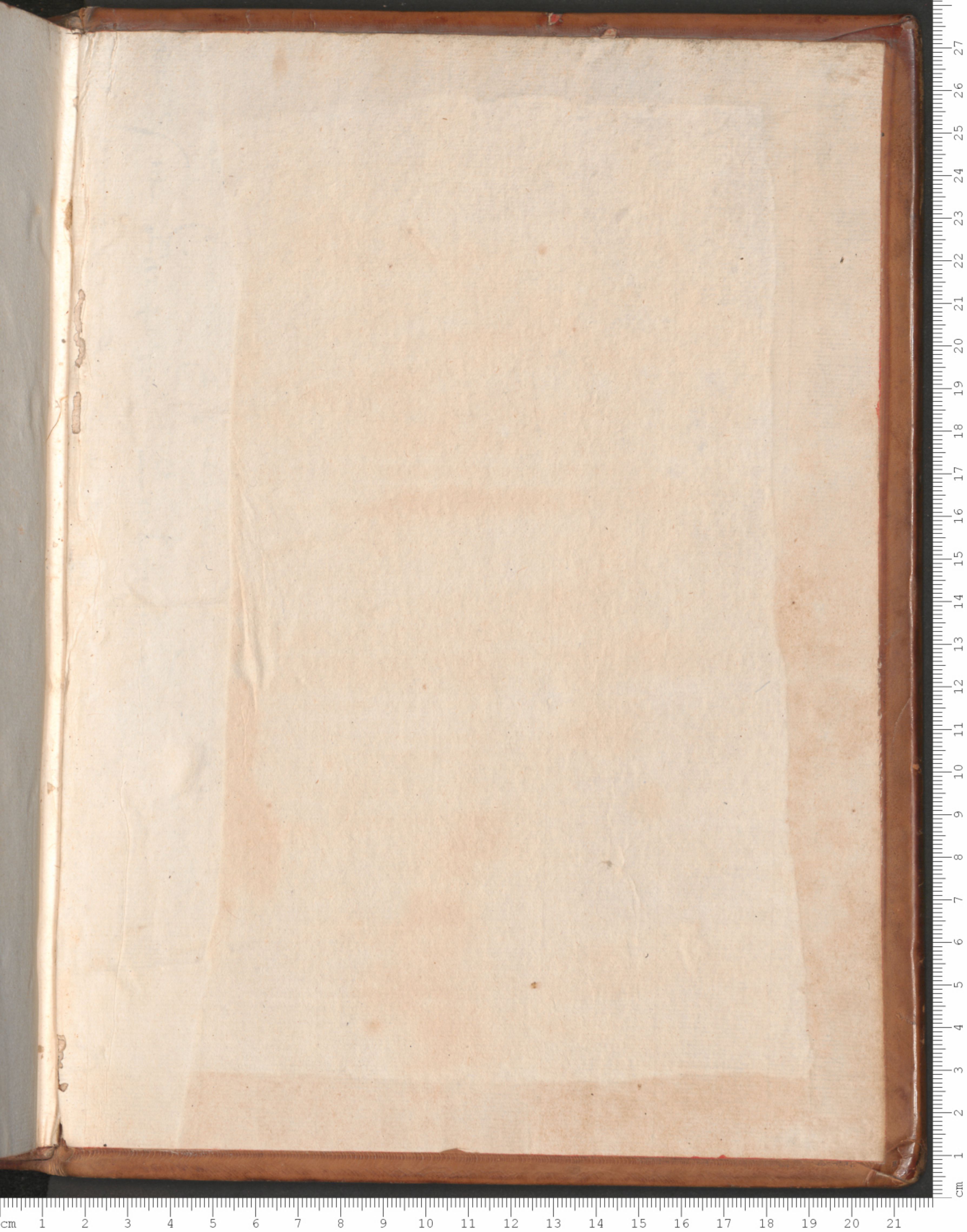

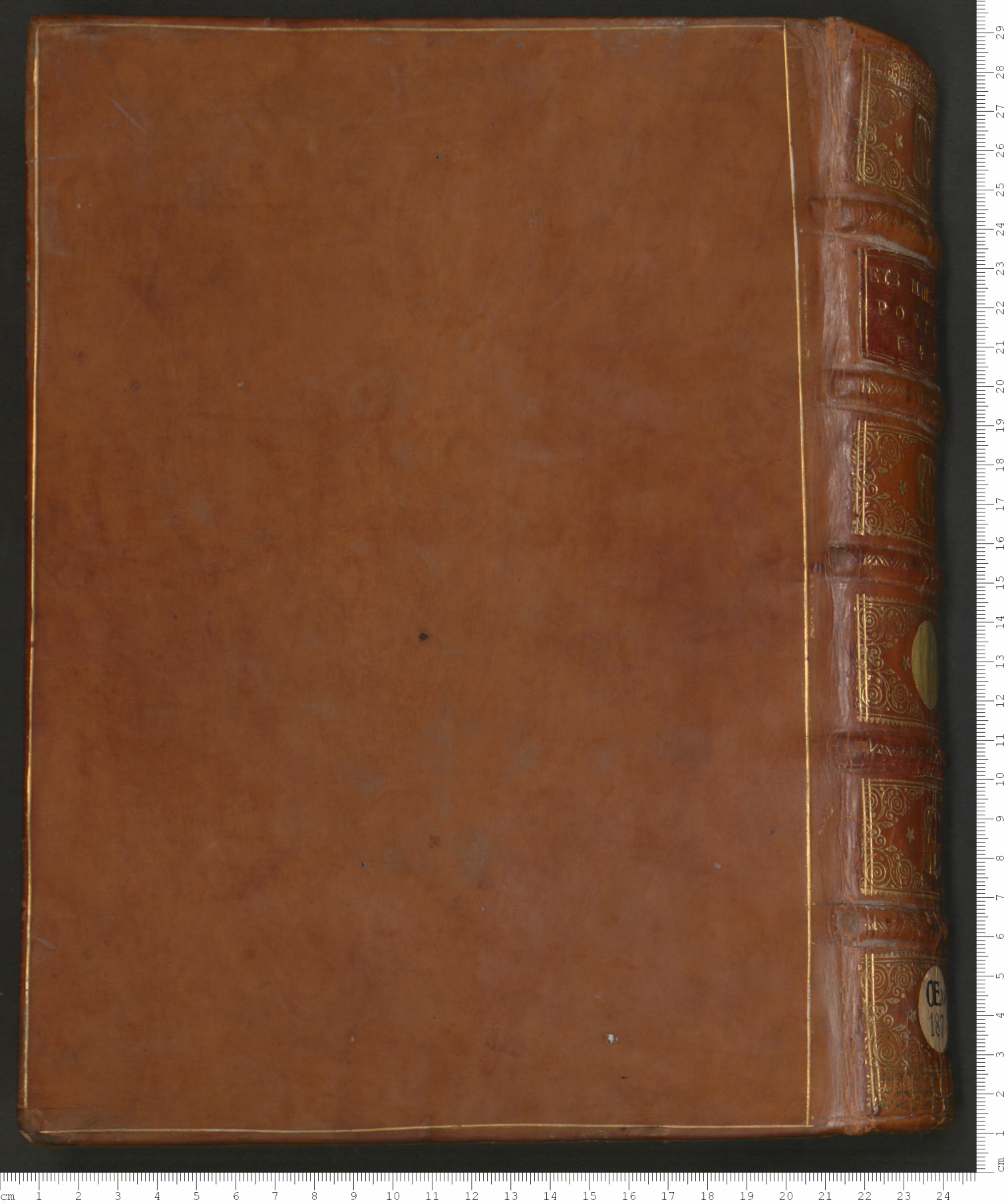

ETB MR
PO
F

OE
187